

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

nr. 8B/2020

**Centrul de studii DacoRomanistice LUCUS
Timișoara**

**ISSN 2343-8266
ISSN-L 2343-8266**

<http://www.laurlucus.ro>

Colegiul științific

coordonator:

professor emeritus Dan Negrescu (Timișoara)

secretar:

prof. univ. dr. Sergiu Drincu (Timișoara)

membri:

prof. univ. dr. Ștefan Buzărnescu (Timișoara)

prof. univ. dr. Laszlo Marianucz (Szeged, Ungaria)

conf. univ. dr. Valy-Geta Ceia (Timișoara)

conf. univ. dr. Laura Mesina (București)

muzeograf princ. dr. Călin Timoc (Timișoara)

membri de onoare:

dr. hab. Agnieszka Tomas (Varșovia, Polonia)

cerc. șt. dr. Leonard Velcescu (Perpignan, Franța)

Colegiul de redacție

director:

Laurențiu Nistorescu

secretar de redacție:

Daniel Haiduc

redactori:

Cătălin Borangic

Antuza Genescu

Daniela Damian

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor aparține în mod exclusiv autorilor

Cuprins

Argument

<i>Interviu</i>	_0
Alexandru Madgearu	

Studii și însemnări

<i>Bogdan Muscalu, Mihaela Muscalu</i>	14
Sarmații iazygi și războaiele marcomanice	

<i>Laurențiu Nistorescu</i>	27
O continuitate politică din secolul VI AD în Dacia: Daurentios - Musocius	

<i>Remus Mihai Feraru</i>	40
Politica religioasă a împăratului Heraclie (610-641) față de iudei: premise, receptare și consecințe	

<i>Călin Timoc</i>	51
DIERNA – Orșova veche. Un oraș roman pierdut în apele Dunării	

Convergențe

<i>Andreea Elena Petcu</i>	56
Divinația în religia romană. Semne și premoniții ce au precedat asasinarea lui Gaius Iulius Caesar	

<i>Dan Negrescu</i>	68
Paradoxala vină a păgânilor	

Evocări

<i>Claudia S. Popescu</i>	75
1850 de ani de la marea campanie balcanică a costobocilor	

<i>Valeriu D. Călărășanu</i>	79
1050 de ani de la <i>Reconquista</i> bizantină la Dunăre	

Lecturi critice

<i>Ilona Manuela Duță</i>	85
Valy Ceia - Reflexivitate și acțiune în literatura latină	

<i>Laurențiu Nistorescu</i>	88
(Re)Descoperirea Banatului Timișoarei	

<i>Daniel Haiduc</i>	90
<i>Quaestiones Romanicae</i> în topul revistelor științifice românești	

<i>Romulus Popovici</i>	92
O monografie binevenită	

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Argument

Invitatul ediției:

Alexandru Madgearu

„Din punctul de vedere al surselor scrise, primul mileniu va rămâne întunecat”

1) *Stimate domnule dr. Alexandru Madgearu, vă propun să evocăm în deschidere două dintre sintezele editoriale ce reflectă ampla dvs cercetare în domeniul istoriei: "Istoria militară a Daciei post-romane" și, respectiv, "Asăneștii"*¹. *Și aceasta, pentru că cele două analizează debutul (chiar o dezvoltare extinsă a acestui debut) și finalul acelei perioade etichetate în istoriografia tradițională de la noi și nu numai drept "mileniul tăcut/întunecat". Ca unul dintre puținii cercetători români care abordează sistematic și unitar sub aspect metodologic această perioadă, cât de "tăcut" considerați că se prezintă astăzi mileniul I d.Hr., în actualul stadiu al cercetărilor?*

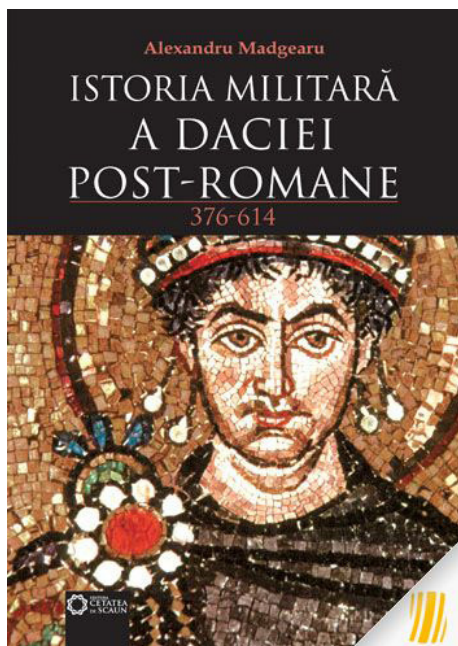
Faimoasa expresie „mileniul întunecat” se referă strict la numărul extrem de redus al izvoarelor scrise din secolele IV-XIII care cuprind informații despre partea nord-dunăreană a spațiului în care s-a desfășurat etnogeneza românilor. Surse (în principal bizantine) există, dar ele au transmis ceea ce era de interes pentru destinatarii lor: conflictele sau alianțele cu cuceritorii care s-au perindat pe acolo, începând cu goții și terminând cu cumanii. Ici-colo, aceste surse lasă să se întrevadă și ceea ce era în spatele acestor stăpâni (cuvânt care, nu întâmplător, provine din vremea conviețuirii romanicilor cu slavii).

Iată un exemplu asupra căruia m-am oprit într-un excurs al tezei de doctorat²: În tratatul de artă militară al împăratului Maurikios, se arată că nu se poate avea încredere în așa-zișii refugiați care ofereau informații armatei aflate în campanii la nord de Dunăre în ultimul deceniu al secolului al VI-lea: „măcar că sunt romani, ei au căpătat cu vremea această calitate. au uitat de ale lor și sunt cu mai multă tragere de inimă față de dușmani”. Aceasta este traducerea dată de Haralambie Mihăescu în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, dar ea este problematică, și a fost corectată astfel de Constantin Daicoviciu: „Pe așa-zișii transfugi, a căror menire (sarcină) este de a arăta drumurile și de a descoperi pe cineva, trebuie să-i ținem sub o strictă supraveghere, căci, măcar că sunt

1. Titlurile complete: "Istoria militară a Daciei post-romane, 275-614", Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011 și, respectiv, "Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)", Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, volum distins în 2016 cu Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române

2. "Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII", Editura Universității București, 1997, p. 189-190.

romani deveniți cu timpul. ei. Uitând de interesul lor propriu, sunt cu mai multă tragere de inimă pentru dușmani”. Istoricul clujean credea că ei erau slavi transfugi, aflați în slujba Imperiului, deoarece doar așa s-ar explica aserțiunea că ei au devenit romani (în sensul de locuitori ai Imperiului), dar, după cum arăta și Vladimir Iliescu, regulamentele prevedeau ca spionii să nu fie din neamul dușmanilor spionați. Astfel, acești „refugiați” nu aveau cum să fie slavi sau avari. Pasajul poate fi înțeles mai bine dacă îl studiem în paralel cu altul despre atitudinea pe care trebuie să o aibă comandanții față de refugiați.

Nu este vorba de campaniile purtate contra slavilor, ci de unele reguli generale: „Dar să nu ne încredem prea repede în fugari sau în oameni strecurați în rândurile noastre, ci în cei luați într-o năvălire neașteptată, căci se întâmplă că cei strecurați și prinși cu sila spun lucruri închipuite (...). Iar pe fugarii dușmanilor și pe cei care vestesc că vin să ne descopere anumite taine si-i ținem în lanțuri sau si-i ducem sub pază undeva în altă parte, să le făgăduim daruri, dacă spun adevărul, sau pedeapsa cu moartea, dacă mint”. În primul pasaj, refugiații sunt denumiți cu un cuvânt care nu mai există în nici un text bizantin: *rephougoi*. Eu cred că autorul a transmis chiar cuvântul folosit de acei refugiați, adică un cuvânt din latina populară pe care aceștia o vorbeau undeva în Câmpia Munteniei, acolo unde s-au desfășurat ofensivele armatei lui Maurikios. Prin urmare, acei „romani” nu erau locuitori din

afara Imperiului care căpătaseră calitatea de cetățeni, ci „romani” care trăiau în teritoriul barbar. Considerând corectă traducerea lui C. Daicoviciu, ajungem la concluzia că ei erau locuitori romanizați. Deci, pasajul atestă un fapt foarte important, acela că la finele secolului al VI-lea exista o populație romanică în Muntenia de azi.

Nu ne putem aștepta la apariția altor izvoare (bizantine, latine, armen, arabe, persane), decât eventual prin descoperirea în Egipt a unor papiri care să conțină, măcar fragmentar, unele scrieri pierdute. Așa că, din punctul de vedere al surselor scrise, „mileniul” va rămâne la fel de întunecat. Marea provocare este însă semnificația istorică pe care o putem acorda descoperirilor arheologice. Cercetările au adus la lumină suficiente așezări și cimitire din secolele IV-XIII pentru a permite cunoașterea culturii materiale a celor care au trăit în aproape toate zonele spațiului de etnogeneză. Din acest punct de vedere, se poate considera că în actualul stadiu al cercetărilor arheologice din România și Republica Moldova s-au făcut progrese enorme față de anii 1950, când imperativul găsirii urmelor materiale ale slavilor pe teritoriul Republicii Populare Române a condus la inițierea mai multor șantiere care au oferit primele date mai consistente despre mileniul I.

Dar ce ne pot spune aceste descoperiri arheologice despre etnia purtătorilor lor? Este o iluzie asocierea unui anumit tip de ceramică cu o etnie, așa cum, de exemplu, s-a tot încercat în privința așa-numitei culturi Dridu. Tot așa, monedele, podoabele, uneltele,

armele, etc. nu au caracter etnic. Doar în anumite cazuri ritualul funerar poate fi un indicator etnic (mormintele nomazilor, cu piese de harnașament sau cai). Tot ceea ce ne poate spune arheologia despre „mileniul întunecat” se referă la habitat, economie, influențe culturale, și uneori la structuri sociale și religie. Cu alte cuvinte, nu-i putem distinge pe romanici / români de slavi, în acele așezări compuse din câteva bordeie care au constituit cea mai mare parte a habitatului acestui spațiu vreme de mai multe secole.

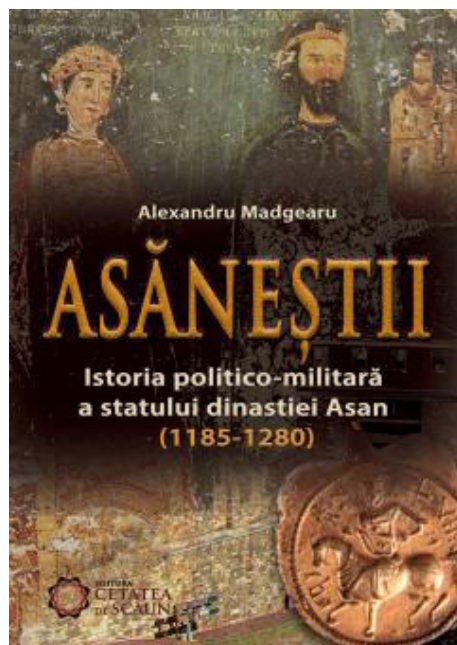
Și atunci ? Părerea mea, pe care am dezvoltat-o în diverse lucrări, începând cu amintita teză de doctorat, este că doar interpretarea faptelor de limbă poate aduce unele lumini în acest întuneric, adică probând prezența unei populații latinofone în spațiul fostei provincii Dacia și în regiuni adiacente. Nu insist acum asupra acestei chestiuni, mă mulțumesc să aduc în discuție ceea ce se poate deduce din studierea termenilor folosiți în viticultură. Prin natura ei, ea nu putea fi practică decât de comunități sedentare, la deal și pe podișuri. Sunt cuvinte de origine dacică și latină referitoare la plantarea și îngrijirea viței de vie, la recoltarea și prelucrarea strugurilor, precum și la depozitarea vinului: *auă*, *must*, *viță*, *bute*, *curpăn* (dacic), *custură* (dacic), *doagă*, *gordin* (dacic; soi de struguri cultivat doar în România, înainte de epidemia de filoxeră din 1884), *lăuruscă* (*labrusca*, viță sălbatică), *strugure* (dacic). Nu am inclus termenii tot de origine latină care se referă la produsele finale, vinul și oțetul, căci acestea puteau fi transportate din altă parte. Dacă românii ar fi revenit de la sud de Dunăre după mai multe secole în care ar fi fost doar păstori nomazi, ei nu ar fi putut păstra terminologia daco-latină în viticultură, ci ar fi folosit exclusiv cuvinte de origine slavă sau greacă, preluate din Macedonia sau Bulgaria.

2) *Singura alcătuire eminamente statală din spațiul european, cu tot ceea ce presupune acest tip de eșafodaj instituțional, a fost, de-a lungul celei de-a doua jumătăți a acestui mileniu I, Imperiul Roman de Răsărit: Romania de Constantinopol potrivit propriei titulaturi, Imperiul Bizantin potrivit unei tradiții scolastice nu foarte justificate, aspect care a contat decisiv în evoluțiile structural-fenomenologice din bazinul dunărean. Iar acest fapt nu s-a modificat semnificativ nici după apariția statului timpuriu bulgar, care s-a configurat și manifestat ca parte a commonwealth-ului bizantin, inclusiv în etapele în care s-a aflat în conflict cu centrul imperial de la Constantinopol. În ce măsură sunteți de acord cu această evaluare?*

Dacă întrebarea se referă doar la spațiul est-european în a doua jumătate a mileniului I, nu european în general, răspunsul este afirmativ. Dacă se are în vedere Europa în ansamblu, în perioada respectivă au existat alcătuiri statale care, chiar dacă nu dispuneau de o structură instituțională la fel de rafinată ca cea a imperiului, au asigurat transmiterea puterii de stat romane în unele dintre fostele provincii. Aici mă refer în principal la regatul ostrogot din Italia și la regatul franc din Gallia. Ele au menținut vie ideea de stat, substituind puterea imperială romană, asigurând dezvoltarea organizării ecleziastice, moștenirea dreptului roman și supraviețuirea vieții urbane. Revenind acum la estul Europei, trebuie precizat că Bulgaria a intrat în *Commonwealth*-ul bizantin, dar numai după creștinarea din 864, adică atunci când khaganatul avar nu mai exista. Tocmai aceasta este ceea ce

vreau să discut: răspunsul la întrebare nu poate omite problema khaganatului avar. Poate fi el considerat o „alcătuire statală”? Există în istoriografie noțiunea de „imperiu nomad” (cu varianta „imperiu al stepelor”), aplicată hunilor, avarilor, pecenegilor, cumenilor și mongolilor. Deși structurate altfel decât statele create de comunitățile sedentare, „imperiiile” nomazilor au îndeplinit funcții echivalente, la un nivel de performanță cel puțin comparabil cu al statelor sedentare rivale. Aici îi am în vedere pe mongoli, care pe de o parte au creat un imperiu funcțional, cel mai extins din toate timpurile, și pe de altă parte au reușit supunerea Chinei, cel mai mare imperiu sedentar. Din această perspectivă trebuie să discutăm și cazul avarilor, care, în mai mare măsură decât predecesorii lor hunii, au reușit trecerea de la prădarea orașelor din imperiu la instalarea unei dominații efective asupra unui spațiu definit. Acest spațiu includea și o parte a celui unde s-a desfășurat etnogeneza românească, respectiv ceea ce denumim astăzi Crișana, Banat, Transilvania (nu poate fi exclusă o dominație avară nici la sud și est de Carpați, măcar în intervalul 614 - începutul secolului al VIII-lea). Ca imperiu nomad, khaganatul avar și-a exercitat dominația sub forma perceperii de tribut din partea comunităților locale, și în mod particular prin exploatarea unei resurse vitale pentru orice crescători de animale, sarea, pentru care s-au instalat în valea mijlocie a Mureșului, cucerind regatul gepid care apăruse în Transilvania spre sfârșitul secolului al V-lea. Gepizii au devenit apoi una dintre elitele militare sedentare prin intermediul căreia avarii și-au exercitat dominația. Avarii au constituit un centru de putere care a controlat exploatarea și transportul sării pe valea Mureșului și pe valea Someșului. De asemenea, existența unei elite militare sedentare slave sau romanice în timpul dominației avarie este dovedită de descoperirea unor piteni la Șura Mică și Medișoru Mare, în apropierea ocnelor de la Ocna Sibiului și Praid (avarii, ca și alți nomazi, nu foloseau piteni).

Din punctul de vedere al destinului romanității nord-dunărene, cucerirea avară a fost dezastruoasă, deoarece a stopat o evoluție promițătoare: regatul gepidic. Existența sa nu poate fi stabilită decât prin interpretarea descoperirilor arheologice, căci nici un izvor literar nu l-a menționat, dar observațiile lui Coriolan Opreanu pe care mi le-am însușit și le-am mai dezvoltat, arată că acesta evolua în direcția celorlalte regate romano-germanice din Italia, Gallia și Hispania. Mormântul Apahida I a aparținut unuia dintre acești regi, Omahar, care a domnit cândva în primele decenii ale secolului al VI-lea, fiind aliat cu împăratul Anastasios I și cu regele ostrogoților din Italia Theoderic cel Mare (alianța cu Imperiul Bizantin s-a menținut probabil până la sfârșitul domniei lui Iustinian). Se ajunsese la o simbioză între gepizi și romanici, facilitată de apartenența la creștinism a gepizilor, chiar dacă la erezia ariană. De aceea, descoperirile paleocreștine din secolul al VI-lea nu

sunt relevante pentru identificarea populației romanice, ele putând fi atribuite și gepizilor. Prezența romanică în Transilvania în perioada dominației gepidice este însă dovedită de unele așezări al căror inventar cuprinde elemente clare de continuitate a culturii materiale din perioada anterioară, diferite de cele introduse de gepizi, dar asociate și cu ceramica specifică gepizilor (Bratei, Dipșa, Stupini, Șirioara).

Revenind acum la subiectul întrebării, cred că se poate aprecia că instalarea puterii avare cu centrul în fosta Pannonie romană a reprezentat apariția unui alt tip de alcătuire statală, care i-a ținut captivi pe slavi și romanici până la începutul secolului al IX-lea, și care a stopat evoluția către o putere statală în Transilvania, aflată în legături cu Imperiul Bizantin.

3) Calitatea, incontestabilă în sine, de periferie a commonwealth-ului bizantin a spațiului și implicit societății carpato-danubiene din acest mileniu I a fost, în viziunea dvs, suficient de accentuată încât să inhibe inițiative politico-militare majore ale factorilor locali? În subsidiar, considerați că se poate vorbi despre existența unor elite autohtone în arealul carpato-danubian pentru această suită de epoci?

Răspunsul la această întrebare a fost dat parțial mai sus. Înainte de a deveni o periferie a *Commonwealth*-ului bizantin, ceea ce nu s-a întâmplat decât după misiunea lui Hierotheos în teritoriul dominat de Gyula (948) și mai ales după recucerirea regiunii dunărene (971-1002), spațiul de care ne ocupăm a fost o periferie a khaganatului avar, până la extinderea dominației bulgare în ceea ce numim azi Banat, precum și în jumătatea de sud a Transilvaniei. Ceea ce vreau să menționez aici este că destrămarea khaganatului a fost prima ocazie favorabilă pentru apariția unor structuri prestatale românești în Banat, Crișana și Transilvania, dar că această ocazie a fost pierdută din cauza expansiunii Bulgariei și a nașterii unui nou centru de putere în partea de nord a fostului khaganat, Moravia Mare.

Ca și în cazul dominației avare, exploatarea și transportul sării din ocnele din Transilvania explică mutațiile produse în secolul al IX-lea. La Someșeni, Apahida și Nușfalău, există necropole tumulare care au aparținut unui grup slav care în decursul secolului al VIII-lea a deținut o poziție privilegiată în confederația avară. Desprinși de sub stăpânirea avarilor, ei au putut crea un voievodat (denumirea este convențională, deoarece nu știm cum se chemau conducătorii acestor formațiuni prestatale). În condiții necunoscute, puterea a fost preluată ulterior de români, slavii continuând să facă parte din populația acestui voievodat din bazinul Someșului Mic, care controla ocnele din preajma Clujului (Turda, Ocna Dejului, Cojocna, Sic). Sarea era transportată pe cele două drumuri care se îndreptau către Pannonia, pe valea Someșului și prin Porțile Meseșului. Voievodatul format în Crișana a preluat și el de la avari controlul asupra acestor drumuri. El a ajuns să fie cunoscut doar fiindcă s-a confruntat cu agresiunea ungurilor, la începutul secolului al X-lea. Situată în apropierea Moraviei Mari a putut înlesni contactele cu Imperiul Bizantin, în ultimele decenii ale secolului al IX-lea (Moravia Mare a intrat în sfera de influență bizantină după 863, prin creștinare). Așa se explică și posibila protecție

de care beneficia Menumorut. Împăratul a cărui protecție o invoca Menumorut era Leon VI, cel care, dacă informația din *Gesta Hungarorum* este reală, a trimis trupe în sprijinul lui Salanus. De aceea, ipoteza că alianța cu Imperiul Bizantin s-a făcut pentru apărarea contra ungarilor veniți în regiune este verosimilă. Cooperarea dintre Imperiul Bizantin

și Bulgaria contra ungarilor atestată în cazul lui Salanus ar fi privit deci și ducatul lui Menumorut, care nu mai putea conta pe sprijinul Moraviei Mari, ea însăși atacată de unguri.

În Transilvania s-a format sub dominația Bulgariei un voievodat populat de români și slavi cu centrul la Bălgrad. Slăbirea puterii Bulgariei după anul 927 permisesse desprinderea voievodatului lui Glad, întins de la Dunăre până la valea inferioară a Mureșului, și care și-a continuat existența până la începutul secolului al XI-lea, sub conducerea lui Ahtum. În toate aceste voievodate, centrele de putere s-au fixat în foste castre sau orașe romane ale căror incinte au fost reutilizate (Napoca, Apulum, Morisena, posibil și Orșova și Biharea). Concluzia este că emergența elitelor românești (și slave) în secolele VIII-IX nu s-a putut produce decât sub dominația avară, urmată de cea bulgară și posibil

moraviană. Nu se poate vorbi de o apartenență la periferia *Commonwealth*-ului bizantin decât atunci când imperiul a revenit la Dunăre între Vidin și Belgrad, fapt care s-a petrecut însă concomitent cu expansiunea tânărului regat al Ungariei spre est și sud-est, al cărei efect a fost dispariția voievodatelor de la Morisena și Bălgrad. Fiindcă românii din aceste teritorii cucerite de Ștefan I țineau de acea episcopie a *Tourkiei*, ulterior transformată în mitropolie, se poate afirma că ei pot fi incluși în *Commonwealth*-ului bizantin, dar nu trebuie să uităm că în acea vreme însăși Ungaria era o parte a acestui spațiu cultural.

4) *Una dintre dimensiunile determinante ale commonwealth-ului bizantin, care a constituit de asemenea subiect de investigație pentru dvs, a fost, fără îndoială, organizarea ecleziastică. Ce rol considerați că se poate atribui substratelor etno-culturale din diferitele arii ale lumii bizantine în alimentarea și conflictualizarea diferitelor facțiuni religioase majore ale epocii – bunăoară arianismul în periferiile germanice, ortodoxia lui Iustinian și Vitalian în spațiul traco-roman, iconoclasmul în platoul microasiatic?*

Eu nu cred că există un determinism etno-cultural în apariția și dezvoltarea ereziilor, ori în atașamentul față de ortodoxie al unor împărați sau conducători militari. În privința arianismului specific mai multor populații germanice, acesta a fost adoptat din simplul motiv că Wulfila, cunoscut drept apostol al goților, a fost adeptul acestei erezii care era destul de răspândită în provinciile dunărene la mijlocul secolului al IV-lea. Este adevărat

însă că ulterior arianismul a devenit pentru ostrogoți, gepizi, vandali și alți germanici un mod de exprimare a identității față de imperiul ortodox, dar în cazul creștinilor din provinciile dunărene existența unor focare de arianism a fost rezultatul predicării unor episcopi eretici (Wulfila a fost doar unul dintre ei, mai poate fi amintit și Palladius de Ratiaria), nu al unei predispoziții date de un anumit „substrat etno-cultural”. Vitalianus a apărut ortodoxia fiindcă a încercat să-l detroneze pe împăratul monophysit Anastasios I. În acest context trebuie înțeleasă acțiunea sa de sprijinire a ortodoxiei, existând chiar și motive strict personale (Vitalianus era finul patriarhului ortodox de Antiohia, Flavianus, care fusese înlăturat de monofizitul Severus). Rebeliunea din 513 a fost posibilă fiindcă Vitalianus comanda o forță de circa 50.000 oameni, care includea atât militari (mulți dintre ei barbari), cât și civili care se ridicaseră contra lui Anastasios I din cauza creșterii poverii fiscale. Deși a căpătat și un caracter religios, ea s-a declanșat din ambiția unui general de a uzurpa puterea imperială. În privința ereziei monophysite și a iconoclasmului ca fenomen politic, religios și cultural, o discuție asupra circumstanțelor răspândirii și sprijinului acordat de puterea imperială ar depăși tema acestui interviu.

5) Cercetările dvs nu au ocolit nici problematica, formal minoră, a așa-numitelor formațiuni protostatale românești, precum ducatul bănățean sau cel al lui Menumorut, ca să ne limităm la aceste exemple. Considerați că acestea sunt efemeride instituționale reflectând doar anumite conjuncturi politico-militare sau că au avut fundamente social-instituționale mai consistente, încă deloc sau puțin cunoscute în actualul stadiu al cercetărilor?

Răspunsul la întrebarea 2 include opiniile mele despre această chestiune. În continuare, aș dori să mai precizez că extinderea dominației Bulgariei a stimulat dezvoltarea organizării sociale, prin introducerea instituției boierimii. Cuvântul *boier*, de origine bulgară în limba română, provine din această epocă a dominației bulgare la nord de Dunăre. După cum a demonstrat mai întâi Petre P. Panaitescu, acești boieri care inițial au fost intermediarii prin care se exercita dominația bulgară, au devenit după dispariția acesteia conducători independenți (Glad a fost primul dintre ei, din câte putem cunoaște). În cazul voievodatului sau ducatului din Crișana, lucrurile sunt mai complicate, deoarece pătrunderea kavarilor a putut fi un factor declanșator. Este posibil ca însuși Menumorut să fi fost de origine kavară, astfel explicându-se poligamia sa. Descoperirile arheologice care pot fi atribuite kavarilor (săbii, piese de harnașament, de echipament și de cercei datate în perioada 862-896) se concentrează în partea din Crișana aflată în Ungaria, în apropiere de Tisa (comitatele Hajdu-Bihar, Bekes, Szabolcs-Szatmar și Szolnok).

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Studii și însemnări

Bogdan Muscalu, Mihaela Muscalu

Sarmații iazygi și războaiele marcomanice

Sarmatian Iazyges and Marcommanic Wars

Abstract: *The Marcomannic Wars shocked the very foundations of the roman empire in the second half of the 2nd century AD Historia Augusta recounts the turmoil caused by the barbarians at Rome's boundaries: „...Victualis et Marcomannis cuncta turbantibus, aliis etiam gentibus, quae pulsae a superioribus barbaris fugerant, nisi reciperentur, bellum inferentibus”. The barbarians of the middle Danube were rocked by the goths, the impact of this movement being strongly felt by the barbarians on the Danube border, and in short time, by the roman border itself. The instability occurred when the Marcomanni, Quadi and Iazyges took the initiative in the war against Rome. The Marcomannic Wars had a great impact on the evolution of the middle and lower Danube regions, as well as Rome itself. The imperial effort dried out the state resources, and in the roman army, it caused a phenomenon that will be felt especially in the 3rd and 4th centuries - the barbarization of the roman armies.*

Keywords: *Sarmatian Iazyges, romans, Dacia, wars.*

Cuvinte cheie: *Sarmații iazygi, romani, Dacia, războaie.*

După aproape jumătate de secol de calm și prosperitate în zona Dunării Mijlocii și Tisei Superioare se produc mișcări de populații în Barbaricum, din care unele cer primirea lor în Imperiu, cu excepția marcomanilor, quazilor și sarmaților. Despre presiunea și mișcările populațiilor barbare de la granițele romane relatează *Historia Augusta*: „... Victualis et Marcomannis cuncta turbantibus, aliis etiam gentibus, quae pulsae a superioribus barbaris fugerant, nisi reciperentur, bellum inferentibus”¹. Aceștia proveneau din nordul zonei locuite de marcomani, quazi și sarmați, probabil necunoscute romanilor, drept pentru care sunt refuzate. Mișcările neamurilor barbare din zona Dunării Mijlocii își au cauza în mișcările goților, impactul acestor deplasări resimțindu-se puternic asupra barbarilor vecini limes-ului dunărean, dar în puțină vreme și asupra graniței romane.

1. SHA, Vita Marci, XIV, 1.

Nu este exclusă posibilitatea ca populațiile împinse de goți să își fi început deplasarea spre *limes*-ul dunărean al Imperiului, încă din vremea lui Antoninus Pius². Dezechilibrul s-a produs în momentul în care marcomanii, quazii și iazygii au preluat inițiativa luptei împotriva Imperiului Roman.

Cronologia evenimentelor militare este nesigură, iar episoadele sunt narate succint în operele antice. Reacția în lanț declanșată de germanicii din Scandinavia se datorează și lipsei de spațiu, o dată cu înaintarea frontierelor romane, iar ca soluționare barbarii vedeau două variante pentru obținerea unui *deditio* în Imperiu – calea pașnică sau calea războiului. Războaiele marcomanice cunosc două mari etape temporale: prima etapă – între 166/167 – 175 p.Chr.; îi urmează o perioadă de liniște precară – primăvara anului 175 – toamna 177; și a doua etapă a războiului cuprinsă între anii 177-180 p.Chr. (Pl. IX-X)³.

Pe plan militar, în perioada 161-166 p.Chr., Imperiul Roman a trebuit să ducă un război contra parthilor. O parte din legiunile dunărene și unitățile auxiliare plecaseră în Orient, lăsând practic zona europeană a Imperiului fără o defensivă puternică. Pacea este încheiată în 166, din Orient armata romană trebuind să pornească spre Dunăre, unde o nouă primejdie amenința statul roman. Întoarcerea de pe frontul parthic este însoțit și de aducerea, în partea europeană a Imperiului, a unei grave epidemii de ciumă. Epidemia devastează și îngrozește Roma, în anul 167 și va răvăși statul roman în următorii 15 ani⁴.

Cassius Dio, în prologul cărții care relatează războaiele marcomanice, menționează localizarea legiunilor de la granițele Imperiului, incluzând și legiunile Daciei⁵. Marcus Aurelius întărește *limes*-ul dunărean, detașând două noi legiuni – *legio II Italica* și *legio III Italica*.

O vastă coaliție de popoare barbare traversează Dunărea și pătrunde adânc în interiorul teritoriilor romane. *Historia Augusta* menționează că în acel moment “*au conspirat toate neamurile de la granițele Illyricului până în Gallia: varistii, hermundurii și quazii, marcomanii, suevii, sarmații, lacringii și burii, apoi sosibii, sicobiții, roxolanii, bastarnii, alanii, peucinii și costobocii*”⁶. Este o luptă a Imperiului Roman, având ca adversari, toată lumea barbară – *omnis barbaria*⁷. Cronica lui Eusebios din Cesareea - tradusă în latină de Sanctus Hieronymus - menționează și ea pentru anul 168 luptele purtate de romani împotriva acestor popoare: “*Romani contra Germanos, Marcomanas, Quados, Sarmatas, Dacos dimicant*”⁸. Longobarzii și obii invadează Pannonia, distrug castrul roman de la Brigetio, fiind respinși de trupele conduse de Macrinus Avitus și comandantul de infanterie, Candidus, în primăvara anului 167. Diploma militară din

2. Opreanu 1998, 70; Birley 2008, 165-176.

3. Le Glay – Le Bohec – Voisin 2006, 274; Kovacs 2009, 201-250; Goldsworthy 2009, 50-52.

4. Gilliam 1961, 225-251: autorul crede că flagelul ciumei a decimat 1/3 sau chiar jumătate din populația Imperiului. A. Birley susține că ar fi vorba de tifos exantematic, cf. Birley 2002, 149-150; Muscalu 2009, 73-82.

5. Cassius Dio, LV, 23, 3-5: “...*πέμπτων Μακεδονικὸν ἐν Δακίᾳ...τὸ τε τρίτον καὶ δέκατον τὸ ἐν Δακίᾳ...*”.

6. SHA, Vita Divi Aurelii, 22, 1 „*Gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Varistae, Hermunduri et Quadi, Suevi, Sarmatae, Lacringes et Burei aliiqum cum Victualis, Sosibes, Sicobotes Roxolani, Basternae, Halani, Peucini, Costoboci. Iminebat et Parthicum bellum et Britannicum*”.

7. Dumitrașcu 1997, 347.

8. Eusebios din Cesareea - Hronikon kanones, CCXXXVI Olympias, 8 g, *apud FHDR II*, p. 256.

Pannonia Inferior datată în mai 167, conținea titulatura de „*imp. V*” (pentru Marcus Aurelius), care nu existase în anul anterior⁹. Marcomanii conduși de Ballomar trec Dunărea și obțin o victorie împotriva romanilor, în apropiere de Carnuntum. De aici, pătrund în Noricum, care este jefuită. În același an marcomanii asediază Aquileea. În Pannonia Superior se poartă negocieri cu douăsprezece triburi doritoare de pace, în numele cărora s-a adresat regele marcoman Ballomar¹⁰. Va fi inspectat sectorul pannonic al limes-ului, unde în 168, marcomanii și alte popoare au creat tulburări. Dacia Superior și Dacia Porolissensis au avut de suferit încă din prima etapă a războiului. Probabil acum iazygii atacă Dacia, raidul lor afectând zona auriferă a provinciei¹¹. Regiunea minieră a Munților Apuseni este direct expusă atacurilor, slaba apărare romană de aici cauzând o depopularea rapidă, în anii ‘70 ai secolului al II-lea p.Chr., principalul loc de refugiu constituindu-l Apulum¹². „Închiderea temporară a minelor de aur” s-a prelungit în urma morții eroice a lui Marcus Claudius Fronto, consularul celor trei Dacii, și datorită eșecului împăratului Marcus Aurelius de a calma rapid atitudinea ostilă a iazygilor, burilor și quazilor, vecinii vestici și nord-vestici ai Daciei¹³. Cu ocazia atacului sarmatic moare pe câmpul de luptă guvernatorul Daciei, Calpurnius Proculus. Pentru respingerea lor este adusă în Dacia, *legio V Macedonica*, care va staționa la Potaissa, până la retragerea aureliană. Între 167-170 sunt atacate Alburnus Maior, Apulum și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala trecând prin „*ancipiti periculi*”¹⁴.

Situația dificilă datorată conflictului cu marea „alianță antiromană”, coroborată cu epidemia generalizată de ciumă, solicită intervenția fermă a împăraților. Sunt luate măsuri excepționale de organizare a apărării, administrația provinciilor afectate de invazii este militarizată. Marcus Aurelius și Lucius Verus detașează numeroase unități pe frontul dunărean și se crează o nouă prefectură a Italiei și a Alpilor (*prefectura Italiae et Alpinum*) și un cartier general al armatelor din Illyricum în apropiere de Aquileea. În anul 169, Lucius Verus moare. Marcus Aurelius este forțat să își scoată obiectele din averea imperială la licitație în Forul lui Traian, pentru a suplini nevoia de bani, în vederea organizării unei mari campanii militare¹⁵.

Vestul Daciei romane este atacat de iazygi, fiind afectate castrele de pe linia Lederata – Bersobis – Tibiscum, zona auriferă a Daciei, Micia, dar și capitala provinciei Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹⁶. Urme ale atacurilor au fost identificate arheologic la Tibiscum, unde au fost observate urme de distrugere de mari proporții pe laturile de vest și de est, zidul de incintă fiind „plombat” în grabă cu piatră de carieră, iar turnurile sunt refăcute cu piatră de râu și mortar¹⁷. Dovezi ale nesiguranței din Dacia sunt și tezaurele monetare ascunse pe linia Mureșului, la Cherechi, Covăsânț, Barbura, ce par a indica o

9. *CIL* XVI, 123.

10. Cassius Dio, LXXI, 3.

11. *CIL* III, 921, 60.

12. Moga 1985, 24.

13. Tejral 1994, 300, *apud* Timoc 2007, 182, nota 8.

14. *CIL* III, 7969 = *ILS* 371.

15. *SHA, Vita Marci*, 17, 4-5; Kovacs 2009, 203-242.

16. Regep 1997, 36-37.

17. Moga – Benea 1979, 136.

cale de pătrundere a barbarilor¹⁸. Șeful sarmat, Tarbos, acționează în zona apulensă, și mai ales în zona barbară din fața Daciei Apulensis¹⁹.

Este posibil ca un atac iazyg să fi avut loc pe linia Dunării, acesta putând fi chiar naval. Astfel ar putea fi explicată refacerea castrului de la Taliata, și prezența unor detașamente ale legiunii a VII *Claudia* în stânga fluviului²⁰. Posibilitatea unor atacuri venite pe Dunăre, în urma debarcării iazygilor, trebuie avută în vedere. Revelatoare este interdicția pusă de Marcus Aurelius cu ocazia negocierilor din 179 p. Chr., prin care sarmaților le era îngăduit dreptul de a avea corăbii proprii și de a se apropia de insulele dunărene²¹. O analiză asupra evenimentelor militare din timpul războaielor marcomanice a permis înaintarea ipotezei pătrunderii barbarilor în vestul Daciei pe trei căi: pe valea Mureșului, prin mijlocul Banatului și prin sudul Banatului, pe linia Dunării²². Aducerea legiunii V *Macedonica* la Potaissa, arată că și Dacia Porolissensis a fost afectată de atacuri barbare, dar a dat posibilitatea echilibrării situației militare din zonă. Astfel, *legio XIII Gemina* putea să apere centrul provinciei, sistemul defensiv al Banatului se baza pe trupele auxiliare staționate și pe vexilațiile sosite din Moesia Superior²³.

Gravitatea evenimentelor se observă și în măsura deosebită de a recruta trupe ce aveau în componență briganzi și sclavi. În toamna 169, împăratul se reîntoarce pe frontul dunărean²⁴. Cartierul general este stabilit probabil la Sirmium, pesemne că amenințarea asupra zonei panonice era destul de gravă, dar și datorită faptului că trebuiau întreprinse acțiuni de pedepsire împotriva sarmaților²⁵.

În primăvara anului 170, are loc o amplă ofensivă romană dincolo de Dunăre. Direcția de atac a sectorului condus de Marcus Aurelius se finalizează cu un dezastru. Lucian afirmă că romanii pierd 20000 de oameni, iar ceea ce a urmat a fost mai grav. O serie de indicii atestă o invazie a Italiei de nord a marcomanilor și quazilor, care înaintează pe „drumul chihlimbarului”, până la Aquileia, asediului barbar puțin i-a lipsit să ducă la capturarea orașului și apoi este asediat Opitergium²⁶. Lui M. Claudius Fronto (168-170) i se acordă guvernarea Moesiei Superior, dar concentrând în mâinile sale și conducerea celor *tres Daciae*, în urma morții lui Calpurnius Agricola, un indiciu al unei stări deosebite în Dacia²⁷. Putem contura astfel acțiunile militare romane: comandamentul reunit al Moesiei și Daciei asigura un atac îndreptat asupra ținutului dintre Dunăre și Tisa, dinspre vest și sud-vest. Dacia și Moesia Superior au fost puse în pericol de iazygi, iar unirea comandamentelor celor două provincii a demonstrat mutarea centrului de greutate al luptelor spre sud, spre Moesia Superior, lucru remarcat și prin prezența împăratului la

18. Protase 1965, 412, ultima monedă se datează în anul 169. Acestea pot fi puse în legătură cu tezaurul de la Bucium (jud. Alba), dar și cele din zona secuiască, de la Sînpaul, Cristurul Secuiesc, Bancu Ciucului, Tibodu, conform aceluiași autor; Macrea 2007, 58.

19. Gudea 1994, 74, autorul susține că în aceeași zonă ar fi putut să cadă în luptă M. Claudius Fronto.

20. Moga – Benea 1979, 138, nota 26.

21. Cassius Dio, LXXI, 19, 1.

22. Moga – Benea 1979, 138.

23. Moga – Benea 1979, 138.

24. SHA, *Vita Marci*, 21, 6-9.

25. Birley 2000, 170.

26. Lucian, *Alexander*, 48.

27. CIL VI, 1377; IDR III / 2, 90 = CIL III, 1457.

Sirmium (173-175) și Viminacium (178/179)²⁸. Operațiunile militare au fost completate de atacul conjugat dinspre Pannonia Inferior, unde se afla împăratul. Emisiunile monetare atestă victorii pe acest sector iazyg, probabil victorii ale consularului celor trei Dacii²⁹.

Costobocii vor ataca provinciile din Peninsula Balcanică, ajungând până în Attica, unde incendiază sanctuarul de la Eleusis³⁰. Lucius Iulius Vehilius Gratus este numit în același timp procurator în provinciile senatoriale Achaia și Macedonia, dar și comandant al vexilațiilor create pentru a lupta împotriva costobocilor (*procurator Augusti et praepositus vexillationis per Achaia et Macedoniam ... adversus Castabocos*)³¹. Prin concursul unor generali capabili – Publius Helvius Pertinax, Tiberius Claudius Pompeianus Quintianus sau M. Claudius Fronto – împăratul reușește să respingă invadatorii³². Fronto moare în timpul luptelor cu iazygii, în *Barbaricum*, cum arată monumentul său din Roma³³, urmându-i la conducerea Daciilor și a frontului dacic, Sextus Cornelius Clemens (170-?172)³⁴. În titulatura celor doi generali romani, regăsim titlul de dux, ceea ce denotă numirea lor din rațiuni militare atât cu rol de comandant militar și guvernator: „*fortissimo dux, amplissimus praeses*” (Fronto)³⁵ și „*consularis et dux trium Daciarum*” (Clemens)³⁶.

În anul 171, marcomani sunt învinși pe drumul de întoarcere, pe când încercau să treacă Dunărea. Prada luată de romani a fost împărțită provincialilor³⁷. Împăratul acceptă aclamarea sa ca „*Imperator VI*”, emisiunile monetare atestând *VICTORIA GERMANICA*. La sfârșitul lui 171, la Carnuntum, unde se afla împăratul se înregistrează o amplă activitate diplomatică, aici fiind primite mai multe delegații barbare.

Împăratul înțelege că principalul pericol venea din partea marcomanilor și astfel, în anul 172, încheie pace cu quazii și alte populații. Barbarii sunt așezați în zonele depopulate de război sau ciumă. O amplă campanie, în care romanii pătrund în teritoriul marcomanilor se finalizează cu un succes roman. În anii 172-173 p.Chr., romanii îi înving pe iazygii care trec Dunărea înghețată, „atât pe uscat, cât și pe fluviu”, îi urmăresc și o nouă confruntare pe gheață se soldează cu o nouă victorie romană³⁸. Cassius Dio descrie bătălia, de unde putem desprinde elemente de tactică de luptă sarmată, dar doborâți de pe cai sunt angajați în luptă corp la corp, soldate cu un dezastru pentru iazygi. În perioada anilor 173-174, iazygi trimit solii la împărat pentru a cere pacea, dar sunt refuzați de Marcus Aurelius, care dorea răzbunarea împotriva quazilor și sarmaților. Motivul era ajutorul quad acordat iazygilor sau primirea marcomanilor pe teritoriul lor când erau alungați de romani³⁹. Quazii sunt și ei atacați de romani în 173. Se ajunge la încheierea unei păci cu marcomanii,

28. Moga – Benea 1979, p. 136 sqq; Vaday 1989, p. 205-207.

29. Birley 2002, p. 250-251.

30. Aelius Aristides, XII, 2, 2.

31. *CIL* VI, 31856.

32. Doruțiu – Boilă 1987, 115-125.

33. *PIR* ², C 874; *CIL* VI, 1377; *SHA*, *Vita Marci*, 22, 7.

34. Nemeth 2007, 221.

35. *IDR* III / 2, 90 = *CIL* III, 1457.

36. *CIL* VIII, 20994, Caesarea Mauretania.

37. *SHA*, *Vita Marci*, 21, 10.

38. Cassius Dio, XXI, 7.

39. Cassius Dio, XXI, 13.

care nu aveau dreptul de a încheia alianțe cu alți barbari, comerțul se făcea sub control roman, trebuiau să returneze captivii și prada de război, nu aveau voie să se apropie la mai puțin de 38 de stadii (7 km) de Dunăre. Quazilor li se impunea un rege filoroman - Furtius, dar care va fi alungat de către rivalul Ariogaesus în 174, pe care împăratul refuză să-l recunoască. Replica romană a fost dură, quazii fiind învinși, și trebuind să trimită soldați ca auxiliari și să accepte prezența romană în teritoriul lor. Observăm o schimbare a inițiativei strategice, acțiunile romane devin ferme și încununate de succes⁴⁰.

La sfârșitul anului 174 și în continuare în 175, romanii întreprind o campanie împotriva sarmaților, care sunt înfrânți crunt de romani. Expediție contra iazygilor din anul 175 p.Chr. – *expeditio Sarmatica* – avea ca scop lichidarea acestora și formarea în zona danubiană a unei noi provincii, *Sarmatia*⁴¹. Abandonarea planurilor de creare a Sarmatiei și Marcomanniei survine datorită morții lui Marcus Aurelius și mai apoi a revoltei lui Avidius Cassius în Orient⁴². În 175 se încheie un tratat de pace cu sarmații iazygi. În fața împăratului se prezintă regele Zanticos și frunțași iazygi, aceasta intervenind după ce facțiunea războinică sarmată îl „aruncaseră în lanțuri pe Banadaspos, cel de-al doilea rege al lor” pentru că dorise încheierea unui tratat cu romani⁴³. Condițiile păcii erau asemănătoare cu ale marcomanilor și quazilor, fiind dublată distanța de Dunăre pe care nu aveau voie să se așeze⁴⁴. Cassius Dio menționează că regele Zanticos a înapoiat romanilor 100.000 de prizonieri, suplimentar adăugându-se un contingent de 8000 de călăreți auxiliari din rândurile iazygilor⁴⁵, 5500 dintre ei ajungând în Britannia. Probabil au fost considerați *dediticii*⁴⁶. Urmași ai acestor sarmați îi vom regăsi și în secolele III-IV, în mențiunea *Bremetennacum Veteranorum* sau *cuneus Sarmatarum* din *Notitia Dignitatum*, fiind veterani din *Numerus equitum Sarmatarum Bremetennacensium Gordianorum* din anii 238-244⁴⁷. În urma acestei păci, Marcus Aurelius va primi titulatura de „*Sarmaticus*”.

La campania victorioasă din Orient împotriva lui Avidius Cassius⁴⁸ participă contingente ale marcomanilor, quazilor și nariștilor, posibil și iazyge, sub comanda generalului Marcus Valerius Maximianus. După aproape 8 ani de război împăratul se întorcea la Roma, unde la 23 decembrie 176, împreună cu fiul său – Commodus, va sărbători triumful împotriva germanilor și sarmaților⁴⁹.

Al doilea război marcomanic (177-180) – *Secunda expeditio germanica*, este la fel de puțin cunoscut ca și primul conflict. Climatul de insecuritate, luptele de „gherilă” și actele de banditism vor declanșa războiul. La revolta quazilor li se vor alătura imediat marcomanii, nemulțumiți de condițiile păcii anterioare. Nariștii participă de partea armatei romane cu 3000 de luptători și primesc pământuri în Imperiul Roman. Al doilea război marcomanic pare a afecta doar zona Dunării de Mijloc, nu pare a afecta Dacia.

40. Fitz 1962, 33-35.

41. Herodian, I, 5, 6.

42. *SHA, Vita Marci*, 24, 5.

43. Cassius Dio, XXI, 16.

44. Campbell 2002, p. 138.

45. Cassius Dio, LXXI, 16.

46. Southern 2001, 202.

47. Richmond 1945, 17, *CIL* VII, 230.

48. Cassius Dio, LXXI, 22-26.

49. Southern 2001, 202-203.

Faza finală a războaielor cunoaște două teatre de operațiuni: 179-180, centrul de greutate este în zona de nord a celor două Pannonii – luptele împotriva marcomanilor și quazilor; al doilea front este între Pannonia și Dacia în anii 177-179, împotriva iazygilor și burilor⁵⁰. Prezența împăraților era necesară pe frontul dunărean. La 1 ianuarie 177, Commodus este numit co-împărat. În fruntea unui puternic stat major, împărații părăsesc Roma, în august 178 stabilind centrul de operațiuni la Carnuntum. În cursul acestui an, dispăre de pe monede titulatura de *Sarmaticus* și *Germanicus*, iar împărații sunt aclamați ca imperator, Marcus Aurelius a noua oară, iar Commodus a doua oară, în anul 177⁵¹. Tot în anul 177 se datează sesterți și denari cu efigia lui Commodus și a lui Marcus Aurelius, cu titulatura „*DE GERMANIS*” și „*DE SARMATIS*”, iar pe cele din 178, „*SARM(atia) DE(victa)*” sau „*SARMATICO*” pentru Commodus⁵². În 179 p.Chr., quazii sunt înfrânți lângă Laugaricio⁵³ de către trupele romane comandate de Marcus Valerius Maximianus. În urmărirea lor, pornește prefectul praetoriului, Tarutenius Paternus, care pătrunde în *Barbaricum*-ul germanic și o obține o victorie decisivă.

În 179, iazygii trimit soli pentru a le fi ușurate condițiile păcii impuse de romani. Sarmatii au negociat pacea, nedorind să fie victime ale unui război provocat de vecinii lor, quazii⁵⁴. Tratatul cu neamurile barbare s-au purtat separat în funcție de importanță și „meritele fiecăruia”. Iazygii primeau amânarea multor obligații impuse de Imperiu. Totuși nu erau eliminate obligațiile privitoare la întrunirile lor și comerțul cu alte seminții barbare. Le era permis schimbul cu roxolanii, prin Dacia, doar autorizați de guvernatorul provinciei. Era adăugată interdicția folosirii ambarcațiunilor și debarcarea pe insulele dunărene⁵⁵.

În primăvara lui 180, crearea celor două noi provincii nu mai apare ca o utopie. Cu două zile înainte de începerea campaniei, la 17 martie 180, Marcus Aurelius murea la Vindobona⁵⁶.

Planurile lui Marcus Aurelius vor fi abandonate de fiul și urmașul său la tron, în ciuda insistenței generalilor cu experiență. Commodus se întorcea la Roma, unde la 22 octombrie 180 sărbătorea triumful împotriva germanilor și sarmaților, în ciuda faptului că luptele au continuat cu sarmatii, dacii liberi și burii⁵⁷. Chiar și așa, împăratul a revendicat, în anul 182, titlul de *Germanicus Maximus*. Romanii obțin victorii răsunătoare în zona est europeană în anii 185 și 188/189 p. Chr. În timpul guvernoratului lui Sabinianus, se constată o *receptio* a 12000 de daci liberi în Dacia. Ei au fost așezați în zona afectată de război din vestul Daciei romane, ca populație – tampon între romani și iazygi⁵⁸.

Ed. Nemeth observă că personajele din ordinul senatorial sau ecvestru care au exercitat în secolele II-III p. Chr. funcții militare în Pannonia și Dacia, pot fi legate

50. Mócsy 1974, 190–191.

51. Birley 2000, 182; McLynn 2009, 351–361.

52. Sanchez 2007, 89–112.

53. Azi, Trenčín, în Slovacia.

54. Cassius Dio, LXXI, 18.

55. Cassius Dio, LXXI, 19.

56. *SHA, Vita Marci*, 27, 11–12; Cassius Dio, LXXI, 33. 4 – 34. 1; Aurelius Victor, 16, 12; Birley 2002, 215 sqq.

57. Birley 2002, 253 sqq; Potter 2004, 86–87.

58. Opreanu 1998, 77.

îndeosebi de evenimente militare majore – perioade de criză deosebite. Autorul consideră că, dacă nu poate fi vorba de „scheme de carieră”, se poate observa că aceștia au fost numiți în funcții, în urma cunoștințelor sau experienței anterioare despre regiune, provincie sau seminițele barbare – mai ales iazygii din *Kora-Tis*⁵⁹. S-a concluzionat că Pannonia și Dacia au colaborat în cadrul unui plan coordonat de împărat și cartierul său general.

Războaiele marcomanice au avut urmări deosebite asupra evoluției ulterioare a zonei Dunării Mijlocii și de Jos, dar și asupra Imperiului Roman. Efortul Imperiului a secătuit statul, acceptarea unor neamuri barbare în spațiul roman, dar și în armată, a declanșat un fenomen ce se va resimți mai ales în secolele III-IV – barbarizarea armatei romane. Provinciile dunărene afectate de război au format un sistem tactic defensiv. Colonizărilor diferitelor grupuri barbare pacificate, li s-au acordat zone de stabilire în Dacia, Pannonia, Moesia, Germania și Italia. Fenomenul de *receptio* era în unele cazuri hotărât la nivel decizional local, de către fiecare guvernator⁶⁰. Din totalul de 33 de legiuni romane, 16 dintre acestea erau dislocate pe Dunăre și Rin. Pentru barbari, acesta a fost preludiul marilor invazii ce vor duce la dezagregarea Imperiului Roman. Începând cu secolul III p.Chr., se constată infiltrări sarmatice în zona crișeană și bănățeană, dar pătrunderi însemnate de iazygi nu se constată arheologic, decât după retragerea aureliană.

Reorganizarea Daciei romane⁶¹ a coincis noii situații din regiune, astfel împărțirea ei în cele trei părți: Apulensis, Porolissensis și Malvensis a fost un răspuns strategic la încercarea romanilor de a face față evenimentelor, dar și pentru o mai bună administrare a provinciei dunărene, grav afectată de războaiele marcomanice.

Bibliografie

Izvoare istorice

Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, (ediție bilingvă, traducere M. Paraschiv, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de N. Zugravu), Iași, 2006.

Cassius Dio, *Istoria Romană*, vol. II, (studiu introductiv Gh. Ștefan, traducere A. Piatkowski), București, 1977.

CIL Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.

Eusebius din Caesarea, *Istoria bisericească*, în *FHDR*, II, p. 15-117.

FHDR - Fontes Historiae Dacoromanae (= Izvoare privind istoria României), vol. I (1964), II (1970), București.

Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, (trad. R. Alexandrescu), București, 1960.

IDR - Inscripțiile Daciei Romane, București.

PIR Prosopographia Imperii Romani, 3 vol., Berlin-Leipzig.

SHA - *Scriptores Historiae Augustae* (with an English translation by David Magie), volume I, Cambridge MA, London, 1991.

59. Nemeth 2007, 189.

60. Nemeth 2007, 223; Muscalu 2009, 82.

61. Despre reorganizarea provinciei Dacia în timpul lui Marcus Aurelius, sau chiar al lui Antoninus Pius vezi Petolescu 1986, 131-138.

Bibliografie general și de specialitate

Birley 2000

Birley, A. R., *Hadrian to the Antonines, The High Empire A.D. 70-192*, în *The Cambridge Ancient History*, 11, p. 132-194.

Birley 2002

Birley, A. R., *Marcus Aurelius*, London.

Birley 2008

Birley, A. R., *Hadrian to the Antonines, The High Empire A.D. 70-192*, în *The Cambridge Ancient History*, 11, p. 132-194.

Campbell 2002

Campbell, B., *War and Society in Imperial Rome. 31 BC – AD 284*, London and New York.

Doruțiu – Boilă 1987

Doruțiu – Boilă, E., *Legății provinciilor de la Dunărea de Jos și statutul Moesiei Superioare în timpul războaielor marcomanice*, în *SCIVA*, 38, 2, p. 115-125.

Dumitrașcu 1997

Dumitrașcu, S., *Omnis Barbaria*, în *ActaMP*, 21, p. 335-366.

Fitz 1962

Fitz, J., *A Military History of Pannonia from the Marcomannic Wars to the Death of Alexander Severus*, în *ActaArchHung*, 14, p. 25-112.

Gilliam 1961

Gilliam, J. F., *The Plague under Marcus Aurelius*, în *AJP*, vol. 82, 3, p. 225-251.

Goldsworthy 2009

Goldsworthy A., *How Rome fell*, Yale University Press, New Haven and London.

Gudea 1994

Gudea, N., *Dacia Porolissensis în timpul războaielor marcomanice*, în *ActaMP*, 18, p. 67-93.

Kovács 2009

Kovács, P., *Marcus Aurelius' Rain Miracle and the Marcomannic Wars*, Brill.

Le Glay – Le Bohec – Voisin 2006

Le Glay, M., Le Bohec, Y., Voisin, J.- L., *Istorie romană*, București.

Macrea 2007

Macrea, M., *Viața în Dacia romană*, București (ediția I – 1969, ediția II - 2007).

McLynn 2009

McLynn, F., *Marcus Aurelius. A life*, Da Capo Press, Cambridge.

Mócsy 1974

Mócsy, A., *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube. Provinces of Roman Empire*, London – Boston.

Moga – Benea 1979

Moga, M., Benea, D., *Tibiscum și războaiele marcomanice*, în *Banatica*, 5, p. 133-140.

Moga 1985

Moga, V., *Din istoria militară a Daciei. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca.

Muscalu 2009

Muscalu, B., *Cultura materială și spirituală în teritoriul dintre Dunăre și Tisa. Sarmatii iazygi și relațiile cu Imperiul Roman*, teză de doctorat (manuscris), Timișoara.

Nemeth 2007

Nemeth, Ed., *Relații politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Cluj.

Opreanu 1998

Opreanu, C. H., *Dacia Romană și Barbaricum*, Timișoara.

Petolescu 1986

Petolescu, C. C., *Reorganizarea Daciei sub Marcus Aurelius*, în *StC*, 24, p. 131-138.

Potter 2004

Potter, D. S., *Roman Empire at the Bay. A.D. 180-395*, London.

Protase 1965

Protase, D., *Les trésors monétaires de la Dacie Romaine. Leur signification sociale – économique et ethnopolitique*, în *Congresso internazionale di numismatica*, Roma, 1965, p. 423-432.

Regep 1997

Regep, S., *Atacurile sarmaților iazygi asupra sud-vestului provinciei Dacia în timpul războaielor marcomanice*, în *ARHE*, 2, p. 36-42.

Sanchez 2007

Sanchez, F. L., *Római éremkibocsátás és a szarmata szövetségesek (68-175)*, în *NyJAMÉ*, 49, p. 89-112.

Southern 2001

Southern, P., *The Roman Empire from Severus to Constantine*, London and New York.

Tejral 1994

Tejral, J., *Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren. Probleme der Chronologie und historischen Interpretation*. În H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege-Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, p. 299–324.

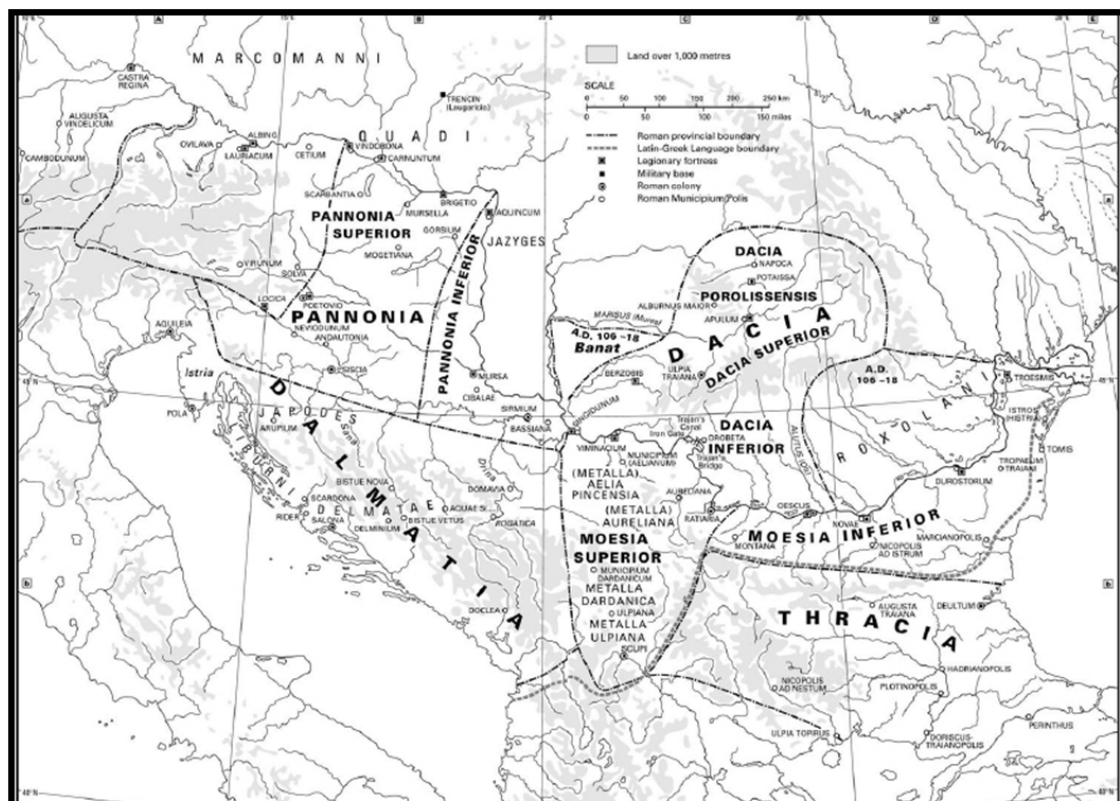
Timoc 2007

Timoc, C., *Ampelum și războaiele marcomanice*, în *Apulum*, 44, p. 181-184.

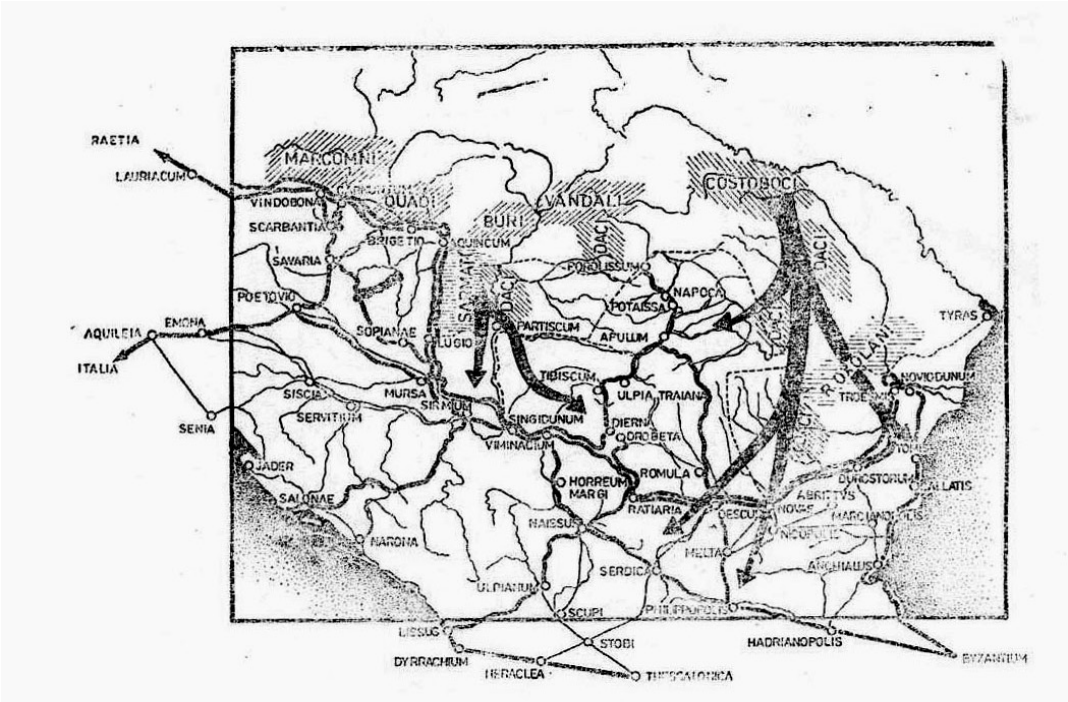
Vaday 1989

Vaday, A. H., *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*, în *Anteus*, 17-18 (1988-1989), Budapesta.

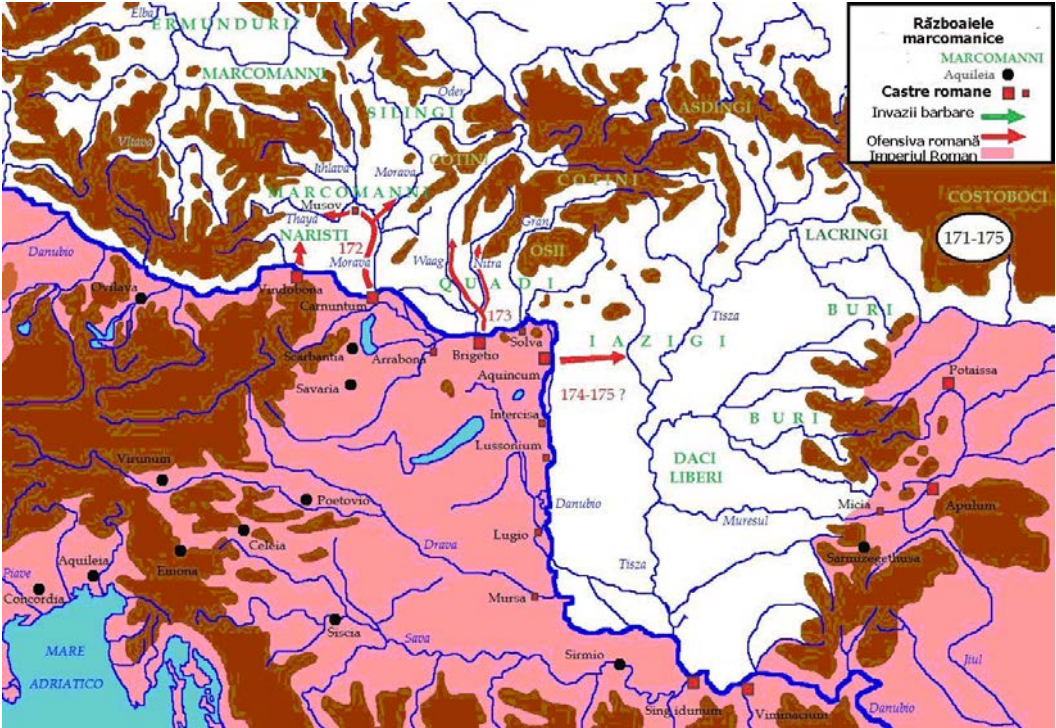
Ilustrații

Planșa I

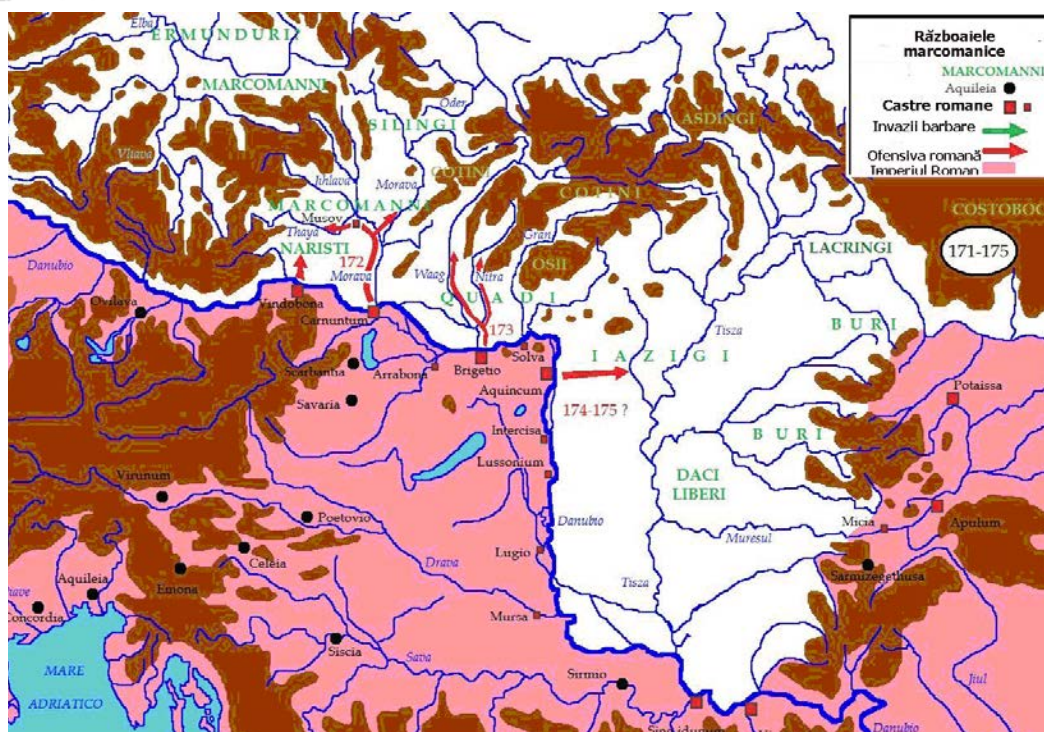

1

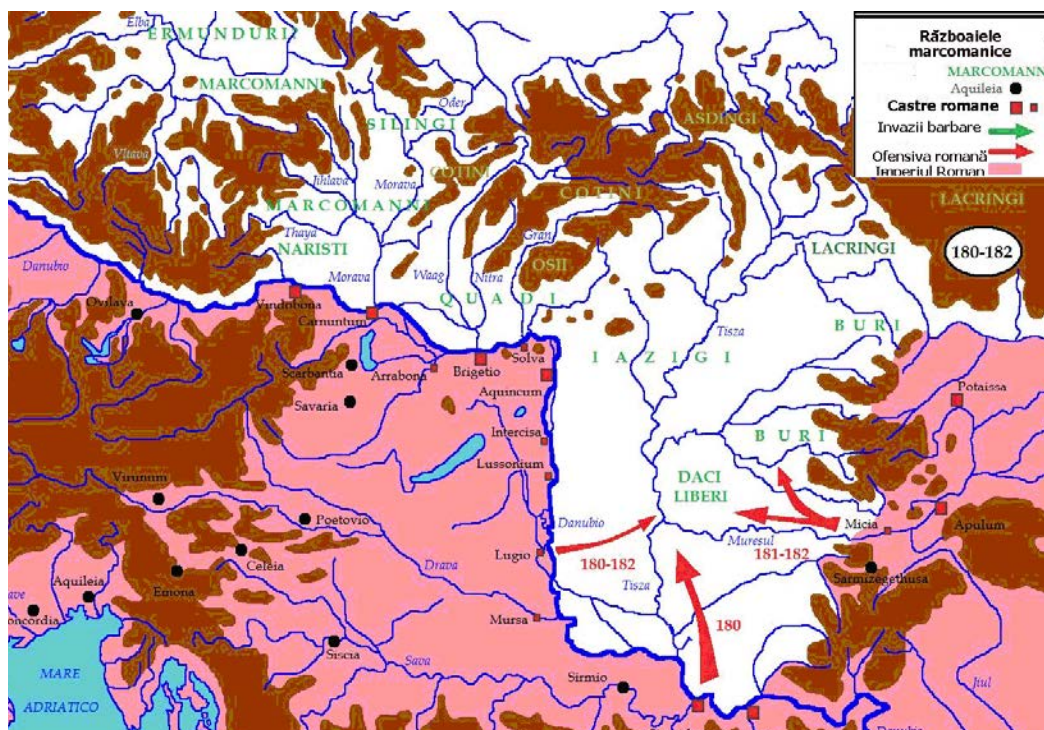

2.

Planșa II

1

2

Planșa III

Laurențiu Nistorescu

O continuitate politică din secolul VI AD în Dacia: Daurentios - Musocius

A political continuity from VIth century AD in Dacia: Daurentios - Musocius

Abstract: *Attested in 578 and 594, respectively, in the context of confrontations with the Avar troops and those of the Empire of Constantinople, the politico-military leaders Daurentios and Musocius have in common more than an accidental presence in the Carpatho-Danubian region. The analysis of the historical and geo-political context reveals data specific to an institutional continuity.*

Keywords: *Sclavinians, Getae, Daurentios, Musocius, Ardagast, Piragast, political organisation*

Cuvinte-cheie: *sclavini, geți, Daurentios, Musocius, Ardagast, Piragast, organizare politică*

În vara anului 594, ne povestește cronicarul romeic Theophylact Simocata¹, undeva, în Subcarpații din vecinătatea cursului inferior al râului Siret², un lider local prăznuia, împreună cu curtea sa, moartea fratelui său³. Preocupată de celelalte detalii ale altminteri bogatei narațiuni a cronicarului romeic, exegeza a ignorat aproape cu desăvârșire acest aspect, drept pentru care ne propunem să corectăm, pe cât putem, prin demersul de față, această lacună.

1. Considerat uneori drept ultimul mare istoric al Antichității (al celei greco-romane), Teofilact Simocata, cetățean roman de limbă (și, aproape sigur, origine etnică) greacă din Alexandria Egiptului – motiv care ne determină să-l etichetăm drept romeic și nu roman sau elenistic – a trăit în a doua jumătate a secolului VI, principalul său tratat, tradusă îndeobște sub titlul "Istorie bizantină", fiind principala sursă de informații despre evenimentele petrecute în ultimul sfert de secol al acestui secol.

2. Simocata precizează distanța de 30 de parasange (unitate de măsură specifică Orientului Mijlociu antic, echivalând cu 5,3-5,7 kilometri), ceea ce, luând aminte la faptul că istoricul se bazează pe traseul neliniar străbătut de corpul expediționar bizantin la nordul Dunării, ne situează undeva în vecinătatea orașului modern Focșani.

3. Simocata-Mihăescu 1985, p. 129

Simocata ne furnizează, în termeni expliți, numele și demnitatea ocupată de acest personaj: Musocius/Musokios⁴, care era desemnat de ai săi, în limba locală, cu titlul de rege. La momentul analizat, regele Musocius nu se afla la reședința sa, ci într-o zonă mai ferită din cuprinsul stăpânirii sale, unde se refugiase – sau își pregătea rezistența – în contextul în care era la curent cu operațiunile romane pe malul stâng al Dunării și cu faptul că Ardagast/Adragast⁵, liderul sclavinilor ale cărui raiduri sud-dunărene constituiseră motivația ofensivei imperiale.

Datele furnizate de istoricul romeu ne dau o idee și despre dispozitivul militar care-l însoțea pe Musocius⁶. Acesta poate furniza călăuzei gepide care pretindea a vorbi în numele lui Ardagast o flotilă de 150 de bărci și 30 de vâslași, iar cu oamenii păstrați lângă el, în pofida atacului-surpriză căruia trebuie să-i facă față după o noapte de ritualuri funerare ce implicaseră consumul generos de vin, face față pentru scurt timp unui corp de oaste de 3.000 de militari romani profesioniști, aflat sub comanda ofițerului superior Alexandru și a unei avangarde de 200 de romani comandați de călăuza gepidă, iar după înfrângerea severă suferită, rămân încă suficient de mulți luptători de-ai lui Musocius care să se regroupeze în vecinătate și să lanseze un contraatac împotriva trupelor imperiale, cărora corpul expediționar comandat de Alexandru îi face cu greu față și, mai ales, îl determină să se retragă de urgență din zonă. Toate acestea sugerează că Musocius (despre care nu putem afirma cu certitudine dacă a supraviețuit sau nu acestor lupte cu romanii⁷) avea la dispoziție, la rândul său, multe mii de luptători și, de asemenea, posibilitatea de a mobiliza relativ rapid alte forțe din imediata vecinătate.

În fine, relatarea lui Simocata ne mai furnizează, aproape explicit, un amănunt relevant: faptul că acesta avea o relație de alianță, fie și conjuncturală, limitată la contextul generat de ofensiva imperială, cu liderul Ardagast, la a cărui înfrângere a acționat replindu-se în zone mai sigure și în ajutorul căruia, iată, a sărit fără rezerve.

Să mai trecem în revistă, fugar, și alte câteva informații, formal minore, pe care le putem extrage din narațiunea lui Simocata. Barbarii peste care este rege Musocius vorbesc o limbă diferită de cea utilizată în tabăra imperială, dar pe care o folosește cu ușurință și călăuza gepidă, și cel puțin o parte dintre militarii romani, care pot înțelege dialogul înșelător al gepidului cu regele local și-și pot sincroniza acțiunile în funcție de acesta; în condițiile în care, la acel orizont de timp, limba administrației imperiale (implicit și a ierarhiei militare) redevenea limba greacă – ori, mai exact, o varietate a acesteia puternic modelată de coexistența multiseculară cu latina oficială – deducem că idiomul folosit de localnici este o varietate locală⁸ aflată într-un anumit grad de convergență cu *lingua franca* a regiunii și epocii, latina dunăreană⁹. În fine, ritualul funerar al oamenilor lui Musocius

4. Versiune, altminteri de variație ne semnificativă, bazată mai ales pe traduceri din Theophanes Confessor (a. 6085), istoric bizantin care relatează la rândul său, ce-i drept mai târziu (a trăit aproximativ între anii 758-817 și și-a scris tratatul istoric în primii ani ai secolului IX), episodul în discuție.

5. Vom utiliza aici varianta Ardagast, consacrată în exegeza noastră.

6. Simocata-Mihăescu 1985, p. 129-130

7. Textul lui Simocata ne informează doar că a fost capturat de oamenii lui Alexandru

8. Dacă adăugăm și faptul că în idiomul local se regăsea și hidronimul *Paspirios*, de certă origine geto-dacică, nu avem alternativă în a-i identifica pe autohtonii conduși de Musocius cu o populație getică aflată într-un oarecare grad de romanizare.

9. Un detaliu suplimentar în acest sens îl constituie utilizarea de către militarii romani – ca element al limbii

îi este străin cronicarului Simocata, ceea ce nu înseamnă neapărat că localnicii nu sunt creștini, ci că practica riturilor specifice este diferită, probabil prea puțin influențată de vreo disciplină canonică¹⁰.

Înainte de a trece mai departe, să zăbovim puțin asupra unui automatism al exegezei, cu precădere al celei străine (euro-orientale), la care s-a aliniat necritic și o mare parte a celei românești: postularea supoziției că Musocius ar fi slav. Cel mai adesea, această postularea are ca singur punct de sprijin asocierea lui Musocius unui context evenimential care-i implică pe liderii sclavini (explicit desemnați ca atare de izvoare) Ardagast¹¹ și Piragast¹² – iar atunci când este resimțită necesitatea unui plus de argument, se invocă aproape exclusiv o la fel de nefundamentat prezumată rezonanță slavă a antroponimului său. Trecem peste faptul că, la acest orizont de timp, termenul *sclavin* nu are semnificația riguroasă de etnonim, ci de clasă de populații¹³, caracterizată în primul rând prin statutul

părintești, cum specifică Simocata – a termenului *sculca* (gardă), un germanism asimilat în latina dunăreană de cel puțin două secole, dar care continua să fie străin vorbitorului de grai romeic/greco-latin.

10. Amănuntul privind consumul de vin în exces nu ajută cu nimic în clarificarea problemei, vinul fiind utilizat deopotrivă în ritualul funerar creștin și în cel dionisiac, pe care-l putem lua în considerare câtă vreme acceptăm că autohtonii lui Musocius sunt descendenți ai geto-dacilor, deci ai unei populații puternic aliniată acestui sacerdoțiu.

11. Simocata-Mihăescu 1985, p. 28 și 126-129

12. Simocata-Mihăescu 1985, p. 139

13. Caracterul eterogen sub aspect etno-cultural și/sau organizațional al acestei clase de populații este frecvent observat și consemnat de izvoarele contemporane, așa cum – ca să cităm un singur exemplu – o dovedește și documentul "Miracolul Sf. Demetrius", unde se menționează că liderul avar "a adunat toate acele neamuri feroce de sclavini" (cf. Curta 2011, p. 87-88). După cum se poate demonstra în numeroase cazuri concrete, neamurile reunite în conglomeratele etichetate drept sclavine (inclusiv în Sclaviniiile de mai târziu, care sunt forme adhocratice de cristalizare organizațională) sunt de origini diferite, printre care se regăsesc frecvent populații traco-dacice (geții sunt explicit menționați în mai multe rânduri – vezi mai jos), baltice, germanice, iranoide sau din diferite straturi de migrație. În secolele următoare, o parte dintre aceste comunități vor participa la sinteza culturală slavă (vor deveni, deci, slavi propriu-ziși), dar o altă parte își va păstra parcursul identitar propriu (inclusiv cel al continuării romanizării), în vreme ce alte comunități se vor destrutura într-o formulă sau alta. Așa se explică notoria dificultate de a identifica arheologic prezența slavilor în regiune pentru secolele VI-VII (vezi Whitby 2008-b, p. 715) sau faptul că, vreme îndelungată,

juridic al populațiilor respective din Barbaricum în raport cu Imperiul¹⁴, ca fiind (firește, din perspectiva Constantinopolului) supuse autorităților imperiale *de facto* și nu în baza unui tratat ce le-ar conferi, ca federate/vasale, anumite privilegii¹⁵. Dar asocierea în același context evenimentțial – cel prezentat de Simocata, la fel de bine însă și cel deductibil din coroborarea oricărei alte surse sau analize logico-istorice – a lui Musocius cu Ardagast și Piragast nu este de natură să furnizeze nici cel mai firav argument în sensul acestei circumscrieri etno-identitare.

De asemenea, pentru acest orizont de timp pur și simplu nu există un set de nume proprii (antroponime ori toponime) care să poată fi considerate specific slave, în condițiile în care nici despre existența unei limbi/familii idiomatice slave încă nu se poate vorbi în secolul VI. De altfel, toate cele trei antroponime sunt nemijlocit legate de denumirile tradiționale, preromane (adică, explicit, geto-dacice) ale unor cursuri majore de apă din regiune: Musocius – de Musaios/Buzău, Ardagast – de Argessos (Ordessos)/Argeș, respectiv, Piragast – de Pyretus (Porata)/Pрут, râuri în vecinătatea cărora este plasată, cu rigurozitate, și desfășurarea acțiunilor care-i implică pe posesorii fiecărui antroponim derivat în parte; evident, nici reciproca nu trebuie absolutizată, în sensul că asocierea cu hidronimele autohtone nu certifică, de la sine, o identitate autohtonă a personajelor în cauză. Ca atare, singurul element care poate furniza o oarecare indicație de identitate sub aspect etnic este coroborarea cu celelalte informații, directe și indirecte, furnizate de contextul narativ și de analiza critică a coroborării cu alte date. Iar din această perspectivă, avem, deocamdată, două certitudini: în baza celor prezentate mai sus (mai jos urmând să punem în evidență și alte argumente), Musocius este un autohton – cel puțin în sensul raportării sale instituționale la o populație care-l acceptă drept rege¹⁶, iar Ardagast este exponentul unei populații total diferite, în primul rând prin aspectul manifestării sale migratoare¹⁷.

Precedentul Daurentios

Revenind la firul principal al analizei noastre, să ne amintim, ne aflăm în vara anului 594, iar regatul asupra căruia domnește Musocius este unul care-și are centrul politic în zona râului Buzău și controlează ținuturile înalte din zona Carpaților de Curbură și drumul comercial-strategic al Siretului, dispunând de o forță armată deloc neglijabilă în tabloul regional. Ei bine, în exact același spațiu, cu doar 16 ani în urmă, un alt lider

fiecare neam din componența unei Sclavinii își păstrează propria organizare și acționează voluntar, asocierea cu celelalte fiind conjuncturală (vezi Procopius, *Războaiele*, 7, 14, Iordanes, *Getica*, 23, 119 ș.a.).

14. O certificare a acestei interpretări o avem chiar din depoca în cauză, în Strategikon-ul lui Mauricius (11.4), unde, cu referire directă la sclavini, se afirmă: "Ei nu prezintă nici un fel de încredere și **nu au respect față de tratate** (subl. ns.), pe care le acceptă doar din teamă sau pentru daruri".

15. Chiar dacă nu trebuie îmbrățișată necritic, demonstrația lui Florin Curta (Curta 2001 – *The making of the Slavs*) este, în esența ei, suficient de clarificatoare în această chestiune.

16. Simocata este explicit și în această privință: "Musocius, care în limba barbarilor avea titlul de rex" (Simocata-Mihăescu 1985, p. 129). Or, cum *rex* este un cuvânt prin excelență latin, singura deducție logică este că barbarii lui Musocius vorbeau o varietate a latinei.

17. În ceea ce-l privește pe Piragast, ne limităm aici să observăm că lucrurile sunt mult mai puțin clare, certă fiind doar disjunția dintre sclavinii acestuia și cei ai lui Ardagast. Contextul narativ nu clarifică nici măcar dacă și Piragast exprimă o populație în migrație, în acest caz neputând fi eliminată (dar nici susținută necondiționat) o identificare cu carpaii, viitorii volohoveni.

autohton etalase o forță armată încă și mai însemnată, care va determina o episodică cooperare politico-militară între Imperiul de Constantinopol și avarii hanului Baian: îl avem în vedere pe Daurentios¹⁸.

Potrivit lui Menander Protector, Daurentios este liderul unei populații cu statut de sclavini – subliniem, sclavini (*sklabenon* în original¹⁹) și nu slavi, adică o comunitate/formațiune politică din vecinătatea apropiată a Imperiului de Constantinopol, pe care autoritățile imperiale o consideră subordonată *de facto* și nu în baza unui tratat. La un moment dat, nu mult înainte de anul 578, hanul avar Baian (care-și consolidase între timp autoritatea în regiunea Dunării Mijlocii după instalarea sa aici în 567, în consecința înfrângerii gepizilor și plecării precipitate a longobarzilor), îi solicită lui Daurentios, liderul formațiunii politico-teritoriale din zona Carpaților, de la nord de Dunărea de Jos²⁰, să-i recunoască autoritatea și să-i plătească tribut. Din perspectiva avară, pretenția avea drept temei faptul că aceștia înfrânseseră grupările tardeno-hunice ale utigurilor și kutrigurilor, până atunci hegemonii regiunii nord-

și vest-pontice, și, ca atare, preluaseră dreptul de a încasa tributul pe care formațiunilor politice din acest areal – începând cu Imperiul de Constantinopol – se angajaseră să-l plătească acestora²¹.

Daurentios, ne mai spune Menander, refuză cererea ambasadei avară cu o duritate care va merge până la uciderea trimișilor hanului. Gestul – ne este precizat din aceeași sursă – va fi luat ca un afront personal de liderul avar Baian, care va încheia o înțelegere cu curtea imperială de la Constantinopol, de unde obține sprijin logistic pentru lansarea unei contraofensive de proporții împotriva lui Daurentios. Angajarea în conflict a Imperiului de Constantinopol are însă un *background* care ne face să credem că, de fapt, acestuia îi aparține inițiativa întregii operațiuni. Pe de o parte, în anul 573, curtea imperială încheiase un tratat de pace cu avarii, în temeiul cărora le plătea stipendii anuale de circa 364 kilograme de aur²², având așadar un interes major în a înlocui obligația de plată cu prestarea altor servicii. Pe de alta, chiar în primăvara aceluiași an, 578, provinciile imperiale de la Dunăre se confruntaseră cu o invazie majoră a sclavinilor – a *Barbaricum*-ului nesupus de la nordul fluviului – la care se pare că au participat circa 100.000 de luptători²³, iar formula de a rezolva problema de securitate cu mâna altuia ține de o lungă

18. Versiunea onomastică menționată de sursa primară, Menander Protector, care trăitor fiind în a doua jumătate a secolului VI, este practic contemporan cu evenimentele. Textul lui Menander include și varianta Dauritas, însă în poziție secundă. (Menander-Blockley 1985, p. 194-195)

19. Suda 0171, cf. Menander-Blockley 1985, p. 194

20. Localizarea nu ridică nici un fel de rezerve, ea fiind confirmată – după cum vom vedea în continuare – de ulterioara desfășurare a evenimentelor.

21. Motivația este formulată explicit de ambasada avară a lui Targitius la Constantinopol din anul 569 (Kardaras 2009, p. 106 și urm.)

22. Petolescu 2000, p. 367

23. Curta 2001, p. 91, Kardaras 2006, p. 31-32

tradiție strategică a bizantinilor. De altfel, tot în anul 578 Imperiul de Constantinopol recrutează cu sprijinul avarilor 12.000 de mercenari pentru întărirea frontului împotriva perșilor²⁴. Totuși, oricât de redutabili și numeroși sunt luptătorii de care dispune hanul Baian²⁵, acesta nu îndrăznește să atace direct teritoriile pe care le controlează Daurentios, ci alege să facă un ocol uriaș, de peste o mie de kilometri, traversând inițial (și cu sprijinul logistic nemijlocit al autorităților imperiale²⁶) Dunărea prin Pannonia, cel mai probabil prin vecinătatea Sirmium-ului, apoi tranzitând Illiricum-ul celelalte provincii de la sud de fluviu până în Sciția Minor, pentru a retraversa Dunărea pe malul său nordic.

Acest larg ocol ne dă probă nu doar despre resursele militare de care dispunea la rândul său Daurentios, care trebuie să fi fost cel puțin de aceeași ordin de mărime pentru a-l determina pe Baian să nu încerce un atac frontal, ci – foarte important pentru noi – despre identitatea politico-teritorială a liderului așa-zișilor sclavini. În condițiile în care Baian îi substituie pe gepizi și longobarzi în bazinul Dunării Mijlocii și Tisei, domeniul teritorial aflat sub controlul adversarului său Daurentios este de localizat la est de Câmpia Tisei și (luând în considerare traseul urmat de armata avară) la nord de Dunărea de Jos, dar nu mai la est de gurile fluviului. Acest domeniu teritorial este Dacia în întregul ei, iar Daurentios se vădește a fi liderul politico-militar al unei coaliții de formațiuni protostatale²⁷ din spațiul tardeno-dacic. Mult, dar superficial discutatul aspect etnic al antroponimului lui Daurentios, în care mulți se încapățânează să vadă un caz precoce de onomastică slavă²⁸, este în fapt un nume latin/latinizat, care, desigur, nu certifică nici el doar prin sine o anumită identitate etnică²⁹, dar dovedește că personajul în discuție aparține unui mediu cultural-comuniocațional în care latina este *lingua franca*. Mai important decât acest amănunt onomastic este însă faptul că Daurentios își are baza de putere în Dacia, într-o vecinătate largă a Carpaților de Curbură (cum putem deduce din punctul-terminus al traseului urmat de armata lui Baian, care are logică doar dacă acesta se prelungește cu o direcție de atac spre baza de comandă a adversarului), ceea ce ne conduce la formularea unei ipoteze care va merita analizată mai sistematic în viitor.

Să ne amintim, ne aflăm într-un moment situat cu doar 16 ani înaintea scenei în care regele Musocius prăznuise, în exact același areal geografic, moartea unui nenumit

24. Kardaras 2006, p. 32

25. Potrivit lui Menander Protector, este vorba de 60.000 de luptători călare.

26. Întreaga operațiune de asistare logistică a trupelor avarie este supravegheată personal de guvernatorul Ioan de Illiricum (Menander-Blockley 1985, p. 192-193). Rezerva lui Blockley (vezi Menander-Blockley 1985, p. 280-281, nota 262) privitoare la dubla traversare a Dunării este cu totul lipsită de temei, câtă vreme ea contrazice fără nici un argument (altul decât "eu nu cred că...") chiar textul tradus – text, care, de altminteri, abundă în date care fac nesustenabilă prezumarea unei eventuale greșeli de redactare.

27. Caracterul protostatal al formațiunilor în cauză este certificat de manifestarea unei autorități politice care-și asumă exclusiv suveranitatea pe un anumit teritoriu, de stabilitatea în timp a formațiunii, precum și de alte elemente corolare (capacitatea de a mobiliza forțe armate însemnate, de a interacționa cu alte organizații statale/protostatale, de a avea o conducere acceptată ca legitimă de proprii supuși ș.a.m.d.).

28. Vezi, printre altele, asocierea forțată a numelui Dauritas cu termenul Dovrat, evocată de Bury (cf. Menander-Blockley 1985, p. 280-281, nota 263)

29. De altfel, identitățile entice ale elitelor sunt îndeobște fluide, în consecința practicării frecvente a alianțelor matrimoniale, iar gradul de fluiditate în cazul de față este sporit atât de faptul că etnicitatea populației autohtone este într-un larg proces de redefinire (prin romanizare), cât și de aflulul de grupuri străine, din diferite straturi de imigrație.

frate al său. Este foarte posibil, chiar dacă rămânem în domeniul ipotezelor de lucru, ca acest frate să fi fost chiar Daurentios, caz **în care** cel din urmă va fi deținut la rândul său demnitatea de rege al formațiunii hegemon în coaliția de la 578 – formațiune în care avem a recunoaște nucleul instituțional al vechiului regat getic, Gothia nord-dunăreană în epoca secolelor III-IV³⁰. Nu doar contextul spațio-temporal sprijină această ipoteză, ci și tabloul alianțelor politico-militare din acest spațiu, după trecerea intervalului de 16 ani: am văzut, Musocius nu ezită deloc să sară în sprijinul oamenilor lui Ardagast, în sincronism cu ale cărui operațiuni își poziționase tabăra la ieșirea de pe drumul comercial-strategic al Siretului, fapt sugerând că "frăția princiară" stabilită din timpul lui Daurentios era încă funcțională³¹.

Același "frăție princiară" pare să fi stat și la baza contraofensivei așa-zis sclavine din vara anului următor, când mai multe contingente nord-dunărene, în rândul cărora sunt explicit nominalizați geții, fac raiduri de pradă la sudul Dunării de Jos, printre cetățile jefuite numărându-se Zaldapa, Aquis și Scopis³².

Cunoaștem numele unuia dintre aliații geților care se angajează în această contraofensivă: Piragast, liderul unei formațiuni formal sclavine din vecinătatea Prutului și de la nord de gurile Dunării (corespunzând, așadar, cu teritoriul carpilor, volohovenii de mai târziu³³), cel împotriva căruia trupele imperiale vor acționa în toamna anului 595, înfrângându-l într-o bătălie dată în apropiere de râul Helibachia/Ialomița³⁴.

Să mai observăm, de asemenea, că liderii confruntărilor din anii 594-595 au putut fi, cu toții, și protagoniști ai evenimentelor din anul 578, dacă nu în aceleași status-roluri, cel puțin în poziții care i-au propulsat către demnitățile ocupate peste 16 ani. Această observație ne motivează să identificăm unele dintre formațiunile coaliției pe care s-a putut întemeia Daurentios în confruntarea sa simultană cu Imperiul de Constantinopol și avarii hanului Baian: tardeno-geții lui Daurentios și Musocius (la momentul 578 în poziția de inițiatori ai coaliției), tardeno-carpicii lui Piragast și o populație de imigrație recentă (de ce nu, eminamente proto-slavă, în măsura în care anții pot fi considerați ca atare) din conducerea căreia făcea parte Ardagast. Cu certitudine însă, din coaliția lui Daurentios, vădit eterogenă sub aspect etno-politic, au mai făcut parte și alte grupări, **în care** trebuie să le includem obligatoriu pe cele din spațiul intracarpatic³⁵ (în care Baian nu s-a încumetat

30. O dezvoltare a argumentației, la Nistorescu 2017

31. Chiar și fără validarea ipotezei unei înrudiri nemijlocite, de sens genealogic, între Daurentios și Musocius, toate elementele mai sus repertoriile ale tabloului politico-evenimential rămân valabile.

32. Simocata-Mihăescu 1985, p. 136; Madgearu 1996, p. 49

33. Vezi și Nistorescu 2017-b

34. Simocata-Mihăescu 1985, p. 139-140, Madgearu 1997, p. 21

35. De reținut observația formulată de Dan Gh. Teodor (Teodor 2010-b, p. 764), potrivit căreia gepidul creștin care i-a ajutat pe romani împotriva lui Musocius în 594 ar putea fi în realitate un autohton, întrucât gepizii nu locuiau în regiunea extracarpatică. El putea reprezenta, însă, asocierea la "frăția princiară" moștenită de Musocius de la Daurentios, una din formațiunile politico-teritoriale cu adstrat gepid din

să pătrundă în operațiunea din 578) și cea/cele sud-carpătice de la vest de Olt (pe unde, de asemenea, Baian nu a riscat să-și continue marșul).

Observații corolare

Izvoarele identificate până în prezent nu ne dezvăluie cum s-a finalizat operațiunea avară împotriva lui Daurentios din anul 578, dar consecințele pe care le constatăm, în primul rând din evaluarea stării de fapt relevate de sursele documentare pentru anul 594 și următorii, ne permit să constatăm că – în pofida unor eventuale mici succese pe teren – trupele hanului Baian nu au reușit să schimbe nimic din *status-quo*-ul regional³⁶. Întregul teritoriu al Daciei rămâne, la acest orizont de timp, în afara oricărui control avar, dar și a oricărei forme de dependență directă față de Imperiul de Constantinopol³⁷; prezumatele enclave avar de pe Mureș-Târnave se vor configura cu cel puțin o generație mai târziu³⁸. Mai mult, scurtul pasaj de cooperare politico-militară dintre avari și romani se finalizează brusc, imediat după expediția din 578³⁹, sugerând că rezultatele campaniei i-au nemulțumit profund pe oamenii hanului Baian.

În toamna anului 586, avarii și scavinii sunt aliați într-o campanie în care mobilizează împreună 10.000 de luptători, reușind să cucerească numeroase orașe și fortificații de pe linia Dunării (printre care Aquae, Bononia, Ratiaria, Durostorum, Zaldapa, Pannasa, Marcianopolis și Tropaeum Traiani) și să atace orașele de pe coasta vestică a Mării Negre, iar în final Thessalonicul⁴⁰, unde comanda este exercitată de hanul avar (cel mai probabil, de urmașul lui Baian, care decedase în 583). În anul 588, un contingent de geți – aici Simocata îi distinge pe oamenii lui Daurentios și Musocius din masa sclavinilor, foarte probabil pentru că acțiunea a fost efectuată doar de geți, fără sprijinul aliaților lor – pătrund în Tracia⁴¹, probând că dispun încă de un potențial militar semnificativ.

În 592, hanul avarilor cere și primește ajutorul sclavinilor pentru construirea de ambarcațiuni cu care să traverseze Dunărea, pentru a pune sub asediu Singidunumul⁴²; luând în considerare poziția geografică a Singidunumului, nu ne putem îndoi că este vorba de localnicii daco-romanii pe care Ammianus Marcellinus îi cunoscuse sub denumirea de picensi, iar Priscus Panites, sub cea de ausoni. Ne aflăm însă, de acum, în plin război avaro-romeic, care se va întinde pe durata a două decenii, până la insurecția lui Focas, și care va

regiunile intracarpătice sau putea fi, pur și simplu, un mercenar.

36. Pe drumul de reîntoarcere, care a urmat aceeași rută, trupele hanului avar Baian și micul contingent imperial care-l însoțea sunt surprinse într-o ambuscadă de o grupare sclavină, undeva la sudul Dunării. Curta 2001, p. 92, 96.

37. Desigur, nu avem aici în vedere formațiunile politice din Câmpia de Vest, care vor fi putut ajunge în dependență de avari încă de la sosirea lor, prin simpla substituție a precedentei dominații avar.

38. Cosma 2017, p. 15 și urm.

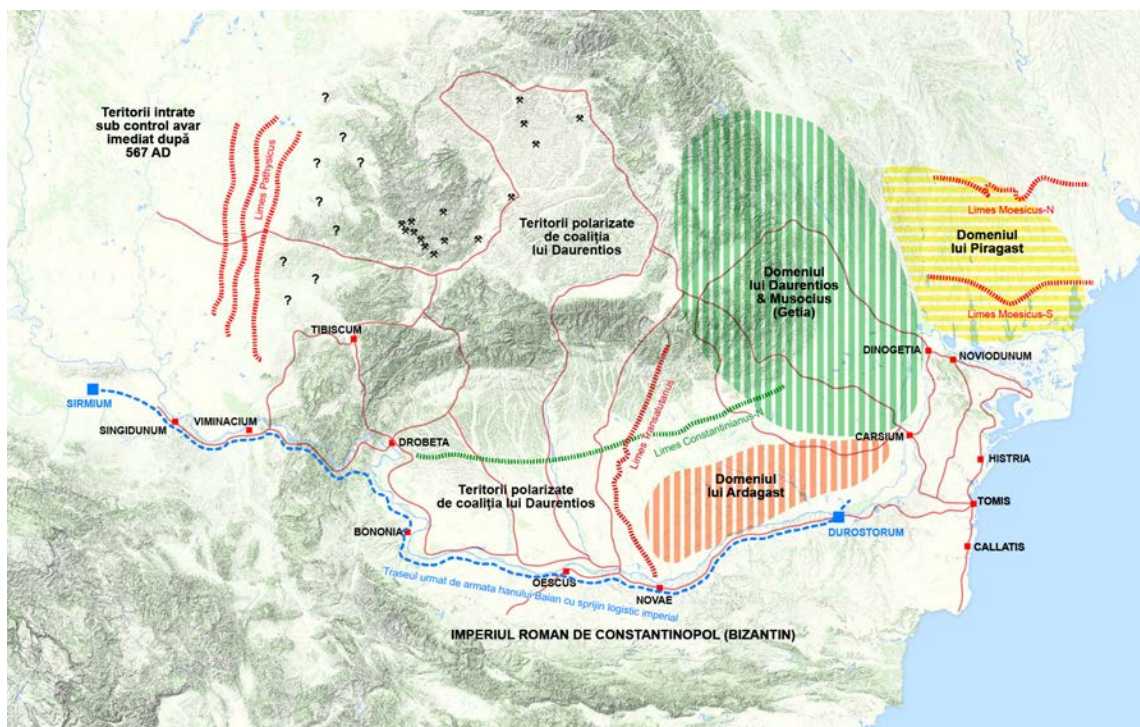
39. În anul 579 avarii vor iniția asediul cetății Sirmium, finalizat în 582. Curta 2001, p. 96.

40. O armată de 10.000 de avari, sclavini și alți auxiliari atacă provinciile imperiale sud-dunărene; aceasta ocupă numeroase orașe și fortificații de pe linia Dunării (printre care Aquae, Bononia, Ratiaria, Durostorum, Zaldapa, Pannasa, Marcianopolis și Tropaeum Traiani), atacând și orașele de pe coasta vestică a Mării Negre. Ulterior, asediază Thessalonicul, sub conducerea hanului avar. // Curta 2011, p. 87, Stanciu 2010, p. 851, Whitby 2008, p. 105, Madgearu 1997, p. 19

41. Curta 2001, p. 98

42. Curta 2001, p. 98, Simocata-Mihăescu 1985, p. 123-124

produce consecințe geo-politice mai însemnate, inclusiv în regiunea carpato-dunăreană. Consecințe va produce, totodată, și efemera coaliție generată în spațiul Daciei de Daurentios și Musocius, nu doar prin faptul că această inițiativă politico-militară și-a avut partea sa de contribuție la prăbușirea frontierei dunărene a Imperiului de Constantinopol, ci – mai ales – prin capacitatea dovedită a societății autohtonă, preponderent daco-romană, care a avut și la acel orizont de timp resurse organizaționale pentru a susține eforturi politico-militare de anvergură – eforturi pe care, în etapa următoare, le va pune la dispoziția cooperării cu noul val de migratori.

Addenda

Am afirmat, în cursul intervenției de mai sus, că, în pofida insistenței multor comentatori de a vedea în el un element de onomastică slavă, antroponimul Daurentios este pur și simplu un termen latin, afirmație care se cuvine a fi detaliată. Cel dintâi element care ar fi trebuit să atragă atenția criticilor este sufixul **-us/os**, un sufix ce constituie o marcă de neconfundat al onomasticii latine: a se vedea, dintr-o mult mai largă paletă de exemple posibile, nume precum Iulius, Claudius, Aurelius, Marcus, Marcellus ș.a.m.d. Glisarea sufixului din **-us** în **-os**, această din urmă formă fiind specifică spațiului lingvistic elenic, este mai mult decât suficient explicabilă dacă avem în vedere că sursa primară, Menander Protector, este un vorbitor de limbă greacă, limbă care-și recâștigase încă din generațiile anterioare supremația culturală în regiunile centrale ale Imperiului de Constantinopol, regiuni în care se manifestă autorul și auditoriul acestuia.

În fapt, antroponimul *Daurentios/Daurentius* este, în întregul său, unul care s-a bucurat de o largă circulație în spațiul latinofon: *Laurentius*. Textul lui Menander fiind însă redactat în grafie greacă, a fost foarte ușor ca majuscula lambda (Λ) să fie confundată cu majuscula delta (Δ), termenul *Laurentius* devenind astfel, prin transcriere manuală, *Daurentios*. Să mai adăugăm aici și faptul că antroponimul *Laurentius* este generos atestat în spațiul daco-moesic în orizontul cronologic căruia îi aparține și personajul *Daurentios*, fie și numai dacă aducem în discuție existența episcopului *Laurentius de Novae*, trăitor la începutul aceluiași secol⁴³. Reiterând observația că antroponimul nu certifică prin sine apartenența etnică a purtătorului său, ci doar integrarea acestuia într-un anumit mediu socio-cultural, nu vom trece cu vederea faptul că aceeași sursă ne furnizează și un dublet: *Dauritas/Lauritas*. Utilizarea în paralel a acestuia, un termen care a devenit la rândul său antroponim și are o oarecare răspândire în unele arii culturale neolatine (mai ales ca nume feminin) poate fi explicată fără dificultăți, dacă ne raportăm la semnificația sa primară în limba latină: încununat cu lauri (cf. *laureat*, *laureatus*), sugerând intenția lui Menander de a atașa personajului în cauză și supranumele acestuia.

Latinizat este și antroponimul *Musocius*, care (format prin sufixarea unui termen unui termen de substrat preroman, hidronimul *Musaios/Buzău*) poate fi considerat ca aparținând fondului eminamente daco-roman. În schimb, despre sufixul -gast, pe care-l întâlnim în două dintre antroponimele evocate mai sus, *Ardagast/Adragast* și *Piragast*, putem afirma cu certitudine că este specific idiomului anșilor: știm, tot de la Menander Protector, că liderul anșilor din jurul anului 560, *Mezameros*, fiul lui *Idariz*, avea un frate numit *Kelagast*⁴⁴. În cazul personajelor noastre, sufixul este folosit alături de două hidronime din fondul autohton preroman, *Argessos/Ordessos* (*Argeș*)⁴⁵ și *Pyretus/Porata* (*Prut*). Să spunem, implicarea anșilor în această narațiune nu este deloc surprinzătoare, prezența lor la Dunărea de Jos fiind atestată de-a lungul întregului secol VI. Astfel, în anul 533, împăratul Iustinian și-a asumat titlul de *Anticus* ca urmare a unei victorii a forțelor sale armate împotriva acestui neam⁴⁶, iar în anul imediat următor, cel mai probabil ca urmare a modificării raporturilor dintre anși și Imperiu, între aceștia și sclavini are loc un conflict militar⁴⁷, pentru ca în anii următori mercenarii anși să fie frecvent recrutați în armata Constantinopolului. În 544, anșii efectuează un amplu raid la sudul Dunării⁴⁸, iar doi ani mai târziu curtea împăratului Iustinian încheie cu aceștia un tratat prin care anșii sunt sedentarizați (episodic, vom vedea) pe malul nordic al Dunării de Jos, unde le

43. Deși nu avem nici o rezervă față de reconstituirea numelui *Laurentius* pentru personajul narațiunii noastre, optăm să păstrăm formula *Daurentios*, pe de o parte pentru că aceasta este atestată de sursa primară, pe de alta pentru că sub această identitate a fost consacrat de exegeză.

44. Menander-Blockley 1985, p. 50-51

45. Reținem și aspectul că forma *Argessos* este una reconstituită și nu de atestare directă, precum și posibilitatea ca forma corectă a antroponimului în cauză să fie, totuși, *Adragast*. Totuși, trebuie să ținem cont și de faptul că narațiunea istorică îl leagă pe acesta de zona Argeșului de Jos, de spațiul dintre Braza lui Novac și Dunăre.

46. Curta 2016, p. 77, Kardaras 2015, p. 151 și urm.

47. Curta 2001, p. 78

48. Jones 1964, p. 293

este dată în administrare cetatea *Turris*⁴⁹ - și de unde, în generația următoare, va opera *Ardagast*.

Bibliografie selectivă

Volume

Cosma 2017

Cosma, Călin, *Războinici avari în Transilvania/Avar Warriors in Transylvania*, Ed. Mega, Cluj-Napoca

Curta 2001

Curta, Florin, *The making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region (c.500-700)*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Jones 1964

Jones, Arnold Hugh Martin, *The Later Loman Empire 284-602, A social economic and administrative survey*, vol. I, Ed. Basil Blackwell, Oxford

Kardaras 2015

Kardaras, Giorgios, *The Antes: History and Culture (4th-8th c.)*, Ed. Institute of Historical Research/National Hellenic Research Foundation, Athens

Madgearu 1997

Madgearu, Alexandru, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Ed. Universității din București, București

Menander-Blockley 1985

Menander, The Guardsman, *The History*, Blockley, R. C. (ed., trad.), Ed. Francis Cairns, Liverpool

Petolescu 2000

Petolescu, Constantin C., *Dacia și Imperiul Roman*, Ed. Teora, București

Postică 2007

Postică, Gheorghe, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, Ed. Academiei Române, București

Protase-Suceveanu 2010

Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alo-gei", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București

Runciman 1930

Runciman, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, Ed. G. Bell & Sons, London

Simocata-Mihăescu 1985

Simocata, Theofilact, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, Mihăescu, H. (ed., trad.), Ed. Academiei RSR, București

Simocatta-Whitby 1986

Simocatta, Theophylact, *The History*, Whitby, Michael, Whitby, Mary (eds.), Ed. Claredon Press, New York, Ed. Oxford University Press, Oxford

Xenopol 2014

Xenopol, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, Ed. Saeculum I.O., București

49. Postică 2007, p. 81-82, Xenopol 2014, p. 333 și urm., Curta 2001, p. 79-80.

Articole

Curta 2011

Curta, Florin, *Sklaviniai and Ethnic Adjectives: a Clarification*, în "Byzantion Nea Hellas" nr. 30/2011, p. 85-98

Curta 2016

Curta, Florin, *Avar Blitzkrieg, Slavic and Bulgar Raiders, and Roman Special Ops: Mobile Warriors in the 6th Century Balkans*, în Zimonyi, Istfan, Karatay, Osman (ed.), "Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honour of Peter B. Golden", Ed. Harrassowitz, Wiesbaden

Gracanin-Skrgulja 2014

Gracanin, Hrvoje, Skrgulja, Jana, *The Ostrogoth in Late Antique Southern Pannonia*, în "Acta Archaeologica Carpathica" nr. XLIX, Ed. Polish Academy of Science – Krakow Branch, Krakow

Kardaras 2006

Kardaras, Georgios, *The Byzantine-Avar Cooperation against the Slavs (578)*, în "Aevum Medium. Zbornik na pomešt Jozefa Hossa", Ed. J. Zabochnik, Bratislava, p. 31-33

Kardaras 2009

Kardaras, Georgios, *The Bulgarians and the Avar Chaganate, 6th-9th c. A.D.*, în "Bulgaria, the Bulgarians and Europe – Myths, History, Modernity", vol. 3/1/2009, Ed. University St. Cyril & St. Methodius, Veliko Tarnovo, p. 105-118

Madgearu 1986

Madgearu, Alexandru, *The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasions (576-626)*, în "Balkan Studies", 37/1996, nr. 1, Thessalonica, p. 35-61

Nistorescu 2017

Nistorescu, Laurențiu, *Instituții protostatale daco-române din epoca migrațiilor (I). Un ducat de la gurile Dunării - în "Rigoare-adevăr-valoare. Omagiu prof. univ. dr. Radu Păiușan"*, Ed. Universității de Vest Timișoara, pg. 58-79

Nistorescu 2017-b

Nistorescu, Laurențiu, *Instituții protostatale daco-române din epoca migrațiilor (II). Ducatul "Irtim" – în "Quaestiones Romanicae" nr. V*, Ed. Universitatea de Vest Timișoara & Universitatea Szeged, Ed. Jate Press Szeged, pg. 672-678

Rădulescu 2010

Rădulescu, Adrian, *Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, p. 499-528

Stanciu 2010

Stanciu, Ioan, *Avarii timpurii*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, p. 849-860

Teodor 2010

Teodor, Dan Gh., *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, p. 860-872

Teodor 2010-b

Teodor, Dan. Gh., *Populația autohtonă în secolele V-VII*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, p. 763-786

Whitby 2008

Whitby, Michael, *The succesors of Justinian*, in Cameron, Averil, Ward-Perkins, Bryan, Whitby, Michael (ed.), "The Cambridge Ancient History", vol. XIV "Late Antiquity: Empire and Succesors A.D. 425-600", Ed. Cambridge University Press, Cambridge, p. 86-111

Whitby 2008-b

Whitby, Michael, *The Balkan and Greece 420-602*, in Cameron, Averil, Ward-Perkins, Bryan, Whitby, Michael (ed.), "The Cambridge Ancient History", vol. XIV "Late Antiquity: Empire and Succesors A.D. 425-600", Ed. Cambridge University Press, Cambridge, p. 701-730

Remus Mihai Feraru

Politica religioasă a împăratului Heraclie (610-641) față de iudei: premise, receptare și consecințe

Abstract: *Our study sets out to discuss the religious policy of Emperor Heraclius (610-641) in regards to Hebrews. Before the relic of the Holy Cross was reinstalled in Jerusalem (31 March 630), Emperor Heraclius's relations with the Hebrews do not seem to be tense. Starting with 630, Heraclius retaliates against the Hebrews as a punishment for their collaboration with the Persians, as well as for their involvement in the massacre of Christians when Jerusalem was conquered by the Persians (614). The Emperor issued an edict for the forced conversion of Hebrews to Christianity. The scope of this edict covered the entire Byzantine Empire, but it was only enforced in Cartagena (May 31, 632). Saint Maximus the Confessor condemns Heraclius's decision to forcibly convert Cartagena Hebrews to Christianity. Heraclius's decree was contested among the Hebrews. Their forced christening caused their migration to Persia. Also, Heraclius's anti-Hebrew policy determined them to facilitate the Arab expansion in Byzantine territories.*

Keywords: *politică religioasă, împăratul Heraclie, iudeii, convertire, botez*

Ultimii doi ani ai domniei împăratului Phocas (602-610) sunt marcați de recrudescența conflictelor dintre creștini și evrei; aceste conflicte sporesc în intensitate pe fondul expansiunii persane asupra Bizanțului. Împăratul Phocas dezlanțuie o serie de persecuții sângeroase împotriva monofiziților și evreilor din Siria, Palestina și Egipt; aceste prigoane urmau să fie direct responsabile de prăbușirea stăpânirii bizantine, în provinciile răsăritene ale Imperiului, sub loviturile perșilor. Invazia persană în Orientul bizantin a exacerbât ura seculară dintre creștini și evrei; aceștia din urmă fuseseră acuzați că le-ar fi acordat ajutor perșilor, pe care îi considerau drept eliberatorii lor de sub jugul bizantinilor.

În 610, evreii din Antiohia s-au răzvrătit împotriva creștinilor; ei l-au ucis pe patriarhul calcedonian Anastasie al II-lea (598-610)¹ și pe câțiva notabili ai orașului. Revolta iudaică a fost reprimată cu cruzime de către Bonosus, comitele Orientului; mulți iudei au fost uciși, iar cei care scăpaseră de la moarte au fost mutilați sau expulzați din Antiohia². Revolta iudeilor s-a împletit cu o serie de conflicte civile, izbucnite atât în

1. Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, (București: Ed. Lidia, 2003), 44 (s.v. Anastasie II de Antiohia).

2. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Mihai Țipău, (București: Ed. Basilica a Patriarhiei Române, 2012), 7.21.1.1.1.9., 295, (în continuare citată *Cronografia*); Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, éditée pour la première fois et traduite en français par J.- B. Chabot, (Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1901), X, 25, 379, (în continuare citată *Chronique*); vezi și Jean, évêque de Nikiou, "Chronique," în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, XXIV, 1re partie, texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg, (Paris: Imprimerie Nationale, 1883), CV, 420 (în continuare citată *Chronique*); "Chronicon Paschale", vol. I, ed. Ludovicus Dindorfius, în *Corpus*

Antiohia cât și în întregul Orient, ai căror protagoniști fuseseră membrii demelor locale (Verzii și Albaștrii)³. Fără îndoială că evreii fuseseră implicați în aceste conflicte fie ca actori, fie ca victime. Starea de anarhie care domnea în Imperiu vestea un iminent război civil⁴.

Situația critică în care se găsea statul bizantin a coincis cu urcarea pe tron a împăratului Heraclie (610-641). El s-a dovedit a fi cel mai eminent dintre suveranii bizantini care vor ocupa tronul Bizanțului după moartea lui Iustinian I. Noul împărat a preluat o „grea moștenire” de la predecesorul său, Phocas. Pentru a scoate Imperiul din criză, Heraclie a inițiat un amplu program de reforme care a fost desăvârșit de către succesorii săi⁵. Biserica a jucat un rol important în politica reformatoare promovată de către Heraclie, constituind unul dintre pilonii pe care s-a sprijinit puterea imperială. Încă de la începutul domniei sale, împăratul Heraclie s-a confruntat pe plan religios cu conflictele, adesea sângeroase, care îi opuneau pe creștinii și evreii din provinciile răsăritene ale Bizanțului. Evreii s-au răzvrătit profitând de conflictele izbucnite în multe orașe din Orient, între demele Verzilor și Albaștrilor. Studiul nostru își propune să prezinte, pe baza analizei izvoarelor literare, măsurile propuse și adoptate de către împăratul Heraclie pentru aplanarea disputelor dintre creștini și evrei, precum și modul în care acestea au fost percepute atât de către Biserică cât și de comunitățile iudaice.

1. Relațiile între creștini și evrei între 614 și 630

În Orient, Imperiul Persan a rămas cea mai iminentă primejdie pentru Bizanț. Între 611 și 613, trupele persane au cucerit principalele orașe siriene: Antiohia, Emessa și Damasc. După ce au pus stăpânire pe Siria, perșii au pătruns în Palestina care a fost ocupată în scurt timp cu concursul comunităților iudaice.

Iudeii au perceput invazia persană „ca preludiul sosirii lui Mesia, cât și ca un prilej de revanșă în fața « Romanilor »”⁶. Pe măsură ce cucerirea persană avansează, iudeii sunt suspecți de colaborare cu dușmanul și se află în centrul tulburărilor care se propagă în toate cetățile; ei profită de invazia perșilor pentru a-și regla conturile cu populația creștină. Astfel, iudeii din Ptolemaïs (azi Acra, Israel) incendiază bisericile creștine și îi

Scriptorum Historiae Byzantinae 11-12, (Bonn: 1832), 699.

3. Sf. Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 7.21.1.1.1.9., 296; Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, X, 25, 378-379; Jean, évêque de Nikiou, *Chronique*, CIV-CV, 419-420; vezi și *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, vol. I, ed. Paul Lemerle, (Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979-1981), I, 10, cap. 81-82, 112.

4. Pentru precizarea circumstanțelor politico-religioase în care s-au declanșat răzmerița iudeilor din Antiohia și conflictele civile din Orientul bizantin (Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia) vezi Gilbert Dagron, „Introduction historique. Entre histoire et apocalypse,” în *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, ed. Gilbert Dagron, Vincent Déroche, (Paris: Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, 2010), 19-22.

5. Georgije Ostrogorski, *Histoire de l'État byzantin*, (Paris: Payot, 1996), 121-124; Jean Meyendorff, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*, traduction de l'anglais par Françoise Lhoest revue par l'auteur, (Paris: Les Éditions du Cerf, 1993), 353.

6. Gilbert Dagron, Pierre Riché, André Vauchez (coord.), *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. IV: Évêques, moines et empereurs (610-1054), (Paris: Desclée, 1993), 13 (în continuare citată Évêques, moines et empereurs).

masacrează pe creștinii din cetate; totodată, ei le propun prizonierilor creștini salvarea vieții în schimbul convertirii lor la iudaism⁷.

Nicăieri complicitatea iudeilor cu cuceritorii perși nu a fost mai evidentă și mai simbolică decât la Ierusalim, în anul 614, cu ocazia asedierii „Cetății Sfinte” de către perși. Patriarhul Zaharia al Ierusalimului a condus rezistența împotriva asediatorilor. Potrivit

informațiilor furnizate de izvoarele literare, iudeii susțin propunerea lui Zaharia de predare imediată și fără luptă a Ierusalimului în mâinile perșilor. După cucerirea „Orașului Sfânt”, iudeii devin principalii aliați ai perșilor care le îngăduie să jefuiască și să distrugă numeroase biserici creștine, să-i masacreze pe creștini și să-i oblige să se convertească la iudaism⁸. Un mare număr de locuitori ai Ierusalimului, printre care se află și patriarhul însuși, sunt luați prizonieri. Relicva Sfintei Cruci cade în mâinile cuceritorilor și va fi dusă la Ctesiphon ca pradă de război: „Iar pe Zaharia, patriarhul Ierusalimului, precum și crucea cea dătătoare de viață⁹ și mulți prizonieri, [n.n. perșii] i-au luat și i-au dus în Persia.”¹⁰

Iudeii profită din plin de această conjunctură favorabilă. Ei practică un prozelitism agresiv printre creștinii care nu mai beneficiază de protecția autorităților statului¹¹. Totodată, se pare că iudeii au încercat să profite de cucerirea persană pentru a-și reface unitatea lor politică. Potrivit lui Eutihie din Alexandria, evreii din orașul Tyr ar fi pus la cale cucerirea Ierusalimului și alungarea creștinilor din “Cetatea Sfântă.” Însă planul lor a fost dejucat de autoritățile locale¹².

La scurt timp după cucerirea Ierusalimului (614) relațiile dintre perși și iudei s-au deteriorat brusc; iudeii au fost expulzați din “Orașul Sfânt”. În schimb, s-a instaurat o strânsă colaborare între perși și creștini. Acest fapt s-a datorat fie exceselor comise de evrei după cucerirea Ierusalimului de perși, fie, cel mai probabil, intenției perșilor de

8. Dagron, Riché, Vauchez (coord.), *Évêques, moines et empereurs*, 17-18; Sfântul Teofan Mărturisitorul, (*Cronografia*, 5.26.6.6.6., 299), ne relatează că iudeii au răscumpărat 90.000 de prizonieri creștini cu scopul de a-i ucide. Considerăm că informația furnizată de către Teofan trebuie preluată cu reținere, ținând seama de polemica antiiudaică care impregnează sursele creștine care relatează evenimentele petrecute în prima jumătate a secolului al VII-lea.

9. Este vorba despre relicva Sfintei Cruci pe care a fost răstignit Iisus Hristos.

10. Sf. Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 5.26.6.6.6., 299; Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 1, p. 400.

11. Gilbert Dagron, “Judaïser,” in *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, ed. Gilbert Dagron, Vincent Déroche, (Paris: Association des amis du Centre d’histoire et civilisation de Byzance, 2010), pp. 372-373, 375.

12. Eutychius, “Annales,” in *Patrologia Graeca; Patrologiae cursus completus, series graeca*, 111, ed. Jacques-Paul Migne, (Paris: 1863), col. 1084-1085 (în continuare abreviată PG); vezi și Dagron, “Introduction historique,” 24-25.

a obține sprijinul creștinilor pentru a-și impune autoritatea asupra Palestinei. În acest sens, scrisoarea patriarhului Modestus – înlocuitorul lui Zaharia pe scaunul patriarhal al Ierusalimului – adresată catholicos-ului armean Komitas (617-625) evocă „mila lui Dumnezeu care i-a schimbat pe dușmanii de ieri în aliați (adică pe perși) și a îngăduit ca evreii ... care au ars Ierusalimul să fie alungați” din „Cetatea Sfântă”¹³.

2. Împăratul Heraclie și iudeii

În toamna anului 622, împăratul Heraclie declanșează ofensiva militară împotriva perșilor. Pe măsură ce recucerește teritoriile și orașele care fuseseră ocupate de perși, Heraclie pune în aplicare o politică menită să refacă unitatea politică a Imperiului și să elimine sciziunile religioase de care profitaseră sasanizii. Politica împăratului îi vizează în special pe monofiziți și pe iudei.

Izvoarele literare nu ne furnizează informații concrete cu privire la politica religioasă a lui Heraclie față de iudei între 614 și 630. În orice caz, înainte de reinstalarea relicvei Sfintei Cruci la Ierusalim (31 martie 630), relațiile împăratului cu iudeii nu par să fi fost tensionate. Istoricul Agapius de Maboûg relatează că Heraclie i-a poruncit fratelui său Teodor, care recucerise Edessa (628), să nu-i masacreze pe evrei, deși aceștia pactizaseră cu perșii împotriva creștinilor¹⁴.

În 630, în timp ce se îndrepta spre Ierusalim, ducând cu sine lemnul Sfintei Cruci, Heraclie a poposit la Tiberias ; aici împăratul a fost întâmpinat de către un notabil iudeu, pe nume Beniamin; creștinii i s-au plâns lui Heraclie că Beniamin îi prigonise. Pentru a nu încălca regulile ospitalității, Heraclie nu l-a pedepsit pe Beniamin; mai mult, el l-a convins pe acesta să primească botezul creștin. Beniamin a fost botezat în casa unui creștin, Eustatie din Neapolis, care, la rândul său, îi oferise ospitalitate împăratului:

„În acest an, la venirea primăverii, împăratul a plecat din orașul împărătesc și a mers la Ierusalim, ducând cinstita și de viață dătătoarea Cruce, pentru a aduce mulțumire lui Dumnezeu. Ajungând în Tiberias, creștinii l-au acuzat pe un om pe nume Veniamin că îi oprimă. Acesta era foarte avut și l-a întâmpinat pe împărat și pe armata sa. Iar împăratul l-a muștrat pe acesta, spunând: «Din ce cauză îi oprimi pe creștini ?» Iar el a spus: «Pentru că sunt dușmani ai credinței mele». Căci el era iudeu. Atunci împăratul, povățuindu-l și convingându-l, l-a botezat în casa lui Eustatie Neapolitanul, care era creștin și îl întâmpinase și el pe împărat.”¹⁵

În ciuda faptului că Teofan Mărturisitorul evidențiază atitudinea împăciuitoare și tolerantă a lui Heraclie față de evreul Beniamin, înclinăm să credem că împăratul l-a

13. Pseudo-Sébéos, *Histoire d'Héraclius*, 24-25, trad. Macler, p. 69-73, *apud* Dagron, “Introduction historique,” p. 26, nota 43.

14. Dagron, „Introduction historique”, 28; vezi și, Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 3, 410.

15. Sf. Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 19.1.20.20.10, 320-321.

forțat pe acesta din urmă să se convertească la creștinism¹⁶. Potrivit lui Eutihie¹⁷, în timp ce încă se afla în Tiberias, Heraclie a primit o delegație a evreilor din Galileea care i-a solicitat acordarea amnistiei pentru iudei. Împăratul a emis un document scris care le garanta evreilor protecția¹⁸.

După sărbătorile triumfale celebrate la Ierusalim, care au marcat reinstalarea Sfintei Cruci în „Cetatea Sfântă”, împăratul Heraclie și-a schimbat radical atitudinea față de iudei. El a declanșat represalii împotriva evreilor, drept pedeapsă pentru colaborarea acestora cu perșii cât și pentru implicarea lor în masacrarea creștinilor cu ocazia cuceririi Ierusalimului (614)¹⁹. În ciuda promisiunii făcute reprezentanților iudeilor la Tiberias, împăratul ar fi poruncit să fie masacrați toți iudeii din jurul Ierusalimului și din Galileea. Potrivit lui Eutihie, Heraclie ar fi fost cuprins de remușcări, deoarece își încălcase promisiunea pe care le-o făcuse evreilor la Tiberias; pentru a-și răscumpăra sperjurul, împăratul a instituit o sărbătoare specială însoțită de post și rugăciune, care, potrivit aceluiași Eutihie, era celebrată în Biserica melkită din Egipt, încă din epoca sa²⁰. Teofan Mărturisorul ne relatează că Heraclie i-a expulzat pe evreii din Ierusalim, interzicându-le să se apropie la mai puțin de trei mile de oraș: „... [împăratul] i-a scos pe evrei din orașul cel sfânt, poruncind ca aceștia să nu aibă dreptul să se apropie la [mai mult de] trei mile de el.”²¹

3. Edictul lui Heraclie de convertire forțată a iudeilor la creștinism

În viziunea lui Heraclie, primejdia pe care o reprezentau evreii pentru Imperiu trebuia să dispară din momentul în care aceștia îmbrățișau creștinismul; doar așa s-ar putea explica decizia împăratului de a decreta botezul forțat al tuturor evreilor din Imperiu, consemnată de către izvoarele literare. Decizia de a-i boteza pe evrei a fost anunțată de către Heraclie, foarte probabil, încă din 630 după reinstalarea Sfintei Cruci în Ierusalim²².

Deși Heraclie a decretat botezul forțat al tuturor evreilor din Imperiu, punerea în aplicare a decretului său nu este atestată decât la Cartagina; aici, potrivit afirmațiilor Sfântului Maxim Mărturisorul, prefectul Africii, Gheorghe a pus în aplicare decretul imperial; astfel, câteva zeci de mii iudei au fost botezați în ziua Rusaliilor (31 mai 632):

„Binecuvântatul rob al lui Dumnezeu și preailustrul prefect [Gheorghe] al celor de aici [Cartagina], revenind din împărăteasa cetăților [Constantinopol], i-a făcut creștini pe toți iudeii și samarinanii [veniți aici] din toată Africa, autohtoni

16. Dagron, „Introduction historique”, 28; vezi și, Louis Bréhier, René Aigrain, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. V: *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe (590-757)*, (Paris: Bloud et Gay, 1938), 108-109, (hereinafter referred to as *Grégoire le Grand*).

17. Eutihie (877-940) a fost patriarh melkit al Alexandriei (22 ian. 935 – 11 mai 940), vezi Sidney H. Griffith, s.v. „Eutychios of Alexandria”, in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, ed. Alexander P. Kazhdan, et al., (New York, Oxford: Oxford University Press, 1991), 760.

18. Eutychius, „Annales,” in *PG*, col. 1089-1090.

19. Sf. Teofan Mărturisorul, *Cronografia*, 5.26.6.6.6., 299.

20. Eutychius, „Annales,” in *PG*, 111, col. 1089-1090; vezi și Bréhier, Aigrain, *Grégoire le Grand*, 109.

21. Sf. Teofan Mărturisorul, *Cronografia*, 19.1.20.20.10, 321.

22. Dagron, „Introduction historique”, 31.

cât și străini, la porunca prea-evlavioșilor noștri împărați [Heraclie și fiul său, Heraclie Constantin], împreună cu femeile, copiii și servitorii lor; *ei au fost duși cu forța la preasfântul botez – în total mai multe zeci de mii de suflete – în ziua Sfintei Cincizecimi a anului al cincilea al indicției / indicțiunii de față* [632]. Aud însă că aceasta s-a făcut în tot imperiul romanilor, lucru pentru care am fost cuprins de groază spaimă și pentru care tremur.”²³

Decretul îi vizează atât pe evreii și samarinenii autohtoni, cât și pe cei străini, care emigraseră la Cartagina din toată Africa, dar și din Orientul bizantin.

Botezul săvârșit prin constrângere constituie subiectul lucrării *Doctrina Jacobi nuper baptizati* (Învățătura lui Iacob noul botezat), scrisă în anul 640 de către un creștin anonim din Palestina.²⁴ *Doctrina Jacobi* ne informează că împăratul Heraclie a decretat botezul forțat al tuturor iudeilor din Cartagina, fără nicio excepție. Decretul imperial a fost pus în aplicare cu rigoare de către Gheorghe, prefectul Africii²⁵.

Nu întâmplător, edictul lui Heraclie a fost pus în aplicare la Cartagina. În deceniile trei și patru ale secolului al VII-lea, Cartagina era un oraș prosper din punct de vedere economic. De asemenea, aici exista o puternică comunitate iudaică. Așa se explică faptul că metropola africană devenise un loc de refugiu al evreilor din întregul Orient, care emigraseră aici pentru a scăpa de persecuții²⁶. Or, tocmai Cartagina, este orașul unde decizia de convertire forțată la creștinism – valabilă de altfel pentru întregul Imperiu – a fost pusă în aplicare cu cea mai mare strictețe. Astfel, iudeii au fost prinși aici ca într-o capcană²⁷.

Fără îndoială că decizia lui Heraclie de convertire forțată a iudeilor la creștinism s-a datorat colaboraționismului acestora cu perșii, în perioada ocupației persane a provinciilor răsăritene ale Bizanțului. Botezul săvârșit prin constrângere era o replică dură dată evreilor, ca răspuns la trauma pe care cucerirea Ierusalimului o provocase lumii creștine.

24. *Doctrina Jacobi* se încadrează în genul literar al polemicii antiiudaice, care cunoaște o nouă etapă de înflorire în secolele VII-VIII, see Gilbert Dagron, „Commentaire. I. Le scénario et ses ancrages historiques” în *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, ed. Gilbert Dagron, Vincent Déroche, (Paris: Association des amis du Centre d’histoire et civilisation de Byzance, 2010), 230, 247; vezi și Dagron, Riché, Vauchez (coord.), *Évêques, moines et empereurs*, 74.

25. *Doctrina Jacobi nuper baptizati*, ed. and trans. V. Déroche, I, 2, 70-71.

26. Din *Doctrina Jacobi* aflăm că evreii care se refugiaseră la Cartagina proveneau din Constantinopol, Ptolemaïs (Acra), Sykamina și Cezareea Palestinei see Dagron, „Commentaire. I.”, p. 245.

27. Dagron, „Introduction historique”, 32.

4. Poziția Bisericii față de botezul forțat al iudeilor

Decizia lui Heraclie de a-i converti cu forța pe evrei a întâmpinat o opoziție surdă din partea Bisericii. Izvoarele literare nu înregistrează nici un demers al Bisericii de a pune în aplicare edictul lui Heraclie.

Sfântul Maxim Mărturisitorul este singurul teolog care a avut curajul să condamne această măsură controversată a împăratului. El a fost martorul ocular al politicii antiiudaice promovată de basileul bizantin. În 31 mai 632 – pe când se afla în Cartagina – Sfântul Maxim a asistat la botezul forțat al iudeilor decretat de către Heraclie. Într-o scrisoare adresată egumenului Ioan de Cyzic, Maxim ne relatează acest grav eveniment care l-a indignat profund. În opinia lui, convertirea forțată la creștinism a iudeilor are consecințe nefaste atât pentru cei care sunt botezați cât și pentru dreapta credință. Sfântul Maxim consideră că o convertire forțată lezează libertatea persoanei în cauză, în lipsa unei adeziuni voluntare a acesteia la o credință. Pe de o parte, acest tip de convertire ar putea provoca pierderea definitivă a evreilor nesinceri, rămași fideli, pe ascuns, iudaismului sau dispuși să revină la vechea lor religie. Pe de altă parte, ceea ce este mai grav, iudeii constrânși să se boteze nu-și vor manifesta nici cel mai mic respect față de noua religie. Astfel, ei vor putea să profaneze nestingheriți tainele Bisericii și să comită sacrilegii, ceea ce ar fi un exemplu negativ pentru ceilalți credincioși²⁸. Maxim își exprimă dezacordul total față de decizia lui Heraclie de convertire forțată la creștinism a evreilor din Cartagina, care va contribui din interior la subminarea unității religioase a Imperiului. În consecință, Sfântul Maxim consideră botezul forțat al evreilor drept preludiul apostaziei generale și al sfârșitului lumii; el îl plasează într-un scenariu apocaliptic, asimilându-l cu venirea lui Antihrist²⁹; privită din această perspectivă, convertirea evreilor este comparabilă cu invazia persană și mai ales cu expansiunea arabă³⁰.

În opinia lui Maxim, convertirea iudeilor nu reprezintă nimic altceva decât « un amestec » care va păta puritatea dreptei credinței. Prin imaginea subiacentă a alterării credinței, rigoarea dogmatică a Sfântului Maxim Mărturisitorul capătă, în realitate, o accentuată nuanță de antisemitism. Este semnificativ faptul că, pentru a discredita compromisul pe care puterea imperială l-a făcut cu monofiziții – prin conceperea deliberată a monotelismului – pentru a-i readuce pe aceștia în Biserica imperială, Maxim evocă exemplul iudeilor, împotriva cărora el nu concepe decât o luptă fără milă: “I mean that tomorrow, the hateful Jews will also begin to say: ‘Let’s arrange peace with one another, and unite, and let us remove circumcision and your baptism, and we won’t fight with each other anymore.’”³¹ În acest pasaj, Sfântul Maxim face o vagă aluzie la politica antisemită

28. *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului*, traducere și prezentare diac. Ioan I. Ică jr. (Sibiu: Deisis, 2004), 51-52 (în continuare citat *Sfântul Maxim și tovarășii săi*); Devreesse, „La fin inédite”, 34-35.

29. *Sfântul Maxim și tovarășii săi*, 53; vezi și, Maxime le Confesseur, *Lettres*, XIV, traduction et notes par Emmanuel Ponsoy, (310), 167.

30. Dagron, „Introduction historique”, 37, 40.

31. *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, edited and translated by Pauline Allen and Bronwen Neil, Oxford Early Christian Texts (Oxford: Oxford University Press, 2002), cap. 4, 57: “Αὔριον γὰρ καὶ οἱ δυσώνυμοι Ἰουδαῖοι λέγουσιν· Οἰκονομήσωμεν τὴν πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην,

a împăratului Heraclie pe care o condamnă în scrisorile sale³².

5. Receptarea politicii antiiudaice a lui Heraclie de către comunitățile iudaice

Botezul forțat al iudeilor decretat de către Heraclie va contribui la sporirea aversiunii și urii acestora față de bizantini. Lucrarea *Doctrina Jacobi super baptizati* ne transmite

reacțiile iudeilor față de politica antiiudaică a lui Heraclie. Întreaga comunitate iudaică din Cartagina este cuprinsă de o spaimă teribilă. Iudeii protestează în tăcere; ei se adună pe ascuns în locuri izolate, manifestându-și dezacordul și profunda indignare față de convertirea forțată la creștinism.³³ Iudeii se tem ca nu cumva creștinii să-i denunțe autorităților locale datorită refuzului lor de a se converti la dreapta credință³⁴. Ei suferă

o veritabilă criză de identitate; cel puțin asta se înțelege din afirmația lui Iacob, un iudeu proaspăt convertit la dreapta credință:

“De când am fost botezat, n-am încetat zi și noapte, [petrecând] în lacrimi, gemete și post, să cercetez *Legea și profesiile* în limba greacă, împrumutând *cărți sfinte ale Bisericii* de la prietenii creștini dintr-o mănăstire din Cartagina și căutam să aflu dacă nu cumva eram în rătăcire, odată ce am fost botezat și am devenit creștin.”³⁵

La rândul lor, iudeii din Cezareea Palestinei exaltaseră de bucurie la aflarea veștii înfrângerii suferite de către Sergius, guvernatorul Palestinei și a morții acestuia din urmă în bătălia cu arabii³⁶ care avusese loc în apropierea orașului:

“Când [i.e. Sergius] *Kandidatos*³⁷ fu ucis de către sarazini, eu eram în Cezareea ... se spunea: *Kandidatos* [i.e. Sergius] a fost ucis! Iar noi, evreii, eram cuprinși de o mare bucurie. Se spunea că Profetul a apărut, venind cu sarazinii, și că acesta

καὶ ἐνωθῶμεν, καὶ περιέλωμεν ἡμεῖς μὲν τὴν περιτομὴν, καὶ ὑμεῖς τὸ βάπτισμα, καὶ μηκέτι ἀλλήλους πολεμήσωμεν.”

32. Dagron, „Introduction historique”, 38.

33. *Doctrina Jacobi nuper baptizati*, I, 4, 74; III, 2, 152.

34. *Ibidem*, I, 43, 135; II, 5, 145.

35. *Ibidem*, I, 7, 77: „Ἐξ ὅτε δὲ ἐβαπτίσθην νυκτὸς καὶ ἡμέρας μετὰ δακρῶν καὶ κλαυθοῦ καὶ νηστείας οὐκ ἐπαυσάμην ψηλαφῶν τὸν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας τῇ ἐλληνίδι γλώσσῃ, ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας χρώμενος βιβλία διὰ φίλων Χριστιανῶν ἀπὸ ἐνὸς μοναστηρίου ἐν Καρθαγένῃ, ζητῶν μήπως ἐπλανήθην βαπτισθεὶς καὶ γενόμενος χριστιανός.”

36. Această bătălie a avut loc în anul 633 și a facilitat în mod considerabil cucerirea Palestinei de către arabi; în acest sens vezi și Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, Anii lumii 6124, 327.

37. Cf. gr. κανδιδάτος – *an officer*, vezi E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A.D. 1100)*, (Cambridge: Harvard University Press), 1914, 626.

prevestea venirea lui Hristos Unsul care urma să sosească.”³⁸

Fragmentul citat mai sus consemnează apariția unui nou profet printre arabi care nu poate fi decât însuși Mahomed. Iudeii îl percep pe Mahomed ca pe un precursor al lui Mesia care urma să sosească și să-i elibereze pe iudei de sub jugul bizantin³⁹.

6. Consecințele politicii antiiudaice a lui Heraclie

Botezul forțat al iudeilor decretat de către Heraclie a provocat emigrarea acestora. Iudeii au încercat astfel să scape de convertirea forțată și de persecuții. În acest sens, cronicarul Mihail Sirianul relatează că:

“În această epocă, împăratul a poruncit ca toți iudeii care se găseau în toate teritoriile romanilor să devină creștini. Din acest motiv, iudeii au fugit din ținuturile romanilor. Ei au venit mai întâi la Edessa; după ce au fost iarăși agresați în acest loc, ei au fugit în Persia. Un mare număr dintre aceștia au primit botezul și au devenit creștini.”⁴⁰

Violențele aplicate iudeilor la Ierusalim și în Palestina încă din 630, la care se adaugă botezul forțat al acestora decretat de către Heraclie au determinat o emigrare masivă a iudeilor la Edessa, în Persia⁴¹, Arabia⁴² sau Egipt⁴³.

Totodată, politica antiiudaică a lui Heraclie i-a determinat pe iudei să faciliteze expansiunea arabă în teritoriile bizantine. Arabii erau percepuți de către iudei drept eliberatorii lor de sub robia bizantinilor. Cel puțin la începutul cuceririi arabe, ne putem gândi la o complicitate și chiar la o alianță reală între iudei și arabi, la care face aluzie Maxim Mărturisitorul. În opinia Sfântului Maxim, arabii sunt principalii aliați ai iudeilor într-un vast plan de subminare a creștinismului⁴⁴. La rândul său, Teofan Mărturisitorul evocă în repetate rânduri complicitatea și colaborarea iudeilor cu cuceritorii arabi în detrimentul creștinilor. Teofan ne relatează că un iudeu a cumpărat resturile colosului din Rhodos, unul dintre monumentele celebre ale Antichității, după distrugerea lui de către generalul arab Muawiyah⁴⁵.

38. *Doctrina Jacobi nuper baptizati*, V, 16, p. 209: „Ὅτε γὰρ ἐσφάγη ὁ <Σέργιος> Κανδιδάτος ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, εἰς Καισάρειαν ἦμην ... καὶ λέγουσιν· Ὁ Κανδιδάτος ἐσφάγη. Καὶ ἔσχαμεν οἱ Ἰουδαῖοι χάραν μεγάλην. Καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ προφήτης ἀνέφανη ἐρχόμενος μετὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ κηρύσσει τὴν ἔλευσιν τοῦ ἐρχομένου Ἑλλειμμένου καὶ Χριστοῦ.”

39. Vincent Déroche, „Commentaire II. Les intentions de l’auteur”, în *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, ed. Gilbert Dagron, Vincent Déroche, (Paris: Association des amis du Centre d’histoire et civilisation de Byzance, 2010), 264-265.

40. Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 4, 414.

41. *Ibidem*.

42. Sébéos, *Histoire d’Héraclius*, traduite de l’arménien et annotée par Frédéric Macler, (Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1904), XXX, 319; vezi și Sf. Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, Anii lumii 6122, 324-325.

43. Eutychius, „Annales”, în *PG*, 111, col. 1089-1090.

44. Maxime le Confesseur, *Lettres*, XIV, introduction par Jean-Claude Larchet, traduction et notes par Emmanuel Ponsoy, coll. *Sagesses chrétiennes*, (Paris: Les Éditions du Cerf, 1998), (310), 167; vezi și, Dagron, Riché, Vauchez (coord.), *Évêques, moines et empereurs*, 77.

45. Sf. Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 12.8.1.10., 335: „În acest an [653/654], Mauias (Muawiyah),

Concluzii

Pentru a întări unitatea politico-religioasă a Imperiului, Heraclie a elaborat o politică care viza să elimine minoritățile religioase. La fel ca împăratul Iustinian I, Heraclie nu a tolerat pluralismul religios. Pe această direcție s-a situat și politica sa religioasă față de evrei, care venea în completarea politicii de unire religioasă cu nealcedonienii. Pe de o parte, decizia împăratului de convertire forțată la creștinism a iudeilor se întemeia pe dorința sa de a elimina orice dizidență politică a iudeilor și riscul unei eventuale restaurări a „Templului”; ea răspundea mai ales scopului său de a întări coeziunea Imperiului prin unificarea religioasă a supușilor săi. Pe de altă parte, această măsură controversată a lui Heraclie pleca de la ideea că istoria se apropie de sfârșit, iar împăratul creștin avea de jucat un rol important în această ultimă etapă a iconomiei mântuirii.

Bibliografie

Bréhier, Louis, Aigrain, René. *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. V: *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe (590-757)*. Paris: Bloud et Gay, 1938.

“Chronicon Paschale,” vol. I. In *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, edited by Ludovicus Dindorfius. Bonn: 1832.

Dagron, Gilbert, Riché, Pierre, Vauchez André (coord.). *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. IV: *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*. Paris: Desclée, 1993.

Dagron, Gilbert. “Introduction historique. Entre histoire et apocalypse,” In *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, edited by Gilbert Dagron, Vincent Déroche, 17-46. Paris: Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, 2010.

Devreesse, Robert. “La fin inédite d'une lettre de saint Maxime: une baptême forcé de Juifs et de Samaritains à Carthage, en 632.”, *Revue des Sciences Religieuses*, no. 17/1, (1937): 25-35.

“Doctrina Jacobi nuper baptizati,” édition et traduction par Vincent Déroche, In *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, edited by Gilbert Dagron, Vincent Déroche, 47-274. Paris: Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, 2010.

Griffith, Sidney H., s.v. “Eutychios of Alexandria,” In *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, edited by Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy P. Ševčenko, 760. New York, Oxford: Oxford University Press, 1991.

Jean, évêque de Nikiou. “Chronique.” In *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, XXIV, 1re partie, texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg. Paris: Imprimerie Nationale, 1883.

Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans, vol. I. edited by Paul Lemerle. Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979-1981.

Maxime le Confesseur. *Lettres*. introduction par Jean-Claude Larchet, traduction et notes par Emmanuel Ponsoye, coll. Sagesse chrétiennes. Paris: Les Éditions du Cerf, 1998.

Meyendorff, Jean. *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*. traduction de l'anglais par Françoise Lhoest revue par l'auteur. Paris: Les Éditions du Cerf, 1993.

Michel le Syrien. *Chronique*, vol. II. éditée pour la première fois et traduite en français par J.- B. Chabot. Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1901.

cucerind Rhodosul, a doborât colosul din Rhodos după 1360 de ani de la ridicarea sa. L-a cumpărat un iudeu, negustor din Edessa, și a încărcat bronzul acestuia pe 900 de cămile.”; în acest sens vezi și Bréhier, Aigrain, *Grégoire le Grand*, 111 și nota 4.

Migne, Jacques-Paul, ed. *Patrologia Graeca; Patrologiae cursus completus, series graeca*, 111. (Paris: 1863).

Ostrogorski, Georgije. *Histoire de l'État byzantin*. Paris: Payot, 1996.

Remus Rus. *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*. București: Editura Lidia, 2003.

Sébéos. *Histoire d'Héraclius*. traduite de l'arménien et annotée par Frédéric Macler. Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1904.

Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului. traducere și prezentare diac. Ioan I. Ică jr.. Sibiu: Deisis, 2004.

Sfântul Teofan Mărturisitorul. *Cronografia*. traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Mihai Țipău. București: Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2012.

Sophocles, E. A.. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A.D. 1100)*. Cambridge: Harvard University Press. 1914.

Călin Timoc

DIERNA – Orșova veche. Un oraș roman pierdut în apele Dunării

Simpozion științific național cu expoziție tematică virtuală
Timișoara, 27-28 noiembrie 2020

Old Orșova. A Roman city lost in the waters of the Danube

Abstract: *The Roman remains from the Old Orșova can no longer be archeologically researched due to the increase of the Danube water level that forms the accumulation lake of the Porțile de Fier I hydrotechnical project, starting with year 1970. Unfortunately, the rescue excavations that preceded this year failed to be completed and published accordingly. For this reason, the National Museum of Banat aims to reopen the research of this important port-town in the Danube Gorge, through a series of conferences and thematic exhibitions, which allow through modern methods to reevaluate the old archaeological research in the area and scientifically publish unique materials from old museum collections.*

Keynotes: *Dierna - Old Orșova, military fortification and civil settlement, port-town, Danubian Limes, scientific events*

Cuvinte cheie: *Dierna-Orșova veche, fortificație militară și așezare civilă, oraș-port, limesul danubian, evenimente științifice*

În istoria arheologiei românești, săpăturile de salvare efectuate la finalul anilor 60 ai secolului XX, în regiunea Porților de Fier a fost un moment de referință prin numărul instituțiilor implicate și a efortului uman și material depus pentru cercetarea zonei. Vatra milenară a vechii Orșove în timp ce era demolată și populația în curs de strămutare a fost cercetată în mai multe sectoare unde accesul arheologilor era mai lesne. Totul, pentru a avea o imagine de ansamblu asupra mărimii locuirii antice și a evoluției ei din punct de vedere stratigrafic. Cu siguranță a fost la vremea respectivă cel mai mare șantier arheologic de salvare din România, echipele mixte de specialiști fiind coordonate la început de Acad. C.S. Nicolaescu-Plopșor și mai apoi Expectatus Bujor. Din păcate schimbarea aceasta de ștafetă datorată, în primul rând, morții premature a academicianului Plopșor a avut darul ca personalul ce făcea parte din „Grupul de Cercetări Porțile de Fier ale Dunării”

să nu poată finaliza săpăturile și multe dintre descoperirile semnalate în situ, să fie înapoi acoperite cu pământ. Odată cu avansarea lucrărilor de construcții la barajul de la Porțile de Fier, eroziunea malului stâng al fluviului s-a accentuat, întregul sit fiind deja la începutul anului 1970 acoperit de apele Dunării. Caracterul urgent al săpăturilor de salvare din alte așezări din amonte (care urmau să fie și ele acoperite total de ape) a făcut, după spusele unor martori oculari, ca și echipele de arheologi de la Orșova să fie dispersate în alte părți spre finalul săpăturilor de salvare. Acest lucru s-a văzut ulterior și la publicarea materialelor și a săpăturilor de salvare. Valorificarea rezultatelor a fost una modestă cu puține materiale și contexte arheologice clar publicate. Acad. Constantin Daicoviciu, cel care a implicat foarte mulți tineri arheologi de la Cluj în săpăturile de la Orșova a intervenit pe lângă Academia Română și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București pentru a salva ce se putea salva din descoperirile de la Orșova veche. Din păcate, trecerea în neființă a acestuia la începutul primăverii anului 1973 a făcut ca materialele transferate la Cluj să zacă mai apoi decenii întregi în depozitele Institutului de arheologie și istoria artei, foarte puține din aceste obiecte ce amintesc de trecutul roman al Orșovei vechi fiind studiate și publicate corespunzător.

A existat totuși, la aproape un deceniu distanță, o expoziție internațională importantă (realizată împreună cu Academia Sîrbă de Științe din Beograd), găzduită de Muzeul Național de Istoria Artei – București în care au fost expuse pentru publicul larg cele mai relevante piese, fiind tipărit și un catalog (titlul: Comori arheologice din zona Porților de Fier ale Dunării, București, 1978), cu descrierea primară a obiectelor, a instituțiilor de cercetare care le au în gestiune și cu o fotografie alb-negru (cel mai adesea), pentru aproape fiecare piesă de patrimoniu. După acest eveniment cultural-științific nu s-a mai scris nimic notabil despre Dierna-Orșova veche, în afară de contribuțiile Doinei Benea, care se străduia să publice diverse materiale din colecțiile vechi ale muzeelor județenele zonale (Timișoara, Reșița, Drobeta Turnu-Severin) și să reconstituie istoria acestei importante localități portuare romane, care a supraviețuit mult după retragerea aureliană.

În amintirea eforturilor depuse de Doina Benea pentru reconstituirea trecutului Diernei a fost planificată sub egida Muzeului Național al Banatului și a Universității de Vest din Timișoara (cele două instituții unde a activat ca și cercetător Doina Benea în cea mai mare parte a carierei sale), la finalul toamnei anului trecut o manifestare științifică care să reanalizeze cu ajutorul metodelor noi și a tehnologiilor moderne patrimoniul arheologic rămas de la săpăturile de salvare ale „Grupului de Cercetări Porțile de Fier ale Dunării” și vechilor colecții muzeale. Muzeul Național al Banatului la rândul său fiind o instituție de cultură foarte veche (din 1872), are din vechile colecții, donații ale părinților fondatori ai muzeului mai multe obiecte întregi, unele chiar inedite, ce provin de la Orșova și care au format nucleul de bază a expoziției virtuale.

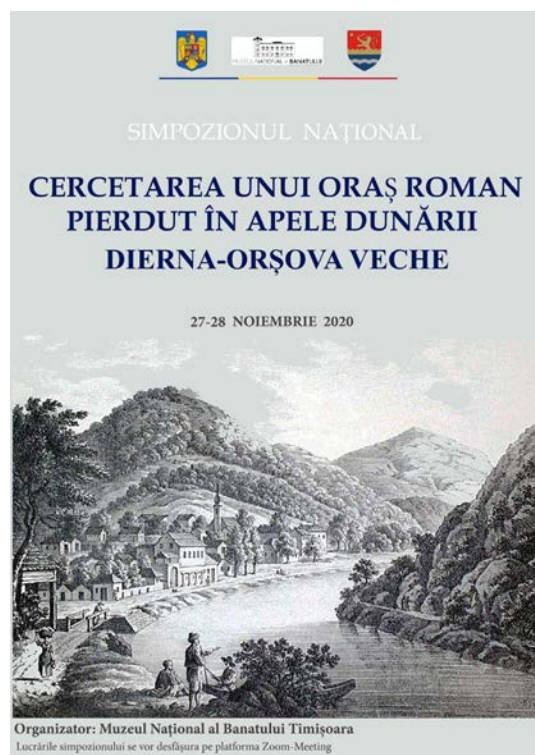
Din cauza pandemiei de COVID-19 și a restricțiilor de vizitare ale muzeelor din România, expunerea pentru o mai bună vizitare s-a mutat în mediul virtual, piesele fiind puse în valoare după un concept consacrat, cel al firmei de galerii virtuale pentru cultură QULTO, iar o bună parte din artefactele mai complexe au fost scanate și prezentate în imagini 3D. Adresa de net a expoziției tematice: dierna-mnab.qulto.eu a fost accesată în ziua

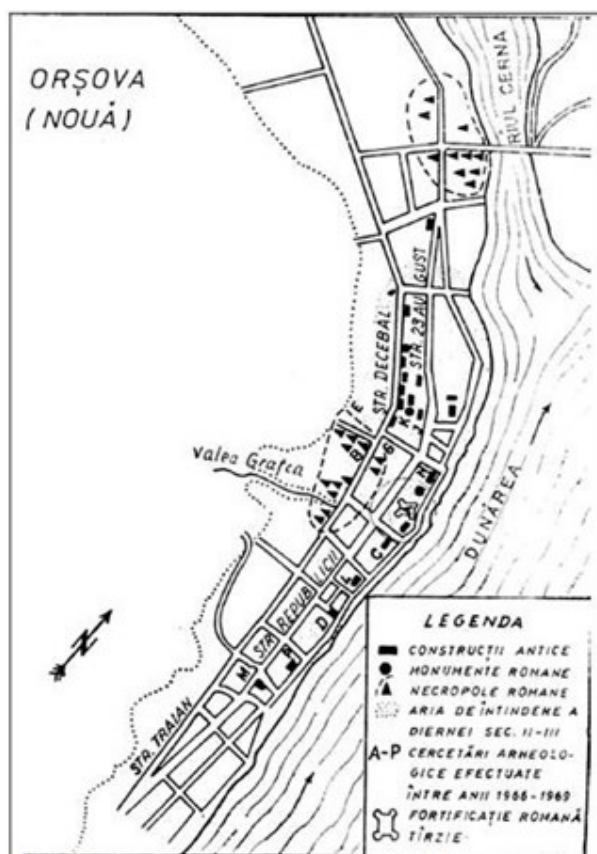
vernisajului on-line de aprox. 280 de vizitatori, un număr peste așteptările organizatorilor.

În preziua expoziției, după masa, începând cu orele 12 a fost realizată conferința națională (online) dedicată Diernei, fiind invitați să ia parte mai ales specialiștii din țară care au venit în cariera lor în contact cu materiale arheologice de la Orșova veche și care doreau să-și ducă aportul la redescoperirea ruinelor romane din Clisura Dunării.

Au participat la eveniment specialiști de la Timișoara, Reșița, Drobeta Turnu-Severin, Cluj, București și Zalău, iar din Serbia, experimentatul cercetător Vladimir Petrovic de la Academia de Științe din Serbia, cel care deținea informații prețioase-inedite despre felul în care s-a cercetat Tekija, Transdierna, un sit arheologic aflat pe malul drept al Dunării, vizavi de Orșova veche.

Fructuoasele discuții și schimburi de idei a făcut ca în concluzie participanții să fie de acord ca toate materialele prezentate să fie reunite într-un viitor volum de studii dedicate Orșovei vechi și antichităților sale.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Convergențe

Andreea Elena Petcu

Divinația în religia romană. Semne și premoniții ce au precedat asasinarea lui Gaius Iulius Caesar

Divination in the Roman religion. Omens and premonitions that preceded the assassination of Gaius Julius Caesar

Abstract: *The death of the powerful Roman leader Gaius Julius Caesar had been foretold, as ancient historians tell us, by numerous strange events such as dreams, predictions, unnatural behaviour of animals and odd visions that the Roman citizens and priesthood of the time interpreted as being bad omens or the will of the gods considering Caesar's fate. The hereby paper aims at analysing the historical context of these prodigies, explaining the nature of dreams and other signs that were witnessed before the dictator's assassination, as well as other elements that had been present in the Roman divination for centuries. The study will revolve around Caesar's actions and possible interpretation concerning his destiny and also, the view expressed by one of his contemporaries, namely Cicero. We will also briefly mention the political and religious context that was present during Caesar's reign and that must have also influenced the terrible outcome of the Ides of March.*

Keywords: *Gaius Iulius Caesar, Rome, divination, religion, dreams.*

Cuvinte-cheie: *Gaius Iulius Caesar, Roma, divinație, religie, vise.*

În luna martie a anului 44 î.Hr, Gaius Iulius Caesar, dictatorul care reușise să strângă cu abilitate frăiele Romei în mâinile sale, își găsește sfârșitul în urma unui complot realizat împotriva sa de către cei care se temeau de influența lui asupra poporului și destinului roman. Intrigant este faptul că asasinarea lui Caesar a fost semnalată prin prodigii evidente, pe care scriitori precum Plutarch și Suetonius le menționează în operele

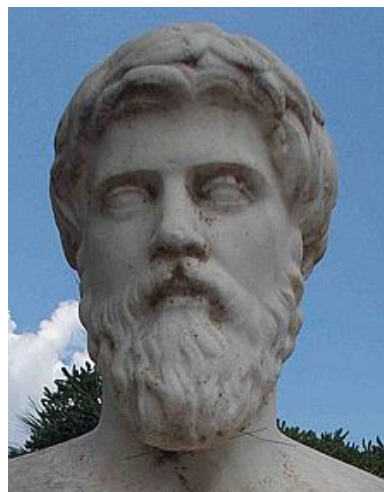
lor. Aceste semne prevestitoare s-au prezentat, în cazul faimosului conducător, atât sub forma viselor, a manifestărilor elementelor naturii, cât și a întâmplărilor cu caracter simbolico-religios pentru poporul roman.

Natura și simbolismul viselor

Suetonius ne descrie, în lucrarea sa *Viețile celor doisprezece cezari*, unele dintre semnele enigmatice care au prevestit moartea cezarului. Scriitorul înfățișează visele neobișnuite ale soției cezarului, Calpurnia, care ar fi văzut în visul său cum *acoperișul casei se prăbușește și că soțul ei e străpuns de lovituri în brațele ei; și brusc s-au deschis de la sine ușile camerei*¹. De asemenea, Caesar s-ar fi văzut pe sine în vis *când zburînd deasupra norilor, când strângând dreapta lui Jupiter*². Și autorul Plutarch amintește în opera sa *Vieți paralele* de visul Calpurniei, însă de această dată, ea ar fi văzut că soțul primit de Caesar în semn de distincție de la Senat s-a sfârșit pe podea, după care ea a început să plângă și să ceară ajutor în vis. La trezirea ei din somn, Calpurnia ar fi insistat ca soțul ei să amâne ședința Senatului, dat fiind puternica amenințare ce urma să se abată asupra lui³.

Încă din cele mai vechi timpuri, popoarele antice au considerat că natura viselor era profund legată de divinitate, de entități superioare, fie acestea maligne (demoni) care căutau să înșele omul, să-l determine să cadă în greșală, sau cele bune (zeii), menite să ghideze destinul muritorilor. Acest concept va fi îmbrățișat de religiile monoteiste de mai târziu, astfel încât visele bune sunt date oamenilor de către Dumnezeu, pe când diavolul își săvârșește lucrarea prin coșmaruri și tentații.

Romanii considerau că visele aveau o mare însemnătate, iar autorii romani și-au dat silința pentru a consemna diferitele vise sau premoniții care au fost cunoscute și au vehiculat de-a lungul istoriei Romei, astfel încât visele legate de moartea Iulius Caesar nu au fost un caz singular. Plutarch menționează în lucrarea sa *Vieți paralele* și vedenia sau geniul rău care s-a ivit în visul lui Brutus, unul dintre conspiratorii care îl înjunghiaseră pe Caesar, chiar înainte ca acesta să se sinucidă după respingerea atacului lui Marcus Antonius în bătălia de la Philippi⁴. De asemenea, pentru poporul roman, visele se dovedesc importante din punct de vedere simbolic deoarece pot transmite o avertizare despre apropierea unei tragedii care ar afecta destinul Romei. Din cele mai vechi mitologii, visele pot coincide cu premoniții trimise oamenilor despre diverse evenimente ce vor avea loc în viitor sau care pot avea inclusiv un caracter profetic. În Roma antică putem vorbi despre o adevărată cultură a viselor. Operele istoricilor imperiali, precum

1. Suetonius, Caesar, p. 50.

2. Suetonius, Caesar, p. 50.

3. Plutarchos, p. 163.

4. Plutarchos, p. 169.

Plutarch, atestă prin conținutul lor relevanța istorică a viselor, deoarece acestea erau consemnate cu o atenție deosebită. Cu toate acestea, se face o distincție socială între visul unor oameni simpli, care deseori apelau la personalități religioase pentru interpretarea lor și visele elitelor societății care capătă un act public⁵.

În tratatul *Excerpte veninoase și onirice*, autorii afirmă faptul că *pe modelul greco-egiptean, romanii au făcut din divinația viselor imperiale un act cu implicații politice*⁶, oferind drept exemplu, culegerea de biografii imperiale a unui/unor autor/i necunoscut/i, *Historia Augusta*, unde sunt consemnate o serie de vise pe care împăratul Septimus Severus le-ar fi avut din tinerețe, printre care și unul în care acesta devenea împărat. Ulterior, Severus va considera acest vis ca fiind unul profetic pentru domnia sa.

Literatura antică latină reflectă aceste leit-motive ale viselor profetice și simbolice sau a somnului profund în opere precum cele ale lui Cicero, *Visul lui Scipio*, *Somnium Scipionis* sau ale lui Platon în *Republica*, *Mitul lui Er* pentru a ilustra virtutea, destinul, imortalitatea sufletului, care, după moarte, poate cunoaște adevărul⁷. În scrierea sa despre gândirea mitică, scriitorul Mircea Eliade amintește faptul că în *mitologia greacă*, *Somnul și Moartea*, *Hypnos și Thanatos, sunt frați gemeni*⁸, astfel încât moartea se putea compara cu somnul, dar în acest caz este vorba despre somnul de veci, somnul din mormânt sau, simbolic, somnul psihologic al ființei umane care este adormită. Mircea Eliade întărește această idee a necesității trezirii omului adormit în ignoranță prin exemplul filosofului Socrate care obișnuia *să-și trezească interlocutorii, uneori împotriva voinței lor*. Însă, *Socrate este conștient de faptul că misiunea sa de a trezi oamenii e de ordin divin*⁹.

Evident, nu toți filosofi au îmbrățișat conceptul că visele reprezintă o intervenție a divinității. Unii dintre presocratici, precum Heraclit din Efes au înaintat viziunea că visele ar avea o natură subiectivă, iar visele unei persoane reprezintă stări individuale ale conștiinței sau ale minții lor. Filosoful efesian nu lua în serios existența zeilor, mai mult, *protesta împotriva religiei, a ansamblului de idei și de practici ce prezumează supranaturalul*¹⁰. Există, de asemenea un fragment care, chiar dacă nu ar aparține filosofului, a fost pe bună dreptate legat de numele efesianului: *Dacă există zei-ar fi spus Heraclit egiptenilor-pentru ce îi plîngeți? Iar de-i plîngeți, atunci nu-i mai socotiți zei*¹¹. Această plângere a zeilor la care face aluzie Heraclit este legată de o etapă de lamentații către zei ce făcea parte dintr-un ceremonial al misterelor eleusiene în care era deplânsă dispariția Kore-ei¹², adică răpirea zeiței Persefona a grecilor de către Hades. Heraclit ne indică într-un mod explicit în fragmentele operei sale că somnul este în mod vădit o stare inferioară, iar credința că omul de rând putea primi mesaje divine din partea zeilor era falsă, deoarece somnul nu posedă virtuți mistice, ci, în schimb este înșelător¹³. Pitagoreicii păreau să susțină originea divină

5. Harrisson, *Dreams and Dreaming in the Roman Empire. Cultural Memory and Imagination*.

6. Percec-Negrescu, p. 116.

7. Percec-Negrescu 2018, p. 116.

8. Eliade 1978, p. 119.

9. Eliade 1978, p. 119.

10. Barbu 1963, p. 82.

11. Barbu 1963, p. 83-84.

12. Barbu 1963, p. 85.

13. Barbu 1963, p. 86.

a viselor, ei înaintând conceptul că aerul este plin de *suflete* care pot dăruia vise oamenilor. Spre deosebire de alți filosofi care se apropiau de o doctrină *materialistă*, precum Heraclit din Efes și care spuneau că nu mai există nimic după moarte, iar chiar dacă există, nu poate fi pătruns de muritori, școala pitagoreică susținea imortalitatea sufletului.

Presocraticul Parmenides, rival al teoriei lui Heraclit din Efes, împărtășește, cu toate acestea, viziunea că visele nu sunt de ordin divin. Filosoful indică faptul că somnul se manifestă, mai degrabă, ca un efect al organismului care se răcește parțial, moartea fiind ea însăși o răcire completă a corpului uman. În acord cu această teorie se află și Leucippus,

consacrat primul filosof atomist de către Aristotel, care indică faptul că somnul are legătură numai cu corpul uman și nu cu sufletul nemuritor. Unui alt filosof presocratic, de asemenea atomist și discipol al lui Leucippus, Democritus din Abdera, i se atribuie dezvoltarea primei teorii sistematice și naturaliste despre vise. Acesta considera că visele sunt influențate de către dorințele, emoțiile și, în esență, mișcarea psihică a fiecărei persoane. Democrit a argumentat că toate aceste vise din timpul somnului sunt cauzate

de fenomenele exterioare și de imaginile sau efluențele obiectelor (ceea ce el numește *eidola*) încărcate cu un număr infinit de atomi care intră în contact cu corpurile oamenilor, materializând astfel imaginile din vise. De asemenea, epicurienii, care urmau învățătura filosofului Epicur, au negat teoria divinației onirice și s-au pronunțat în acord cu teoria lui Democrit. Ei au considerat că visele sunt cauzate în mod natural de către imagini sau efluențe care penetrează în organele senzitive ale corpului uman.

Poetul Lucretius a continuat teoria lui Epicur în opera sa *De rerum natura*, argumentând faptul că natura ciudată a viselor este produsul amestecului de imagini care se formează înainte ca acestea să pătrundă în corp și în minte. [...] *Somnul s-apropie-atunci cînd din sufletul, care în membre/ Se risipește o parte e dată afară din trupuri,/ Iar rămășița se trage și se-nghesuiește-n adâncuri/ Membrele-atuncea se-ntind și-n a somnului voie se lasă*¹⁴[...]. Ne explică, astfel, Lucretius faptul că somnul este indus atunci când sufletul se împrăștie în jurul corpului, o parte fiind dată afară și o parte fiind compresată în interior, întorcându-se în adâncuri, iar numai în acest moment membrele se relaxează și se ivește somnul. Activitățile zilnice sunt un alt element care pot influența, în viziunea filosofului, somnul oamenilor și, implicit, imaginile care se succed în timpul viselor. [...] *Dar după cum fiecare-i legat îndeobște de-o muncă./ Sau dacă timp îndelungat petrecutu-ne-am vremea c-un lucru/ Și înspre el mai ales încordatu-s-a sufletul nostru,/ Chiar și în somn ni se pare că-n cale ne iese într-una.*[...]

Asemenea filosofului Heraclit, Lucretius critică în opera sa religia care slăvea zeii,

14. Lucretius 1981, IV, p. 161.

le aducea sacrificii și era dispusă să verse sânge nevinovat sau să săvârșească nelegiuiri pentru a intra în grațiile puterilor supranaturale. Poetul amintește legenda Ifigeniei, fecioară de rege care a fost jertfită pe altarul Dianei pentru ca flota tatălui său să fie protejată de zei¹⁵. Lucretius împărtășește conceptul că oamenii nu ar trebui să se teamă de zei, deoarece ei își duc existența lor, fără a interveni în viața naturii, iar toate fenomenele care răspândesc uimirea sau teroarea (ploi, tunete, cutremure, fulgere, foc) sunt săvârșite de natura creatoare. [...] *Nu-i de mirare c-atunci zămislite sunt trăsnete multe/ Și că furtuna-nțeșită cutremură strașnic tot cerul/ Căci în natură se poartă o crâncenă luptă-ndoită,/ Focul de-o parte, de alta e apa-n amestec cu vântul/ Deci din acestea înțelegi cu ce fire-nzestrat e un trăsnet,/ Vezi cu ce forță, apoi, săvârșești tirenaice sentențe,/ Să socotești vreun semn al zeieștilor planuri ascunse,/ Să tot întrebi cam de unde în zbor repezitu-s-a focu*¹⁶, [...].

Sfântul Augustin vine în *Confesiunile* sale cu o completare importantă referitoare la natura și originea viselor. Acesta dă mărturie de faptul că există vise în care divinitatea, din mila sa față de noi, ne revelează mesaje pline de înțelepciune, dar și vise în care ies la iveală dorințele noastre subconștiente și inconștiente, iar oamenii le confundă cu voința Domnului. Legat de visul mamei sale, în care crede că vocea lui Dumnezeu s-a făcut auzită, Sfântul Augustin ne relatează: [...] *Fiindcă ea, sărmana, datorită credinței și duhului pe care le avea de la Tine, vedea bine moartea mea, dar Tu, o, Doamne, ai auzit-o pe ea. Ai auzit-o și nu Te-ai uitat cu dispreț la lacrimile ei, care, șiroindu-i pe obraji, udau pământul de sub ochii ei, în orice loc al rugăciunii sale, da, ai auzit-o. Căci mă întreb acum de unde oare va fi venit visul acela prin care Tu ai consolat-o, ca să accepte să trăiască alături de mine, și să aibă aceeași masă și aceeași casă, lucrul pe care ea era pe punctul de a nu-l voi, arătându-și împotrivirea și detestând hula rătăcirilor mele? Fiindcă ea a visat că stătea pe o scîndură de lemn și că spre ea venea un tânăr strălucitor, vesel și surâzându-i, în timp ce era mohorâtă și măcinată de o tristețe adâncă*¹⁷. [...] Astfel, Sfântul Augustin relatează faptul că rugăciunile mamei sale deznădăjduite au fost ascultate de Dumnezeu, care i-a trimis în somn un răspuns pentru a-i alina suferințele legate de rătăcirea fiului ei, acesta fiind un vis în care divinitatea își face cunoscută voința și înțelepciunea celor care caută răspunsuri și cer ajutor. În aceeași operă, Augustin ne povestește un alt vis pe care mama sa l-a avut, dar care reprezintă acele vise deșarte pe care oamenii și le amintesc la trezire, însă care provin din dorințele omenești limitate și nu au legătură cu lumea spiritului. [...] *Însă, nici la rugămintea mea, nici la dorința ei, prin strigătul puternic al inimii sale de a cere stăruitor de la Tine să-ți arăți printr-un vis ceva în legătură cu viitoarea mea căsătorie, Tu n-ai voit asta niciodată. Și ea vedea în somn imagini vane și ireale, din cele spre care o silea impulsul unui suflet omenesc ce se frământă cu acest lucru, și-mi povestea mie toate acestea nu cu încrederea cu care obișnuia să-mi povestească atunci când i le arătai Tu, ci cu un anumit dispreț. Căci zicea că distinge bine, prin nu știu ce simț pe care nu-l putea descrie prin cuvinte, câtă deosebire este între Tine, Cel Care trimiți revelații și ceea ce-i arăta sufletul ei când visa*¹⁸. [...]

15. Lucretius 1981, I, p. 6.

16. Lucretius 1981, VI, p. 243.

17. Augustin 1998, III, XI, p. 150.

18. Augustin 1998, VI, XIV, p. 232-233.

Omul de stat roman Cicero, contemporan al lui Caesar, argumentează în opera sa *De divinatione* faptul că oamenii se înșeală crezând în arta profeției și în divinația prin vise, deoarece visele sunt asemănătoare unor vedenii, în care cei raționali nu se încred nici atunci când sunt treji. Visând în fiecare noapte, spune acesta, nu-i de mirare că uneori ceea ce am visat se adevărește¹⁹. Autorul indică cu fermitate faptul că zeii nu vestesc nimic prin intermediul viselor: [...] Prin urmare, trebuie să înțelegeți în primul rînd că nu puterea divină este responsabilă de visele noastre. Este evident deci că nicio vedenie din visele noastre nu e trimisă de zei²⁰. [...]

Semne divine în religia romană

Din cele mai vechi timpuri, religia romană s-a sprijinit pe ceremonii religioase sau ritualuri sacre care constituiau o parte integrantă a vieții cetății. Astfel, importanța actului religios, atât în viața privată, cât și în viața publică nu poate fi interpretat fără a aduce în discuție, după cum menționează Dan Negrescu în *Terminologie latină. Ieri. Azi*, termeni precum *pontifex*, *augur*, *sacerdos*, *haruspex*, *auspex*, *papa*, *flamen*²¹, toate aceste elemente regăsindu-se în ceremoniile și ritualurile religioase ce aveau loc, periodic, în Roma. Dacă ne referim la religia romană timpurie, definitorii se dovedesc a fi și conceptele de *numen*²² și *genius*²³ care fac referire la animism, îndeosebi la termenul *putere divină* sau *puteri ale spiritului*. Eugen Cizek face o precizare în legătură cu aceste concepte tradiționale ale religiei romane. Nu numai că abundau pretutindeni puterile divine, *numina*, dar fiecare om avea o forță supraumană personală, un *geniu*, *genius*, *propiu*. Aceste credințe s-au păstrat în cultul poporului roman și s-au manifestat în sfera privată, mai ales în locurile rurale sau în provincie. Unele dintre aceste concepte se regăsesc și în semnele prevestitoare care au precedat asasinarea dictatorului Caesar.

Înainte de asasinarea lui Caesar, el însuși *pontifex maximus*, dictatorul va realiza un *haruspiciu*, *haruspex*²⁴, ritual prin care se interpretau mesajele din partea zeilor prin sacrificarea unui animal și cercetarea măruntaielor sale. Cuprins fiind de anumite bănuieli în urma semnelor prevestitoare primite prin vise, Suetonius ne indică faptul că dictatorul Caesar a cerut să fie cercetat viitorul prin arta prezicerii de către preoții templelor, prin ritualul de *haruspex*, însă a făcut sacrificii fără să obțină prevestiri favorabile²⁵, iar prima intenție a lui Caesar a fost să renunțe la întâlnirea Senatului. Cu toate acestea, măgulit în orgoliul său de cărmuitor al Romei de către Decimus Brutus și fiind asigurat de acesta din urmă că va primi onorurile cuvenite unui rege, Caesar se răzgândește și pleacă urechea la insistențele sale de a participa la ședința Senatului. Astfel, Caesar decide să meargă la acea întâlnire stabilită în Senat, iar premonițiile își află împlinirea în destinul cezarului. Desigur, faptul că existau facțiuni politice nemulțumite de dictatura fățișă a lui Caesar,

19. Cicero 1998, II, p. 183.

20. Cicero 1998, II, p. 185.

21. Negrescu 2015, p.19.

22. Vezi Negrescu 2015, p. 109.

23. Vezi Negrescu 2015, p. 90.

24. Vezi Negrescu 2015, p. 91.

25. Suetonius 1958, Caesar, p. 50.

precum și de manifestările lui monarhice tot mai vădite, era deosebit de evident pentru un observator atent al vremurilor. Și într-adevăr, a fost pusă la cale o conspirație complexă ce urmărea o încercare de lichidare fizică a tiranului conducător²⁶, iar istoria dă mărturie de faptul că aceasta a reușit să-l îndepărteze pe Gaius Iulius Caesar, deși, ulterior, a azvârlit Roma într-un haos politic în urma morții cezarului.

Plutarch relatează aceeași ceremonie de sacrificiu realizată de Caesar în opera sa și ilustrează că pe *cînd aducea un sacrificiu, i s-a-ntîmplat să nu găsească inima animalului jertfit și că minunea este înfricoșătoare, căci n-ar putea din fire să existe un animal fără inimă*²⁷. Însă Caesar nu era singurul roman care nu se bizuia pe semnele haruspiciilor, întrucât politicianul Cicero critică în *De divinatione* această tendință religioasă de a căuta răspunsuri în măruntaiele animalelor, lucru ce contravine legii naturale²⁸. Scriitorul profită de ocazie și invocă chiar sacrificiul taurului hotărât de Caesar, pentru a afla voința zeilor, în care semnele au fost interpretate ca fiind nefavorabile deoarece taurul nu avea inima în corpul său. [...] *Tu spui că atunci cînd Cezar a sacrificat un taur gras, în măruntaiele lui nu s-a găsit inima și că fiind imposibil ca acea victimă să fi trăit fără inimă, e de crezut că inima a murit și ea, în timpul sacrificării. Cum se face că tu, care ai priceput un lucru: că taurul nu ar fi putut trăi fără inimă, pe celălalt nu-l pricepi: că inima lui nu s-a putut evapora dintr-o dată, nu știi unde?* [...] *Tu însă, pe ce te bazezi cînd crezi că dacă înainte de sacrificiu acest taur gras avea inimă, ea a dispărut în timpul sacrificiului? Să-i fi dispărut taurului inima, când l-a văzut fără inimă pe Cezar, înveșmîntat în purpură?* [...] ²⁹

26. Cizek 2010, VII, p. 205.

27. Plutarchos 1957, Cezar, LXIII, p. 163.

28. Cicero 1998, II, p. 133.

29. Cicero 1998, II, p. 135.

În ciuda faptului că Caesar fusese desemnat *pontifex maximus* pe viață, iar una dintre datoriile pontifului era interpretarea mesajelor divine transmise de zei, dictatorul alege să disprețuiască toate prevestirile nefavorabile care au precedat asasinatul său și să se înfățișeze Senatului în acea zi nefastă pentru el. În schimb, Caesar consultă cărțile Sibilei în legătură cu războiul împotriva părților din Orient, iar răspunsul Oracolului nu poate fi decât în avantajul planurilor sale de a instaura regalitatea, căci, după cum a fost în mod inspirat profețit, numai un rege poate învinge părți, astfel încât condiția victoriei Romei era acordarea titlaturii de *rex* lui Caesar³⁰. Destinul s-a interpus, iar campania împotriva părților a fost amânată pentru generații viitoare și coroana regală nu și-a mai aflat locul pe capul lui Caesar. Cicero vine în întâmpinarea acestui eveniment cu câteva fraze usturătoare la adresa *oracolului care profețea regi*, sugerând de fapt manipularea politică, mascată în opera sa sub forma delirului nebunesc al profețiilor de odinioară și interpretarea greșită a oracolelor.[...] *Păstrăm versurile Sibilei din Cumae, pe care se spune că ea le-a rostit în delir. Nu demult, datorită unui zvon neîntemeiat, se credea că un interpret³¹ al cărților sibiline urma să spună în Senat că acela care ne era ca un rege, chiar trebuia declarat rege, dacă vroiam să scăpăm de primejdie.[...] De aceea s-o lăsăm pe Sibila acolo unde e, pusă la păstrare și ferită privirilor, iar recomandarea strămoșilor ca aceste cărți să nu fie citite decât cu aprobarea Senatului să ne ajute mai degrabă să scăpăm de superstiții decât să le încurajăm; să aranjăm deci cu preoții să scoată din acele cărți și altceva decât un rege, pe care de-acum înainte, nici zeii, nici oamenii nu l-ar mai suporta la Roma.[...]*³²

Nu trebuie să uităm că aspirația lui Caesar devenise, spre sfârșitul conducerii sale, aceea de a instaura monarhia la Roma, conform unui model de inspirație elenistico-oriental, sau, poate mai degrabă, care să urmeze standardele monarhiei ptolemaice, dacă este să luăm în considerare puternica influență a Cleopatrei, regină a Egiptului și amantă a lui Caesar. Urmând acest model, este posibil ca intenția dictatorului să fi coincis cu instaurarea unor noi aspirații religioase pe care căuta să le inspire poporului, și anume mitul suveranului puternic, sacralizarea puterilor conducătorului și investirea cu o aură divină a cârmuitorilor, reprezentanți ai zeilor, omagii religioase ce existau în lumea elenistică.

Deși anumiți cetățeni păreau să accepte această tendință de a adăuga vechilor rituri romane dedicate zeilor tradiționali, un cult de slăvire a bunului suveran, romanii nu îi considerau zei sau semi-divinități pe conducătorii lor³³. Iar mitul suveranului atotputernic nu se putea impune cu ușurință, după cum demonstrează, de altfel, și deznodământul Idelor lui Martie³⁴. Ne explică Eugen Cizek, referindu-se cu îndeosebi la perioada Republicii Romane, faptul că religia romană era *contractualistă*, *căci se opera cu principiul conținut de formula dau ca să dai, do ut des. Romanii s-au manifestat concomitent ca un popor religios și ireligios. Fiecare act uman implica o componentă sacră, dar, în contactul cu zeii, nu se manifesta fervoarea mistică, elanul presupus de comuniunea cu divinitatea. Așadar,*

30. Cizek 2010, VII, p. 205.

31. Cicero se referă cu intenție la Lucius Cotta, șeful colegiului *quindecemviri*-lor, care era și unchiul lui Caesar.

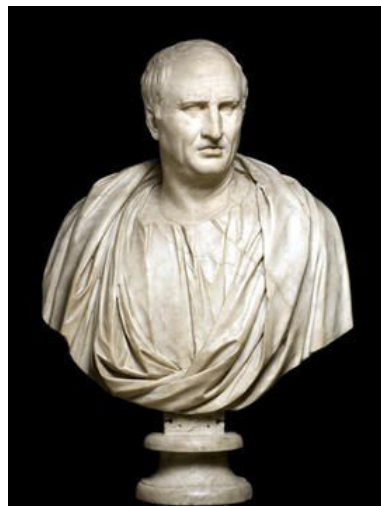
32. Cicero 1998, II, p. 177.

33. Cizek 1994, II, p. 230.

34. Cizek 1994, II, p. 230.

în virtutea pragmatismului, romanii năzuiau să neutralizeze forțele supranaturale sau să-și asigure sprijinul lor, încât religia oficială, considerată ca parte integrantă, organic dezvoltată a Cetății era atent prezervată și scrupulos observată. Totuși, omul și zeitatea alcătuiau două entități autonome, între care se statornicea un contract³⁵.

Un alt semn prevestitor care a precedat moartea cezarului s-a făcut cunoscut prin intermediul unui *auspex*³⁶, o cercetare a zborului păsărilor, iar Suetonius ne relatează în opera sa că în ajunul idelor lui martie o pasăre purtând o ramură de laur a pătruns în curia lui Pompeius și a fost făcută bucăți de diferite păsări venind dintr-un arbore apropiat³⁷. În *De divinatio*, Cicero pune pe seama interlocutorului său, Quintus, o încercare de împărțire a divinației în două categorii, și anume o formă a divinației care ține de artă și o a doua care este naturală, sau spontană.[...] *Spune-mi ce neam sau care cetate n-a fost influențat de prezicerile haruspiciilor, ale interpreților de minuni sau fulgere, ale augurilor, astrologilor sau de cele ale sorților (cam astea țin de divinație ca artă); pe cine n-au impresionat chiar și profețiile onirice sau oraculare (acestea fiind forme de divinație naturală)?*³⁸[...]. Tot personajul Quintus este cel care pledează pentru importanța diverselor forme de divinație care au existat încă din antichitate și au fost practicate de diverse culturi și popoare, nu doar de către romani, vorbind astfel despre atenieni, spartani care apelau la experți în divinație sau oracole.[...]XLIII. *Cine nu-și dă seama că, în orice stat bine organizat, îndeosebi auspiciile, dar și celelalte forme de divinație au o mare importanță? A existat vreun rege sau vreun popor pe care să nu-l fi interesat prezicerea divină? Și asta nu numai în timp de pace, ci mai cu seamă în timp de război, când cu cât mai aprigă era lupta, cu atât mai imposibilă părea salvarea. Nu-i mai pomenesc pe ai noștri, care în timp de război nu fac nimic fără haruspicii, iar în timp de pace, fără auspicii*³⁹[...].Însă, el admite că stoicii nu sunt de acord ca orice segmentare a ficatului sau orice tril de pasăre să fie pus pe seama divinității; acest lucru nu este nici cuviincios, nici demn de zei, și nu este realmente posibil⁴⁰.

Cu toate acestea, este evident că alte semne care s-au manifestat înaintea morții dictatorului au fost considerate ca fiind un mesaj al divinității, nu doar pentru Caesar, dar și pentru poporul roman, căruia i se prevesteau *mari nenorociri*. Suetonius ne dezvăluie faptul că în colonia Capua, de lângă osemintele lui Capys, întemeietorul cetății Capua, a fost dezgropată și o tablă de bronz pe care ar fi fost scris cu litere grecești *când osemintele lui Capys vor fi descoperite, descendentul lui Iulius va fi ucis de mâna rudelor sale*, iar

35. Cizek 1994, II, p. 29.

36. Vezi Negrescu 2015, p. 90.

37. Suetonius 1958, Caesar, p. 50.

38. Cicero 1998, I, p. 47.

39. Cicero 1998, I, p. 93.

40. Cicero 1998, I, p. 105.

*Italia va plăti fapta prin mari nenorociri*⁴¹. Inscripția pare foarte precisă în înțelesul ei, mai ales luând în considerare evenimentele sângeroase ce au urmat. Autorul adaugă că această povestire ar fi fost relatată de prietenul intim al lui Caesar, Cornelius Balbus pentru a fi mai credibilă. Este posibil ca Balbus să fi însemnat această prevestire insolită în jurnalul său, însă acesta din urmă nu ne-a parvenit. Suetonius mai relatează un eveniment legat de

o manifestare fantastică a elementelor naturii în relație cu destinul sumbru al dictatorului și acesta ne dezvăluie că *o herghelie, pe care, pe când trecuse fluviul, o consacrase zeului Rubiconului și o lăsase slobodă și fără paznic, refuza cu încăpățânare hrana și vărsa lacrimi din belșug*⁴². Semnele supranaturale se regăsesc și în consemnările lui Plutarch despre dezlănțuirea furiei elementelor care a precedat asasinarea cezarului, și anume *fulgerele de pe cer și zgomotele care se porneau în timpul nopții în multe locuri și păsările singuratică care s-au coborât în for*⁴³.

Prevestirea cea mai clară pe care Cezar a primit-o în legătură cu conspirația pregătită a venit chiar de pe buzele unui prezicător care l-a prevenit *să se ferească de o mare primejdie în ziua lunii martie pe care romanii o numesc Ide*. Venind această zi, după cum relatează Plutarch, dictatorul i-ar fi spus haruspexului cu atitudinea cezarică caracteristică că *Idele lui Martie au venit*, însă răspunsul sumbru al prezicătorului l-ar fi prevenit de faptul că deși au sosit, încă nu au trecut⁴⁴. Și Suetonius îl menționează în opera sa pe haruspexul Spurinna, care îl avertizează pe

Caesar de pericolul care îl pândea, însă dictatorul disprețuiește prevestirea despre viitorul său și chiar își bate joc de prezicător, spunându-i că *idele sosiseră fără niciun incident*⁴⁵. Prevestirile sumbre se împlinesc, iar Caesar este asasinat în plin Senat, căzând pradă conspirației și lăsând Roma într-o luptă crâncenă de putere pentru ascensiunea la tron.

Concluzii

Semnele prevestitoare care au învăluit moartea lui Gaius Iulius Caesar își păstrează valul de mister, însă, dacă acestea s-au manifestat, așa cum ne ilustrează autorii antici, este cert că acestea nu au mișcat inima conducătorului Romei. După cum am explicat, deși deținea titulatura de *pontifex maximus*, dictatorul a căutat să profite de puterea religioasă pentru a-și îndeplini propriile interese⁴⁶, iar nu să-și ghideze viziunea sau modul de guvernare după aceste precepte. Cazul lui Caesar nu era unul individual, aceasta o dovedesc

41. Suetonius 1958, Caesar, p. 50.

42. Suetonius 1958, Caesar, p. 50.

43. Plutarchos 1957, Cezar, LXIII, p. 163.

44. Plutarchos 1957, Cezar, LXIII, p. 163.

45. Suetonius 1958, Caesar, p. 51.

46. Vezi Petcu 2019, p. 73-78

și descendenții săi care vor încerca să instaureze un cult al suveranului, reprezentant al zeilor pentru a dobândi mai multă putere de conducere.

Dacă destinul nu poate fi schimbat, atunci semnele prevestitoare, fie ele de augur sau nefavorabile, rămân goale de orice conținut. Cicero argumentează în *De divinatione*, acest concept al inutilității semnelor divine, dacă acceptăm că destinul nu poate fi modificat de muritori.[...] *Deci unde este locul divinației ăsteia a stoicilor? Dacă totul e predestinat, ea nu ne poate avertiza să fim mai precauți. Orice am face, ceea ce e dat să se întâmple se va întâmpla. Iar dacă acest viitor poate fi schimbat, atunci nu mai există destin. Logic, nici divinația nu mai există, de vreme ce ea se ocupă de viitor; căci, ceea ce printr-o ceremonie religioasă poate fi înduplecat să nu se mai întâmple, nu se poate numi viitor predestinat. Eu însă consider că nu este nici măcar utilă cunoașterea viitorului.[...] Dar de Cezar ce crezi? Cât de chinuit sufletește ar fi trăit, dacă ar fi știut dinainte că, în acel Senat, în care el îi numise aproape pe toți, în sala lui Pompei, chiar în fața statuii acestuia și sub privirea atâtor centurioni ai săi, asasinat de cei mai de seamă cetățeni, dintre care pe unii i-a acoperit de onoruri, va zăcea fără ca vreunul dintre prieteni, nici măcar dintre sclavi să se apropie⁴⁷?*

Bibliografie

Augustin 1998

Augustin, *Sfântul Augustin, Confesiuni*, Șerban, Gh. I. (trad.), Ed. Humanitas, București

Barbu 1963

Barbu, Ion, *Heraclit din Efes*, Ed. Științifică, București

Cicero 1998

Cicero, Marcus Tullius, *De divinatione*, Haja, Gabriela, Paraschiv, Mihaela (trad.), Ed. Polirom, Iași

Cizek 1994

Cizek, Eugen, *Istoria Literaturii Latine*, Ed. Societatea Adevărul, București

Cizek 2010

Cizek, Eugen, *Istoria Romei*, Ed. Paideia, București

Crook 2008

Crook, J. A., Lintott A., *The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic 146-43 B.C.*, vol. IX, a-2-a ediție, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Eliade 1978

Eliade, Mircea, *Aspecte ale mitului*, Dinopol, Paul G. (trad.), Ed. Univers, București

Grimal 1973

Grimal, Pierre, *Civilizația romană*, Cizek, Eugen (trad.), Volumul I, Ed. Minerva, București

Harrison 2015

Harrison, Juliette, *Dreams and Dreaming in the Roman Empire. Cultural Memory and Imagination*, Ed. Bloomsbury, New York/ Londra

Heraclit 1950

Heraclit, *Colecția texte filosofice*, Constantinescu, M. (ed.), Editura de Stat, București

47. Cicero 1998, II, p. 127.

Le Glay et alii 2006

Le Glay, Marcel, Le Bohec, Yann, Voisin, Jean-Louis, *Istorie romană. De la origini la imperiu. Roma stăpână a lumii, O altă lume romană*, Dan, Elena (trad.), Ed. Historia, București

Lucretius 1981

Lucretius, Titus Carus, *Poemul naturii*, Ed. Minerva, București

Negrescu 2015

Negrescu, Dan, *Terminologie latină. Ieri. Azi*, Colecția Aula Magna, Ed. Universității de Vest, Timișoara

Percec-Negrescu 2018

Percec, Dana, Negrescu, Dan, *Excerpte veninoase și onirice. Eseu despre doi frați*, Ed. Universității de Vest, Timișoara

Petcu 2019

Petcu, Andreea, *Statutul de Pontifex Maximus în Roma Republicană. Studiu de caz: Titlul onorific de Pontifex Maximus acordat lui Gaius Iulius Caesar*, în Acta Centri Lucusiensis, nr. 7B/2019, p. 73-78, Ed. CSDR Lucus, Timișoara

Plutarchos 1957

Plutarchos, *Vieți paralele*, Ed. Științifică, București

Suetonius, 1958

Suetonius, *Doisprezece cezari*, Ed. Științifică, București

Dan Negrescu

Paradoxala vină a păgânilor

O perspectivă dinspre tratatele medievale

Franciscus Guaccius latinizat, a fost un preot italian reprezentant al ordinului ambrozian; a trăit între 1570 și 16... nu se știe exact cât. A fost considerat un specialist în exorcizări mai ales de familii ducale și princiare. Decisivă în cariera sa a fost exorcizarea soției ducelui german Johann Wilhelm, pe nume Antoinette. În urma „reușitei”, exorcizatorul a deci să-și compendieze experiența în volumul *Compendium maleficarum* apărut în primă ediție la 1608. De remarcat că exorcizatorul italian nu face deosebire în funcție de sex, fiind la fel de necruțător și cu vrăjitorii. Dar, pentru ceea ce ne interesează pe noi azi, adică relevarea unui fenomen cultural până la urmă, paradoxal, dacă nu chiar scandalizator, e finalul compendiului amintit care probează faptul că, indiferent cât de „încuiați”, cugetătorii medievali erau tributari

antichității clasice mai ales când o combăteau, ceea ce înseamnă că o cunoșteau bine.

Francesco Maria Guazzo

Compendiul vrăjitoarelor

(excerpte)

În care sunt cercetate cele mai blestemate fapte vrăjitoarești împotriva neamului omenesc și remedii pentru a le ocoli.

Diavolul însă, care odinioară și-a avut sălașul în idoli, s-a risipit din ei, iar acum a meșteșugit idoli mai răi în sufletele ereticilor. Cassian, nu atât antic cât autor cu mare prestanță, afirmă că l-a auzit pe Diavol glăsuind.

Așadar ticăloșia Diavolului a fost semănată de-a lungul secolelor prin sine și prin mădularele sale în mod periculos, trupurilor și sufletelor prin faptele magilor, ale vrăjitorilor, ale ghicitorilor și ale prezicătoarelor.

La întrebarea dacă Diavolul poate astfel schimba mărimea corpurilor încât aceasta să fie urmată de penetrarea părților, încât vrăjitoarele să poată mai lesne

să-și reverse veninurile, să le împrăștie și astfel să le răspândească, pe scurt, consider că trebuie să se răspundă negativ. Diavolul nu poate astfel să schimbe mărimea corpului încât omul, transformat în pisică, șoarece sau nevăstuică, să intre prin crăpături în dormitoare, să pătrundă deci și, cu atât mai puțin să treacă prin uși închise.

Vrăjitorii obișnuiesc să se folosească de anumite lumini spre a provoca somnul; aprind picioarele sau mâinile morților, unse în prealabil cu un ulei primit de la demon, sau prind de fiecare deget o feștilă transformată prin descântece... iar somnul adânc durează cât timp ține acea lumină funestă; foarte adesea atârna în anumite locuri alte părți ale cadavrului.

Necromanții care aparțin ordinului superior al răufăcătorilor nu au nevoie neapărat de vreo candelă care să lumineze de la început, ci după ce au aprins-o, o fixează într-un loc mai retras.

O oarecare Margareta a recunoscut în timpul procesului, printre alte blestemății și pe aceasta: într-o noapte a pătruns într-o casă cu gândul de a provoca somnul adânc spre a răspândi venin pe gâtlee și, începutul fusese făcut deja, astfel că toate păreau lesne de înfăptuit, dar, contrar cu ce credeau, au observat că omul se trezise din somn, așa că, treaba fiind neterminată, a fost silită ca împreună cu însoțitoarea la blestemății, s-o ia la fugă.

Vrăjitoarele ghicitoare se folosesc de cadavre umane pentru uciderea oamenilor. În vremea noastră oamenii dominați de vrăjitorie au obiceiul de a exhuma cadavre umane spre pierzania omului, mai ales pe cele ale unora loviți în cea mai mare măsură de vreun supliciu potrivit nefericitei cruci; dar nu își iau de acolo doar materialul pentru vrăjile lor ci și instrumente ale supliciului de odinioară: funii, lanțuri, piroane, felurite fierătănii.

Vrăjitoarele sunt de trei categorii: unele care pot vătăma dar nu pot da îngrijiri, altele care pot îngriji dar nu pot vătăma nici printr-un pact lăuntric cu Diavolul. Sunt însă apoi cele care au învățat și să vatăme și să îngrijească, iar acestea sunt cele mai rele dintre toate; își sfășie (înfiorător de spus) copiii propriului neam și îi mănâncă; acestea reprezintă suprema specie de vrăjitoare.

Mai sunt și altele ce țin de alte fapte, precum cele care provoacă grindina, vânturi distrugătoare, sterpie în oameni și vite, iar pe copii nu-i sfășie ci îi oferă demonilor. Aceștia sunt copiii care sunt duși la pierzanie de ele deja din pântecel mamei; ei nu sunt atinși de curăția botezului; spre deosebire de ei, cei care sunt sfășiați au fost totuși botezați.

După ce copilul s-a născut, moașa vrăjitoare profitând că lehuza nu e singură, pretextând că are ceva de făcut, îl duce pe nou născut în afara dormitorului și îl jertfește lui Lucifer, principele demonilor, adică al tuturor demonilor, în fum, deasupra focului.

Un comite din Germania superioară a dat rugului opt vrăjitoare otrăvitoare care uciseseră 140 (una sută patruzeci) de copii, în anul 1553.

Au fost prinse două femei vrăjitoare otrăvitoare care încercaseră să provoace îngheț spre a distruge recoltele astfel încât acestea să se piardă cu totul.

Ioan Nider relatează că niște vrăjitori, de fapt și femei și bărbați și-au ucis propriii copii, după care i-au devorat.

Niște femei au răpit copilul unei vecine și, după ce l-au tranșat în bucăți, l-au fiert; a fost ceva dumnezeiesc faptul că mama a venit să-și caute copilul tocmai la ele și a văzut membrele copilului pierdut și capul acestuia; cercetate prin torturare, femeile au recunoscut cum au procedat la fierbere; tot astfel au mai recunoscut și că au provocat un mare îngheț pentru ca toate roadele să se piardă.”

Acesta ar fi portretul complet al vrăjitoarei:

„Disprețuiesc înțelegerile divine: adică să asculte de Dumnezeu, refuză și consideră nedemn să creadă și să-I slujească, ba chiar se opun fiind nerușinate și mușcătoare, rușinos de mincinoase, prefăcute, rapace, trufașe, tenace în lăcomie, semănătoare de discordie, înșelătoare, pline de cruzime astfel că aprind spiritele nu doar prin meșteșuguri diavolești ci se vădesc cu ușurință ca fiind ele însele flăcări ale Iadului și astfel hrana, trupurile, casele și întregi așezări ale cetăților le reduc la cenușă prin foc. Căci casa lor este casa patimii arzătoare.

Trebuie precizat că sunt mai puțin dăunătoare filtrele care nu sunt date spre ingerare, deoarece dacă au fost făcute doar cu incantații, dăunează mai curând minții; dacă au fost făcute însă prin legări, adică prin atingere din afară, fac mult rău chiar corpului mai ales dacă li s-au adăugat și veninuri”

Așa cum sugeram inițial, de remarcat în cele secvente că antichitatea clasică rămâne singurul reper de normalitate în privința bolilor provocate de demoni; desigur din punctul nostru de vedere:

„Hippocrate, Galen și Avicena neagă faptul că demonii le-ar putea provoca muritorilor vreo boală. Ei nu neagă faptul că demonii ar putea fi răi dar susțin că bolile se nasc din cauze naturale. Cugetarea aceasta este totuși mai puțin corectă: adică bolile ar putea să ia naștere din cauze naturale, dar nu ar putea demonii bolilor să fie răspândiți și pătrunzători?”

Dincolo de toate cele, adică exorcizări, execuții, interogatorii sub tortură, remedii absolut rămâne rugăciunea; cu asta se încheie cele peste două sute de pagini de compendiu (asta e ediția din 1624); rugăciunea în sine nu sună rău dar e mai curând un delir de câteva pagini încheiat cu binecuvântarea Sfântului Oficiu al Inchiziției; rugăciunea se rostește în comun, iar răspunsurile credincioșilor sunt obligatorii și prestabilite; doar un fragment din cele propuse „iubitorilor”:

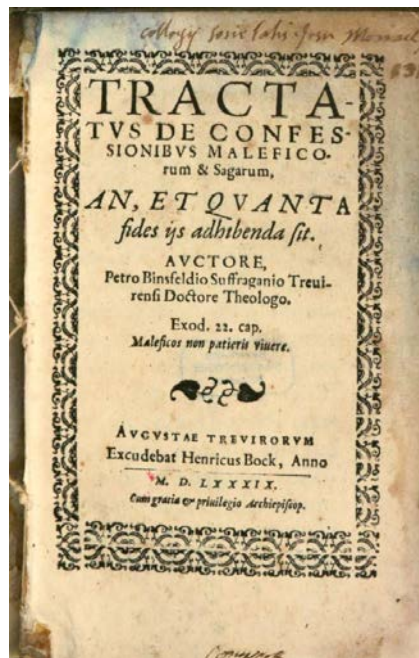
„Laudă Ție, Christoase. Ai milă de mine, Doamne căci sunt betegit: fă-mă sănătos, Doamne, căci tulburate sunt oasele mele și sufletul meu cu totul răvășit, dar Tu, Doamne, să-i vii în ajutor.

Rugăciune. Atotputernice și veșnic Dumnezeu, care stăpânești făptuirea Ta cu mereu curată simțite, apleacă-ți ascultarea la rugămintile noastre, către robul tău slujitor și privește-l cum împăcat trudește trupul său lipsit de sănătate și vină la el cu sănătate de la Tine; și arată-i grația medicinei cerești. Ascultă-ne, îndurător Dumnezeu, și arată-le minților noastre lumina grației tale.”

Și mai bizar este autorul următor, un demolator al antichității clasice și iudaice, până acolo încât păcătoșii, vrăjitoarele eminamente, nu ajung în Infernul creștin ci în cel păgân; ceea ce înseamnă o recunoaștere a existenței lui cu toate elementele componente pe care le cunoaștem din mitologia antică.

Tratatul la care ne vom referi e scris de episcopul Peter Binsfeld (Petrus Binsfeldius), născut în satul Binsfeld din Renania Palatinat, doctor în teologie, considerat dotat din tinerețe, ca atare trimis la Roma pentru studii deși era fiul unui fermier meșteșugar rural. A murit la Trier de ciumă bubonică, evident demonică. A fost obsedat de conceptul demonic, ca atare a întocmit prima listă influentă a principalilor șapte demoni (nu puteau fi decât antici, păgâni): Lucifer, Mammon, Asmodeu, Leviathan, Beelzebut, Satan, Belphegor. Obsesia pentru demoni se vede din faptul că principala sa scriere **Tratatul despre confesiunile vrăjitorilor și ale vrăjitoarelor** (Trier, 1589, retipărit de multe ori ca lucrare influentă de specialitate) începe cu o... **Poezie împotriva vrăjitorilor**, absolut relevantă pentru un anumit modul de gândire amintit. Ideea tratatului (peste nouă sute de pagini) este că dacă o confesiune e obținută sub tortură trebuie crezută; a fost adeptul declarat al denunțului considerat o formă eficientă de purificare a societății; altminteri, în privința torturării celor suspecți de vrăjitorie, episcopul Petrus, Peter a fost considerat totuși un moderat prin faptul că nu a fost de acord cu tribunalele care au condamnat la ardere copii între doi și cinci ani socotiți demonizați. El a stabilit limitele de vârstă ale condamnaților la rug pentru vrăjitorie: fetele doar peste 12 ani, băieții peste 14 ani. Poezia episcopului poate fi considerată o relevantă „artă inchiizitorială” a epocii și nu numai.

De remarcat că pentru el *carmen* e poezie în cazul său, însă descântec vrăjitoresc când e vorba de suspecți; apoi cititorul nu e *benevolens* adică binevoitor ci *benevolus* adică devotat, supus. Nu putem spune că nu suceau latina clasică cu dezinvoltură. Dar să urmărim creația:

Peter Biensfeld
(*Petrus Binsfeldius*)

Tratat despre confesiunile vrăjitorilor și ale vrăjitoarelor
(*Tractatus de confesionibus maleficorum et sagarum*)

Poezie împotriva vrăjitorilor
(**Către devotatul cititor**)
(*Carmen contra maleficos*)
Ad benevolum lectorem)

„Cine s-ar îndoi că îndepărtații vălătuci răsucesc cerurile
Când dau năvală monstruoase arătări din întregul Infern păgân?
De acolo, cu blestematele-i arme luptă turbatul prădător
Și năruiește lucrarea credinței celei preacurate.
Din încolăcita îmbrățișare a Infernului venit-a necurata vrăjitoare.
Murdărește și mădulele și așternutul cu înfricoșătoare pângărire.
Și astfel, absolvind de legământul cu Sfântul Christos,
Lovește cu Styxul morții jurămintele de neclintit ale căsătoriei.
De aici iubire pătimasă, ușuratece apropieri, de aici împreunări cu împrumut,
De aici spre dănțuiei în noapte cu mâinile încheștate.
De aici, din ape revărsate se înalță nenorocirile și îngropăciunile la neamuri,
Cât timp relele la care Demonul a îndemnat îi împlinesc pe vrăjitori.
Dacă acesta dorește să bage-n mădulele întristătoare boli,
Prepară otrăvuri prin tăcute șiretlicuri ca acoperământ.
Dacă vrea cu un nor gros să culce la pământ roadele,
Le nimicește cu ploi și ape prin descântece de Styx.
De vrea o face și cu pământul și pădurile prin tunetul mugit.
Socotește că poate face și munții să se rupă.
Cum să te îndurerezi mai mult și să te înfiorezi de mânia spiritelor păgâne,
Căci ale lor fărădelegi de apărătorii lor sunt păzite.
Aceștia invocând arta își țin în umbră ticăloșia blestemată,
Și se împotrivesc să fie purificați prin foc strigoii luați de partea lor.
Nimic nu e însă de folos în apărarea cauzei nedrepte,
Ea s-a prăbușit prin meșteșugul învățat al episcopului.
Ale demonilor înșelăciuni ascunse în cețoasa întunecime
Le-a dovedit în cele scrise de el, prin cele aducătoare aminte și vădite.
Nefericitul vlăstar al lui Pluto dă pagubele pieirii,
Iar pe acestea le dezvăluie prin meșteșugul și credința Înțelepciunii și a Părinților.
Sunt azvârlite departe pedepsele prin vechea legiuire date,
Spre a fugi de moartea din Tartar, prin rațiune.”

E evidentă obsesia de la așternut la demoni; apoi e clar că relele vin din Antichitate, nu doar clasică ci și ebraică. Cam greu de spus cât e poezie dar nu e singurul care s-a crezut și poet. Episcopul din final e probabil... el însuși ridicându-și osanale. Se știe că era recunoscut ca unul dintre cei mai eficienți vânători de vrăjitoare. Cu ajutorul paradoxal al păgânilor.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Evocări

Claudia S. Popescu

1850 de ani de la marea campanie balcanică a costobocilor

1850 years since the great Balkan campaign of the Costoboci

Abstract: *The invasion of the Costoboci from year 171 in the Balkan provinces of the Roman Empire is a unique historical fact at the time. Its development generates a series of problems, which can receive, for the time being, answers in terms of hypotheses.*

Keywords: *Costoboci, Marcomanic wars, Dacia, Eleusinian Misteries*

Cuvinte-cheie: *costoboci, războaie marcomanice, Dacia, Misteriile Eleusine*

Inițiată cel mai probabil în anul 170, dar consumându-și apogeul militar în 171, în teritoriile provinciilor imperiale ale Moesiei Inferior, Traciei, Macedoniei și Achaiei/Greciei, campania costobocică de acum 1850 de ani a fost, în fapt, un episod – e drept, unul de prim rang – al conflictului consemnat de izvoarele latine sub eticheta de războaiele marcomanice¹. Acestea reprezentau, la rândul lor, cea dintâi provocare de securitate majoră cu care se confrunta Imperiul Roman după decizia revoluționară, adoptată o generație mai devreme de împăratul Publius Aelius Hadrianus, de a abandona politica expansionistă a predecesorilor săi și a fixa frontierele suprastatului Romei prin cunoscutul sistem de fortificații și drumuri militare de *limes*. Cele câteva decenii de relativă, dar consistentă stabilitate de la frontierele cu *Barbaricum*-ul european au permis comunităților din imediata vecinătate a provinciilor imperiale să se consolideze, deopotrivă sub aspect demografic, economic și de asimilare a unor elemente de cultură (inclusiv militară) romane, fapt care le-a deschis posibilitatea să valorifice momentul de aparentă slăbiciune a Imperiului, apărută după reactivarea conflictului din Orient² și după ce epidemia de

1. Formularea consacrată de exegeză. În fapt: *belum Germanicum et Sarmaticum*.

2. Înghețat vreme de mai multe decenii, noul conflict din Orient s-a redeschis în iarna dintre anii 161 și 162, la scurtă vreme după ce Marcus Aurelius și-a adjudecat tronul tatălui său adoptiv, Antoninus Pius, prelungindu-se până în 166 și fiind completat de rebeliunea regatului clientelar al Armeniei. Birley 2008, p.160 și urm.

ciumă care a măturat provinciile imperiale dinspre Asia Minor spre Italia și Rin³ a părut să bulverseze suficient de mult organizarea sistemului defensiv roman. Pe acest fundal, în anul 165, printre neamurile de pe frontiera Dunării Superioare se declanșează, posibil și cu unele stimulente parthice⁴, o serie de turbulențe avându-i ca protagoniști mai ales pe marcomani, dar la care se vor alia gradual și quazii, iazygii, bastarnii, chattii ș.a.m.d.⁵, nu în cele din urmă o parte a dacilor liberi și costobocii, cea mai nordică dintre populațiile Daciei Magna.

Neamul costobocilor nu constituia o necunoscută pentru lumea romană a momentului, cu atât mai mult cu cât acest regat nord-dacic fusese una dintre cele patru (și de la Augustus cinci) formațiuni statale asociate în *arhe*-ul creat de Burebista și Deceneu. Existența lor fusese repetat consemnată de tratatele geografice ale epocii, începând cu Claudios Ptolemaios⁶, iar amprenta lor arheologică poate fi identificată în zona Malaja Kopania⁷ și întreaga depresiune a Maramureșului, cu prelungiri până în zona Bucovina-Pocuția (unde a fost asociată de exegeza tradițională cu cultura Lipița⁸), pe celălalt versant al Carpaților Nord-Orientali. O jumătate de veac după campania balcanică, de altfel în directă consecință a acesteia, statutul de regat clientelar al costobocilor fusese reconfirmat (sau accentuat) în timpul regelui Pieporus și al urmașilor direcție ai

acestui, parte dintre ei duși la Roma ca ostateci⁹, autoritățile imperiale romane rezolvând pe termen lung problema costobocă prin stimularea conflictului grupării cu vandalii hasdingi și a acestora cu vandalii lacingi. Nedislocat de vandali, după cum o demonstrează limpede analiza contextuală a informațiilor despre conflict, neamul costobocilor își va continua existența în aceeași formulă identitară cel puțin până la sfârșitul secolului IV, când ei continuă să fie o realitate concretă pentru istoricul Ammianus Marcellinus¹⁰.

Inițiată încă în a doua jumătate a anului precedent, ofensiva costobocă s-a sincronizat cu atacul coaliției sub siglă marcomanică asupra provinciei Dacia Augusti. Se știe, în primăvara-vara anului 170, în contextul general al agitației populațiilor germanice de pe Dunărea Superioară (în particular a marcomanilor și victualilor), sarmații iazygi au atacat Dacia, pricinuind o înfrângere severă corpului militar aflat sub comanda guvernatorului

6. Geografia 3, 8, 3

7. Centrul de tip davens a fost dezafectat în contextul cuceririi romane a Daciei de Sarmizegetusa din anii 105-106, fără ca teritoriul de la nord de lanțul Oaș-Gutâi-Țibleș să fie încorporat în provincia nou-creată, ci doar – avem a presupune – transformată dintru început într-un regat clientelar

8. În legătură cu aceste prelungiri a fost pus dubletul Ptolemaic al costobocilor transmontani.

9. Este vorba de Zia, soția regelui costoboc, și o parte a familiei sale. Bărbulescu 2010, p. 84-85

10. *Res Gestae*, 22, 8, 42

Marcus Claudius Fronto, care – după o suită de confruntări conduse cu succes în fața atacatorilor – cade în luptă. Înfrângerea din Dacia este valorificată imediat de marcomani și aliații lor, care declanșează o amplă ofensivă în sectorul de *limes* Carnutum, trupele liderului marcoman Ballomar înfrângând la rândul lor un dispozitiv roman de circa 20.000 de militari și avansând apoi prin Noricum spre Italia, unde va asedia Aquileia. La rândul lor, costobocii declanșează propria lor ofensivă la răsărit de Carpați, coalizând în jurul lor pe bastarni, carpi, alani, roxolani și peucini¹¹, adică toate acele populații aflate pe cursul Nistrului inferior, până la gurile Dunării. Ofensiva coaliției costoboce are ca țintă, inițial, provincia Moesia inferior, al cărui dispozitiv defensiv fusese puternic slăbit de angajarea unor contingente importante pe teatrul de război din Dacia și de pe Dunărea Mijlocie. Printre țințele atacurilor costoboce se numără marile centre urbane Durostorum și Nicopolis ad Istrum, dar și numeroase așezări fortificate mai mici, precum Tropaeum Traiani (al cărui decurion L. Fulfidus Lucianus, este ucis de atacatori), Noviodunum, Dinogetia sau Capidava¹².

Cu totul surprinzătoare – raportat la actualul stadiu al cercetării – este desfășurarea ulterioară a campaniei costoboce. Deși era de așteptat ca trupele mobilizate de aceștia să se întoarcă în teritoriile de origine în sezonul de iarnă (operațiune pe care, probabil, o parte din trupe au efectuat-o), nucleul armatei de invazie își va continua înaintarea la sud de Munții Haemus, atacând mai întâi provincia Tracia¹³, pentru ca ulterior să avanseze în provinciile

Macedonia și Achaia (Grecia), unde vor devasta centrul sacerdotal al Misteriilor Eleusine¹⁴. Putem adera la ipoteza că prelungirea operațiunilor dincolo de teritoriile Moesiei Inferior și, în termeni cronologici, dincolo de sezonul de iarnă dintre 170 și 171, a fost dictată de contraofensiva romană, pusă în mișcare sub comanda procuratorului Vehilius Gratus Iulianus, care a primit sarcina de a curăța provinciile balcanice de invadatori¹⁵. Este însă destul de greu de crezut că, în condițiile logistice ale epocii, costobocii nu au avut la îndemână nici o manevră de a se întoarce înapoi peste Dunăre, astfel că o asemenea ipoteză trebuie să fie completată cu luarea în calcul a factorului de voință al liderilor coaliției costoboce. O altă presupunere complementară care merită reținută este aceea

că între liderii militari și conducerea politică a regatului nord-dacic a survenit o ruptură de o natură sau alta – și nu putem trece cu vederea că în acest orizont de timp trebuie să fi domnit acel rege Pieporus care-și va fi validat supunerea față de romani trimițându-și ca ostateci la Roma cei mai apropiați membri ai propriei familii¹⁶. De asemenea, atacarea

13. Putem prezuma că operațiunile costoboce din Tracia au avut pentru început motivația asigurării resurselor pentru iarnă pe teritoriu străin

14. Birley 2008, p. 172

15. Birley 2008, p. 172

16. Subliniem că aceasta este doar una dintre lecturile posibile, o altă variantă verosimilă fiind ca romanii să-i fi luat prizonieri pe membrii casei regale costoboce

templului central al Misteriilor Eleusine¹⁷, un sacerdoțiu intim înrudit cu cultul apollo-dionisiac de care țineau în mod tradițional și populațiile traco-dacice, poate fi doar parțial explicată prin așezarea sa în logica acțiunilor preterintenționale, dictate de desfășurări în curs.

Ne permitem să dăm o dezlegare acestei probleme, strict ipotetic desigur, propunând următorul scenariu, bazat pe faptul că isprava de la sanctuarul panelenic de la Eleusis este cea de pe urmă informație certă privitoare la forța de invazie costobocă: este posibil ca sanctuarul din vecinătatea Atenei să fi constituit ținta întregii campanii, însă nu cu scopul distrugerii ale, ci cu dorința de a utiliza conexiunile acestui sacerdoțiu pentru a declanșa o insurecție generală a spațiului elenistic împotriva romanilor, iar distrugerea propriu-zisă a templului să se fi produs în timpul confruntărilor finale dintre costoboci și armata romană de contraofensivă, distrugerea având neîndoielnic și efectul inhibării oricărei angajări antiromane. Rămânem, desigur, exclusiv pe terenul ipotezelor, însă – acest aspect este constatat cvasiunanim de exegeză – epopeea costobocă din anii 170-171 rămâne un fapt singular, excepțional chiar și pentru intens încercata de invazii lume romană.

Bibliografie selectivă

Volume

Bowman et alii 2008

Bowman, Alan K., Garnsey, Peter, Rathbone, Dominic, "The Cambridge Ancient History, vol. XI The High Empire AD 70-192", Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Protase-Suceveanu 2010

Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria Românilor, vol. II Daco-romani, romanici, alogeni", Ed. Enciclopedică, București

Articole

Bărbulescu 2010

Bărbulescu, Al., *Istoria politică*, în Protase-Suceveanu 2010, "Istoria Românilor, vol. II Daco-romani, romanici, alogeni", Ed. Enciclopedică, București, 73-98

Birley 2008

Birley, A. R., *Hadrian to the Antonines*, în Bowman et alii, "The Cambridge Ancient History, vol. XI The High Empire AD 70-192", Ed. Cambridge University Press, Cambridge, p. 132-193

Suceveanu-Rădulescu 2010

Suceveanu, Al., Rădulescu, A., *Istoria politică*, în Protase-Suceveanu 2010, "Istoria Românilor, vol. II Daco-romani, romanici, alogeni", Ed. Enciclopedică, București, 297-313

17. Întrucât principalul ritual al acestor misterii se desfășura în luna Boedromion (sfârșitul verii, începutul toamnei), am putea deduce că evenimentul a avut loc în acest sezon al anului 171, deducție către care conduce și simpla luare în calcul a duratelor de deplasare a unei armate de invazie călare, dependență de locurile de pășunat și aflată, pe deasupra, sub permanenta urmărire a forțelor armate locale. Nu avem însă nici un indiciu că devastarea templului s-a produs în timpul marilor ritualuri.

Valeriu D. Călărășanu

1050 de ani de la *Reconquista* bizantină la Dunăre

1050 years since the Byzantine *Reconquista* on the Danube

Abstract: The recapture of the danube region by emperor Tzimiskes is the starting point of a Buzantine Reconquista. However, it does not generate solidarity in the region, so it will end after only a century.

Keywords: *Tzimiskes, Sviatoslav, Constantinopol, Bulgarian Tsardom, Danube Romanity*

Cuvinte-cheie: *Tzimiskes, Sviatoslav, Constantinopol, Țaratul Bulgar, romanitate dunăreană*

La începutul lunii martie a anului 971, suveranul Imperiului de Constantinopol, Ioan Tzimiskes, s-a pus în fruntea unei armate de 40.000 de oameni, cu care a trecut Munții Haemus împotriva trupelor aflate sub comanda cneazului Sviatoslav al Kievului, în vreme ce o flotilă bizantină de 300 de vase și-a făcut intrarea pe Dunăre, cu obiectivul vădit de a tăia retragerea forțelor kievene¹. Dacă, în termeni de cauzalitate evenimentțială, operațiunea constituia contraofensiva la tentativa cneazului Sviatoslav de a se instala durabil la Dunărea de Jos², din perspectiva consecințelor sale, inițierea campaniei din primăvara anului 971 va reprezenta debutul unui proces ce poate fi definit ca *Reconquista* bizantină în bazinul dunărean. O *Reconquistă* care, în fazele sale incipiente, este nu doar acceptată, ci și susținută cu energie de elitele autohtone de la Dunărea de Jos, o dovadă în

1. Curta 2006, p. 239

2. Merită amintit faptul că implicarea Kievului în afacerile Dunării de Jos s-a produs la inițiativa Constantinopolului, ajuns și în acest caz în situația de a-și transforma clientul în inamic: în anul 967, o ambasadă imperială s-a deplasat la Kiev pentru a-l motiva pe cneazul Sviatoslav cu un dar de circa 900 kilograme de aur ca să atace Țaratul Bulgar (Vlasto 1970, p. 179, Hupchick 2017, p. 230), dar invazia lansată la sudul Dunării de acesta în anul următor, ltminteri devastatoare pentru Țaratul de Preslav, este curmată de apelul curții bulgare la ajutorul pecenegilor (Shepard 2006, p. 61, Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, p. 84-85, Madgearu 2013-c, p. 208); Sviatoslav prinde însă gustul regiunii și, după ce respinge atacul peceneg, revine în 969 cu intenția declarată de a-și instala reședința permanentă (capitala) la gurile Dunării, ceea ce-l pune în raport de inamic cu comanditarul său de la Constantinopol (Shepard 2006, p. 61, Raev 2002, p. 90). În martie 970, armata Constantinopolului reușește să blocheze înaintarea kieveană prin victoria în bătălia de la Arcadiopolis (Stephenson 2004, p. 51), dar Sviatoslav se repliază la nord de Haemus.

acest sens – nici pe departe singura – constituind-o gestul orașului Tomis/Constanța și al altor așezări fortificate din vecinătatea fluviului, care trimit o delegație în tabăra imperială, grăbindu-se să accepte suzeranitatea lui Tzimiskes încă înainte ca deznodământul confruntărilor militare să se prefigureze³.

Dacă, anterior, cneazul Sviatoslav și-a depășit pe parcurs obiectivele inițiale, împăratul Tzmiskes a acționat la rândul său în logică preterintențională, întrezărind oportunitatea de a reanexa teritoriile încorporate de-a lungul celor trei secole anterioare în statul bulgar. Astfel, la 14 aprilie, trupele imperiale atacă vechea capitală bulgară Preslav, pe care garnizoana kieveană (estimată la cca. 7.000 de luptători, incluzând și contingentul bulgar rămas în cetate), aflată sub comanda liderului vareg Sphanghel/Sfenkel, nu reușește s-o apere. Un mic detașament de apărători, în frunte cu Sphanghel/Sfenkel, reușește să spargă asediul și să fugă la Durostorum, în timp ce bizantinii ocupă orașul, capturează familia țarului Boris și o duc la Constantinopol, iar flota trimisă la gurile Dunării își atinge obiectivul, blocând retragerea lui Sviatoslav, care este nevoit să se refugieze în cetatea Durostorumului⁴. Zece zile mai târziu, corpul bizantin de armată condus de generalul Bardas Sclerus își face apariția sub zidurile cetății și, după trei bătălii neconcludente (în cursul cărora va cădea în luptă varegul Sphanghel/Sfenkel), instituie asediul. Reacția lui Sviatoslav este una disperată: neavând încredere în liderii autohtoni, și mai cu seamă în cei peste 300 de demnitari ai Țaratului Bulgar care trecuseră de partea sa și-l însoțiseră în retragere, ordonă uciderea acestora⁵. După trei luni de asediu, strategii lui Tzimiskes lansează o nouă încercare de a cuceri Durostorumul. Deși atacul este în sine un eșec, este suficient pentru a-l convinge pe Sviatoslav – care pierduse pe durata asediului aproape două treimi din cei 50.000 de luptători cu care se refugiasă în cetate – să

3. Skylitzes-Wortley 2010, p. 287, Kazhdan 1991, p. 2092

capituleze⁶. Cneazul Kievului nu va avea însă noroc: scăpat din prinsoarea bizantină, el va fi ucis la retragerea peste Dunăre de pecenegi, deși aceștia fuseseră formal persuadați de o ambasadă a Constantinopolului să permită retragerea trupelor kievene spre locurile de origine⁷.

Consecințele capitulării lui Sviatoslav în fața împăratului Tzimiskes sunt majore. Întregul teritoriu de până la Dunăre este reîncorporat Imperiului de Constantinopol, care revine la această frontieră naturală după un recul de 290 de ani, iar reorganizarea administrativă operată de bizantini indică de la început preocuparea pentru o reintegrarea profundă și rapidă. Astfel, teritoriul dintre Haemus și Dunăre, având ca limită vestică râul Iskar, este organizat sub forma themei Mesopotamiei Occidentale, generalul Katakalon devenind primul său guvernator (protospătar și strateg, în termenii instituționali ai epocii), la comada militară a Durostorumului este instalat Leo Saracenopoulos, iar Preslavița/Micul Preslav, așezarea pe care Sviatoslav și-o dorise ca reședință permanentă, devine Theodoropolis și este pusă sub comanda strategului Sisinius⁸. Patru ani mai târziu, *Reconquista* lui Tzimiskes se va extinde și la vest de Iskar, unde va fi organizată efemera themă Moravon⁹. În debutul anului 976, însă, la 10 ianuarie, împăratul Tzimiskes moare, deschizând astfel competiția pentru tronul imperial, luptele pentru succesiune favorizând rapida regroupare a rezistenței bulgare, sub forma insurecției Cometopulilor, care vor crea aparența unui eșec al întregii *Reconquiste*. Dar, odată cu instalarea pe tronul imperial a noului împărat Vasile al II-lea, procesul de reintegrare bizantină a provinciilor dunărene este reluat, Romania de Constantinopol redevenind autoritatea necontestată a regiunii pentru încă patru generații, până la declanșarea unei noi insurecții, cea condusă de frații Asănești.

Reconquista bizantină inițiată în anul 971 nu poate fi privită, însă, ca o eliberare a unor teritorii pierdute, deși această perspectivă va fi putut fi parte a discursului politic motivațional de la curtea imperială constantinopolitană¹⁰. Foarte bine configurată la data acestei *Reconquiste*, sciziunea dintre cele două romanități succesoare ale Imperiului Roman original – cea greco-anatoliană, de substrat elenistic, și cea dunăreană, de substrat traco-dac – nu a avut nevoie de apariția în regiune a factorului protobulgar, ea instalându-se gradual, într-o suită de procese și evenimente ale cărei începuturi pot fi identificate încă din perioada dinastiei Severilor și pe care așa-numita anarhie militară din veacul al treilea a așezat-o pe un traseu ireversibil. Distanțarea dintre cele două romanități s-a produs pe toate palierele: politico-militar (unde mișcări precum cele ale lui Gaudentius-Aetius, Vitalian, respectiv, Focas au escaladat de fiecare dată procesul la un nivel superior), cultural-lingvistic (mai ales după elitele de substrat elenistic le-au substituit,

6. Raev 2002, g. 90-91

7. Skylitzes-Wortley 2010, p. 293-294, Raev 2007, p. 331

8. Stephenson 2004, p. 53, Madgearu 2013, p. 126

9. Komatina 2016, p. 104

10. Izvoarele primare, precum Leo Diaconul sau Skylitzes, nu rețin astfel de detalii, în parte și pentru că ele reflectă receptarea împăratului Tzimiskes ca un uzurpator de alcov. Însă insistența raportare la Țaratul Bulgar prin prisma precedentului său instituțional moesic fac obligatorie luarea în considerare a unei atari prezumții, fie și doar cu titlul de inventar.

altminteri într-o glisare naturală, pe cele latinofone¹¹), nu în ultimul rând confesional, romanitatea dunăreană dând mai mereu întâietate curentelor ortodox-catolice, în vreme ce vecinătățile elenistice ale Noii Rome s-au raliat frecvent curentelor aflate în opoziție cu acestea. Deloc surprinzător, deși ”misiunii” (și, în general romanicii din bazinul Dunării de Jos, indiferent dacă s-au aflat sau nu anterior sub efectivă stăpânire a Imperiului de Constantinopol) au optat pentru Constantinopol atunci când alternativele erau Preslavul sau Kievul¹², opțiunea nu s-a dezvoltat într-o solidaritate pe termen lung. Dimpotrivă, fiecare oportunitate de sustragere de sub autoritatea centrului imperial – indiferent că a fost vorba de complicități și chiar alianțe cu noile valuri de migrator (pecenegii, apoi uzii și cumanii) sau de dizidențe asumate în nume propriu (insurecția vestarhului Nestor, mai apoi cea a fraților Asănești) – a fost valorificată de elitele regiunii fără ezitare.

Bibliografie selectivă

Volume

Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953

Cross, Samuel Hazzard, Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. (trad., ed.), *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, Ed. The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachussets

Curta 2006

Curta, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Hupchick 2017

Hupchick, Denis P., *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*, Ed. Palgrave Macmillan, Cham

Kazhdan 1991

Kazhdan, Alexander P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol 1-2-3, Oxford University Press, Oxford

Skylitzes-Wortley 2010

Skylitzes, John, *A synopsis of Byzantine history 811-1057*, Wortley, John (trad.), Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Stephenson 2004

Stephenson, Paul, *Byzantiums Balkans Frontier – A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Vlasto 1970

Vlasto, A.P., *The Entry of the Slavs into Christendom: an Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Articole

Komatina 2016

Komatina, Predrag, *Military, administrative and religious strongholds on the Danubian frontier: the example of Morava and Branicevo*, în Maksimovic, Ljubomir, Trivan, Jelena (ed.), ”Byzantine heritage and

11. Procesul a devenit vizibil încă înainte de domnia lui Iustinian, dar a fost oficializat abia sub împăratul Heraclios, nu întâmplător adversarul și succesorul lui Focas.

12. Vezi sus-evocata delegație a Tomisului și altor fortificații dunărene la Tzimiskes

Serbian art I-III – Processes of Byzantinisation and Serbian archaeology”, Ed. Institute for Byzantine Studies, Serbian Academy of Science and Art, Belgrad, p. 103-108

Madgearu 2013-c

Madgearu, Alexandru, *The Pechenegs in the Byzantine Army*, în Curta, Florin, Maleon, Bogdan-Petru (ed.), ”The Steppe Lands and the World beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday”, Ed. Universității ”Al. Ioan Cuza”, Iași, p. 207-218

Raev 2002

Raev, Mikhail, *The Participation of Varangians in the Balkan Campaigns of the Kievan Prince Svyatoslav*, în Ruskova, Elisaria (ed.), ”The Vikings. Navigators, Discoverers, Creators”, Ed. St. Kliment Ohridski University, Sofia, p. 89-93

Shepard 2006

Shepard, Jonathan, *The origin of Rus (c. 900-1015)*, în Perrie, Maureen (ed.), ”The Cambridge History of Russia”, vol. I, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, p. 47-72

Lecturi critiche

Ilona Manuela Duță

Valy Ceia - Reflexivitate și acțiune în literatura latină¹

Valy Ceia - Reflexivity and Action in the Latin Literature

Abstract: *By focalizing the fundamental coordinates of the classical roman person, the book Reflexivitate și acțiune în literatura latină (Reflexivity and Action in Latin Literature) is built through the simultaneous orientation of matter on the vertical axis of the logos and the horizontal one of the praxis. Conserved in the great texts of Latin literature, the spirit of this culture irradiates throughout the book mainly from the selections the author makes, guiding the understanding of the true values of the Roman world.*

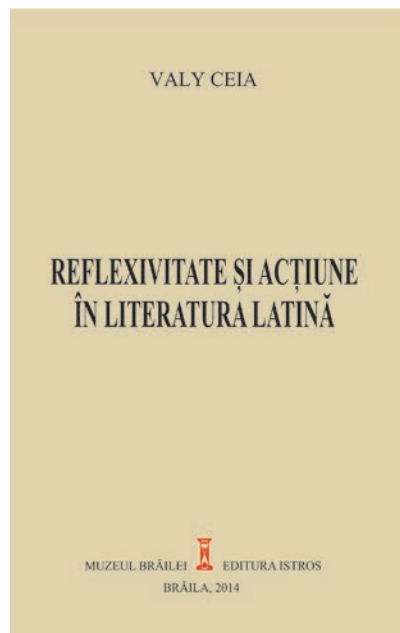
Keywords: Latin literature, Latin culture, logos, praxis, value

Focalizând coordonatele fundamentale ale omului clasic roman, *reflexivitatea și acțiunea*, cartea doamnei Valy Ceia este un concentrat spiritual, o grefă prelevată din organismul acestei lumi a cărei structură cosmoidală este replicată prin chiar secționarea materiei pe verticala *logos*-ului și pe orizontala *praxis*-ului, scenariu fondator în esență; căci, dacă ordonarea antică a lumii (riturile fondării cetății) implică o consultare divină, celestă (*augurium*) și o trasare de cadre terestre (*templum*), mentalul omului care invocă forțele sacre pentru a-și făuri propriul univers/ propriul cosmos este profund engramat de intersectarea acestor axe, pe care cartea de față le preia ca schemă ordonatoare oglindindu-și perfect obiectul. Conservat în marile texte ale literaturii latine, spiritul acestei culturi, al umanității care urzește cultura în orizonturile sale existențiale concrete, iradiază de-a lungul cărții tocmai prin extracțiile și selecțiile pe care autoarea le face, orientând înțelegerea adevăratelor valori ale lumii romane (*Despre unitate*, *Arma senectutis*, *De humanitate*, *Despre măsura lucrurilor* sunt câteva titluri reprezentative pentru un atare demers). Astfel încât, reperarea nucleelor de sens care au alimentat mentalul roman conduce la o radiografie culturală profundă, refăcând traseele de gândire și acțiune, restabilind contextele și unitățile axiologice proprii unei lumi încă reverberante.

Surprins în întreaga sa complexitate în opera lui Tacitus, ca într-un spațiu

1. Valy Ceia, *Reflexivitate și acțiune în literatura latină*[*Reflexivity and Action in Latin Literature*].Brăila: Editura Istros, 2014, 181 p.,ISBN 978-606-654-104-6.

catalizator, raportul dintre reflexivitate și acțiune (sublimat prin formula *Acțiune și transcendență*) concentrează un mod de viață spiritualizat în care accesul la cunoaștere și adevăr este condiționat de experimentare și de transformare de sine (în acord cu modelul foucaultian al cunoașterii antice de tip experiențial, practic); vizând necesitatea implicării personale active, a discernerii și alegerii în cunoștință de cauză, atitudinea responsabilă față de sine și față de celălalt, dar și investigarea resorturilor de adâncime ale acțiunilor omenești, perspectiva scriitorului înzestrat cu una dintre cele mai pătrunzătoare conștiințe înalță raportul acesta la rangul de principiu existențial și stilistic prin propria implicare

tensionată în actul scriiural. Într-o epocă marcată de decadența moravurilor și de declinul libertății, Tacitus pledează pentru recâștigarea umanității prin întoarcerea la principiile care călăuziseră către echilibru și glorie lumea romană, și anume rearticularea binelui individual cu binele comunitar al cetății, convergența dintre principii și fapte, reconectarea la trecut ca sursă a cunoașterii prezentului și asimilarea modelelor (valori recapitulate prin intermediul operei taciteice în *De humanitate*, însă active ca un corpus axiologic de bază și ca lege morală în întreaga literatură latină). *Subsequentia semper antecedentibus* este principiul după care s-au ghidat întotdeauna romanii în numele coerenței acțiunilor, al legitimității și al certitudinii date de urmarea modelelor; motiv artistic de largă circulație și, mai mult decât atât, busolă a idealurilor romanității, *ubi sunt (qui ante nos)* „unde sunt (cei care erau înaintea noastră)” constituie liantul acestui mental colectiv pentru care istoria însăși

este o sursă de exemple și de modele (*historia magistra vitae*).

O astfel de concatenare identitară a individului cu trecutul colectiv (*mos maiorum*) este reliefată prin survolarea operei vergiliene (*O privire vergiliană asupra literaturii*) și aducerea la lumină a sensurilor nodale, Eneas fiind eroul care, investit cu emblemele Tradiției, oferă un model de împletire a identității individuale cu identitatea națională, încarnând reflexele mentalitare ale romanității și propunându-le ca reper, în convergență cu programul restaurator augusteic. Figură coagulantă a lumii antice, eroul și eroismul realizează o mediere a absolutului în orizontul unei umanități deschise permanent consultării divinului, iar mutațiile acestor concepte, urmărite în articulațiile lor fundamentale într-un amplu eseu (*Curajul. Mutații ale conceptului de eroism*) indică redimensionările succesive ale unui model ființial, dar și ale unui cod axiologic de profunzime prin care sunt vehiculate valori imuabile precum cunoscuta triadă romană *virtus, fides, pietas*. Având roluri funcționale precise (eroul civilizator, eroul fondator, eroul inventator, eroul conducător), eroii sunt cei care ridică umanitatea spre transcendență, activând sistematic energiile psihice și morale necesare dăinuirii în absolut din care s-a hrănit romanitatea constant; fie grație pietății și ascultării divine (*pious Eneas*), fie grație abilităților de strateg (*dux și conditor*), eroul mediază proiectul nemuririi ca neam, atât de drag și de propriu

romanilor, încât, în perioade de criză și decadență, resuscitarea acestor modele dobândește caracter programatic.

Racordând binele personal la binele comunitar, gândirea înțelegătoare la experiența de viață, exersând permanent disciplina morală (prin similitudine cu cea militară), omul roman îl provoacă pe cel contemporan la o privire asupra lui însuși mai largă, atentă la conexiunile cu lumea și cu ceilalți, atentă la măsură și la proporție ca pârgii ale echilibrului existențial. Eseul *Despre măsură* vizează această valoare centrală a lumii romane și a gândirii antice în general, subliniind tocmai raportul flexibil dintre cumpătare și renunțarea la cumpătare în situații specifice (lăsând cale liberă elanului transformator), accentuând un aspect fundamental, și anume că *aurita cale de mijloc* a măsurii (*aurea mediocritas*) nu este un concept imuabil, abstract, ci se adaptează materiei vieții trăite, măsurabilului. *Mediocritas* face proba discernerii și detașării, a alegerii conștiente prin punerea în mișcare a întregii forțe interioare a omului, după cum toată galeria de concepte morale antice se află într-o strânsă conexiune cu condițiile practice de acțiune și existență. Prețuită și elogiata de scriitorii latini ca aureolare a vieții, senectutea este asociată înțelepciunii de către romani, însă tot datorită multiplelor încercări, exersării diferitelor căi și experienței conjugate cu o capacitate reflexivă aparte. *Arma senectutis* (titlul eseului despre una dintre cele mai tulburătoare teme ale gândirii antice) constă în studiu, contemplare detașată, lucidă pentru a transmite posterității o lecție de umanitate; este și ceea ce putem noi primi de la antecesorii romani ca de la niște maeștri spirituali (*exempla maiorum*) cu condiția redeschiderii textelor lor și, mai ales, a restituirii semnificațiilor uitate. Conturarea unei viziuni concertate asupra măreției romane („Roma altitudinală”, cum o numește adeseori autoarea) este, așadar, obiectivul incursiunilor în arheologia acestei culturi pentru a aduce la suprafață orizonturi axiologice estompate.

Urmărind cu subtilitate și cu metodă circuitul valorilor în marile texte ale literaturii latine, cartografiind teritoriul acesta îndepărtat cu intenția declarată a actualizării printr-o lectură vie, capabilă să conducă la „asimilarea antecesorilor” în adevăratul lor spirit, transtemporal și transcultural, Valy Ceia întreprinde un responsabil demers restaurator, dincolo de prejudecățile hiatului dintre lumi creat în goana tot mai accelerată după efecte de noutate. Nevoia rearticulării verigilor umanității, a întăririi prezentului prin înrădăcinarea în construcția culturală a înaintașilor este dezideratul acestei cărți, susținut de stilistica unei voci care a atins calmul valorilor, ca expresie desăvârșită a clasicității.

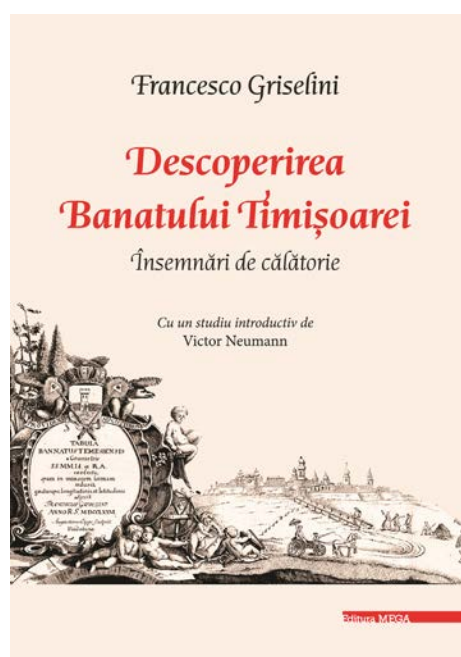
Bibliography

Valy Ceia, *Reflexivitate și acțiune în literatura latină* [*Reflexivity and Action in the Latin Literature*]. Brăila: Editura Istros, 2014.

Laurențiu Nistorescu

(Re)Descoperirea Banatului Timișoarei

(Re)Discovering the Banat of Timișoara

Opera cărturarului umanist italian Francesco Grisellini (1717-1787), focalizată în integralitatea sa pe nou-descoperitul, pentru occidentalii europeni, Banat al Timișoarei, este bine cunoscută publicului academic din țara noastră, grație atât traducerii înfăptuite, pe la 1926, de Nicolae Bolocan, cât și republicării critice realizate în 1984 de Costin Feneșan, prin Editura Facla, chiar la Timișoara. Aceste precedente nu au fost însă de natură să epuizeze, nici pe departe, faptul de cultură în cauză, care constituie în sine un exemplu standard de *receptare a receptării*. Iată de ce gestul recent al Editurii Mega din Cluj-Napoca de a da la iveală o nouă traducere critică – sub titlul "Descoperirea Banatului Timișoarei" și subtitlul "Însemnări de călătorie" – trebuie salutat ca reprezentând nu doar o absolut necesară actualizare a receptării monografiei griselinienne, ci și ca un demers de

extensiune a investigației științifice asupra unui stadiu al înțelegerii geo-istorice ce privește spațiul est-central al Europei. Fără a insista prea mult asupra oportunității acestui demers editorial, să amintim că el are la bază ediția italiană (ce cunoaște diferențe sensibile față de cea germană, mai rezumativă – de aplaudat reușita traducătorului Daniele Pantaleoni, care și-a asumat actuala întreprindere de translație culturală din originalul italian, precum și contribuția emeritului Dan Negrescu, care a asigurat traducerea pasajelor din latină) și, respectiv, amplul studiu introductiv al istoricului timișorean Victor Neumann, prin care *receptarea receptării* griselinienne beneficiază nu doar de actualizarea limbajului, ci și de o foarte necesară clarificare a conceptelor cu care operează atât umanistul italian, cât și – explicit sau implicit – cititorul său calificat.

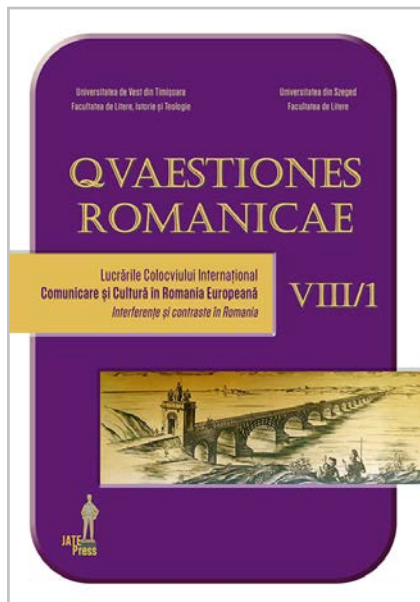
Pentru cercetătorul aplecat asupra reconstituirilor de istorie factuală privitoare la primul mileniu, opera lui Grisellini are – să readucem acest aspect în atenție – valoarea

reintroducerii în circuitul științific al unei memorii colective pierdute. Mai cu seamă scrisoarea către contele Giovanni di Soro (a XI-a) prezintă interes din această perspectivă, întrucât ea conține, așa cum precizează Grisellini însuși, ”un conspect despre istoria civilă a Banatului Timișoarei, de pe vremea în care romanii au cucerit această provincie, până în anul 1552”. Grisellini, la urma urmei un academician autentic, membru al mai multor societăți științifice central-europene ale vremii sale, consemnează la 1774, atunci când își redactează monografia, datele esențiale ale teoriei sintezei daco-romane, devenită între timp baza canonică a receptării identitare a istoriei românești, dar și ținta unor contestări nu neapărat fundamentate științific: el știe că dacii sunt de neam getic, că aceștia au fost cucerți și integrați civilizațional și administrativ Imperiului Roman, că interferențele cu Imperiul ale daco-romanilor de la nordul și deopotrivă sudul Dunării nu se încheie la Aurelian, că sub dinastia constantiniană are loc o episodică reintegrare, dar și o creștinare prin misionari precum Niceta de Remesiana, că populația acestui teritoriu cunoaște câteva secole dominația unor migratori ca hunii și avarii, că Imperiul Carolingian și-a întins influența până aici, că la cucerirea maghiară preexista un ducat al lui Ahtum. Dar Grisellini face mai mult decât să rezume o istorie uitată, el pune în dezbatere probleme de istorie-arheologie, formulând ipoteze de lucru, puțin important acum că ele n-au fost validate în timp, așa cum este cazul cu valurile romane din câmpia bănățeană (analizate în scrisoarea către abatele Ernst Neuman von Pucholz, a XIV-a), despre care opinează că ar fi avare, deși consemnează că cei mai mulți cercetători de până la el le consideră romane și le atribuie fie împăratului Hadrian, fie lui Aurelian. Și vestigiile de minerit roman din sudul Banatului Montan sunt amintite, în scrisoarea a XXI-a, către părintele Ermenegildo Pini, după cum în scrisoarea a XXIV-a, către literatul Saverio Manetti, sunt amintite vestigiile de epocă romană din zona Cazanelor Dunării și din zona Viminacium. În fine, latinitatea limbii române și romanitatea românilor nu scapă observației științifice a umanistului italian, așa cum subliniază editorul Victor Neumann: ”Am reținut aici un exemplu remarcabil – urmărit de autor în detaliu - și care se bazează pe noutatea informațiilor: studiul comparativ al limbilor română și iuliană, identificarea, înțelegerea și argumentarea rădăcinilor lor latine”.

Desigur, aceasta este doar una dintre dimensiunile monografiei griselinienne, în întregul său fiind vorba, ca să-l cităm din nou pe cercetătorul-editor, ”de o operă care dă seama asupra excepționalității relațiilor italo-române, precum și a curiozității intelectuale a Occidentului care a deschis în urmă cu două veacuri și jumătate procesul integrării regiunilor central-sud-estice ale Europei”.

Daniel Haiduc

Quaestiones Romanicae în topul revistelor științifice românești

Publicat anul trecut, volumul VIII al revistei științifice *Quaestiones Romanicae* conține, în peste 1300 de pagini, un număr semnificativ de articole (în limbile română, franceză, italiană, spaniolă și portugheză) din domeniile literaturii, lingvisticii, istoriei, artei, religiei, muzicii sau teatrului, articole semnate de nume importante ale cercetării științifice din țară și străinătate.

Revista timișoreană se regăsește în topul publicațiilor științifice din țară, fiind clasificată în categoria A pentru domeniul *Istorie și studii culturale*, respectiv B pentru domeniul *Filologie* în evaluarea realizată la sfârșitul anului 2020 de către Comisia de Științe Umaniste a Consiliului Național al Cercetării Științifice (CNCS). Rezultatul, deosebit de onorant, înseamnă o recunoaștere în plus a valorii științifice a publicației care găzduiește, încă din anul 2012, cele mai importante dintre comunicările prezentate la Colocviul Internațional Comunicare și Cultură în România Europeană, eveniment de marcă organizat anual de Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest din Timișoara.

Dintre numeroasele articole publicate în recentul volum al *Quaestiones Romanicae*, de interes pentru noi sunt în mod deosebit cele din secțiunile *Limba și literatura latină* și *Istorie, artă, religie*. Iată câteva dintre ele:

– Florica Bechet (Universitatea București) în „Tehnica variantelor la Tacit (*Annales* I-VI)” evidențiază câteva dintre modalitățile stilistice prin care istoricul roman Tacitus, în primele șase cărți ale operei *Annales* reușește să impună cititorilor săi un anumit punct de vedere, fără ca acest lucru să fie făcut în mod evident.

– Valy Ceia (Universitatea de Vest din Timișoara) în „Un topos literar dihotomic: *laus Italiae*” urmărește jaloanele literare ale toposul Italiei ca patrie ideală în literatura latină, cu atenția focalizată îndeosebi asupra manifestărilor sale în literatura latină din ultima jumătate a veacului precreștin.

– Theodor Georgescu (Universitatea din București) în „Simbioza formelor de guvernământ în Roma antică în viziunea lui Polybios” analizează modul în care viziunea istoricului grec Polybios despre formele de guvernământ posibile se schimbă după

cucerirea Greciei de către romani, în timpul perioadei de prizonierat în capitala Imperiului Roman.

– Gabriela Radu (Universitatea de Vest din Timișoara): „Limitare și libertate în traducerea acrostihului din Ekthesis-ul Diaconului Agapet” evidențiază rolul acrostihului în textul original, argumentează necesitatea traducerii acestuia și explică mijloacele folosite în încercarea de a urma un format acrostih în traducere.

– Adina-Voichița Roșu (Universitatea din Oradea) în „Fericitul Ieronim - Pe urmele bărbaților iluștri” analizează în opera filologul creștin *De viris illustribus* arta portretului literar și subliniază valoarea istorică deosebită a portretelor unor scriitori păgâni sau creștini din secolul IV, dată de informațiile unice pe care le conțin.

– Elena-Tia Sandu (Universitatea de Vest din Timișoara) în „(*Homo*) viator ac/vel peregrinus în Aetas Patrum. Interferențe semantice” analizează ocurențe latinești din câmpul lexico-semantic al noțiunii de călător/străin din perioada patristică, prin intermediul cărora se definește, în general, condiția ființei umane, și, prin excelență, condiția creștinului.

– Maria Subi (Universitatea de Vest din Timișoara) în „Vocabulele candorii în latină și în limbile romanice” prezintă numeroase exemple din operele literare ale spațiului romanic, vocabulele din gama candorii fiind bine reprezentate în limbajul artistic ce valorifică stilistic oscilația lor între sensul concret, fizic și cel figurat.

– Maria-Cristina Trușcă (Universitatea din Craiova) în „*Hamartia* - scurt itinerar lingvistic despre rătăcire” urmărește evoluția unui element lexical care a păstrat semnificația de rătăcire, manifestările răului (sufletești sau trupești) ca rătăcirii de la cale fiind un reper conceptual fundamental al structurilor mentale clasice.

– Nicolas Ben Mustapha (Université de Franche-Comté, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité) în „Geographie et environnement d'une Germanie insoumise (Ier siècle av. et ap. J.-C.)” explorează perspectiva romană asupra entității geografice numite Germania în secolul I d.Hr ca margine a imperiului, așa cum apare ea în opera lui Tacitus *De Origine et situ Germanorum*.

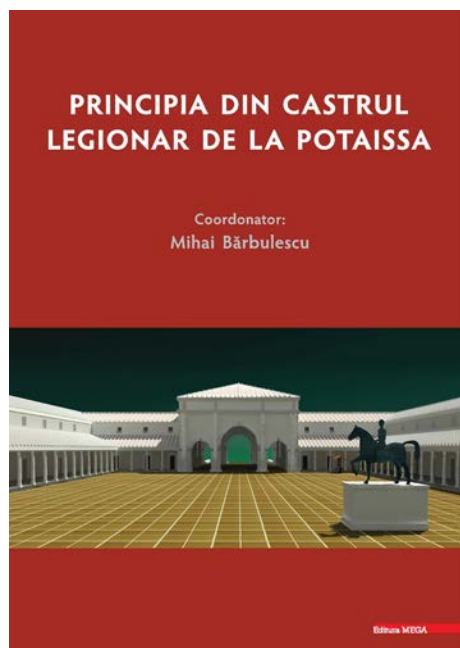
– Remus Mihai Feraru (Universitatea de Vest din Timișoara) în „Biserica necalcedoniană siro-iacobită în secolele VI-VII” trasează principalele etape ale întemeierii și organizării Bisericii siro-iacobite de-a lungul secolelor al VI-lea și al VII-lea și prezintă detaliat organizarea Bisericii siro-iacobite, respectiv relațiile acesteia cu Bisericile monofizite surori.

– Laura Mesina (Universitatea din București) în „Romanicul rural în Țara Hațegului. Interferențe și contraste în discursul istoriografic modern” propune noi perspective teoretice asupra istoriografiei moderne de artă și asupra raporturilor dintre trăsăturile locale și internaționale ale romanicului rural în Transilvania.

– Laurențiu Nistorescu (Centrul de Studii DacoRomanistice Lucus) în „*Geographia Ravennantis* și Dacia: o mărturie despre interferențele dintre provinciile post-romane în secolul al VII-lea” studiază referințele la Dacia conținute în lucrarea *Geografia Anonimului* din Ravenna, informații de natură să ofere unele detalii interesante privitoare la statutul provinciei în așa-zisul Ev Mediu tăcut.

Romulus Popovici

O monografie binevenită

Ridicat în preajma anului 170, castrul de legiune de la Potaissa (azi Turda) a constituit, vreme de circa un secol, una din piesele de rezistență ale sistemului defensiv imperial roman din Dacia Augusti. După mai bine de patru decenii de cercetări, inițiate în 1971, acest castru a devenit, prin rezultatele obținute de specialiștii implicați – după cum aprecia prof. em. Mihai Bărbulescu, el însuși intens angajat în investigații – ”nu doar unul din cele mai de seamă obiective arheologice din epoca romană din România, ci și un reper al arheologiei clasice europene”. În mod firesc, o parte a acestor rezultate au fost reunite sintetic într-o monografie a cărei publicare a fost asumată de cunoscuta Editură Mega din Cluj Napoca, sub titlul ”Principia din castrul legionar de la Potaissa” și coordonarea prof. em. Mihai Bărbulescu. După cum rezultă explicit din titlu, monografia se concentrează asupra

edificiului comandamentului de castru, cercetat integral până acum. Volumul se adaugă unei serii de alte zece volume publicate până în prezent, care au reflectat cercetările asupra castrului și orașului antic Potaissa.

